

**Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя**

**Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти**

Освітня програма «Дошкільна освіта»
Спеціальність 012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «магістр»

**ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОЇ УЯВИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ
У ХУДОЖНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Шмагіної Руслани Миколаївни

Науковий керівник:
Пісоцький О.П., к. психол. н., доцент кафедри
дошкільної освіти,

Рецензенти:
Матвієнко С.І., к. пед н., доцент кафедри дошкільної
освіти Ніжинського державного університету імені
Миколи Гоголя,

Пихтіна Н.П., к. пед н., доцент кафедри дошкільної
освіти Ніжинського державного університету імені
Миколи Гоголя

Допущено до захисту: Протокол № 5 від 13.12. 2021 р.
Завідувач кафедри дошкільної освіти:

Кононко О.Л., д. психол. н., професор

Ніжин – 2021

Анотація. Тема магістерської роботи «*Формування продуктивної уяви старших дошкільників у художній діяльності*» досліджувалася на теоретичному та емпіричному рівнях. Результати вивчення представлені у трьох розділах роботи. На теоретичному рівні обґрунтована проблема формування продуктивної уяви, фантазії дітей 5-6 років, зокрема: проаналізовано стан вивчення питання розвитку уяви дітей старшого дошкільного віку у психолого-педагогічних дослідженнях; здійснено огляд та відповідну аналітичну роботу над джерельною базою з вивчення особливостей розвитку продуктивної уяви, фантазії, чинників розвитку у старших дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти.

Для розв'язання емпіричних завдань дослідження, розроблена програма й методика констатувального, формувального й контрольного етапів педагогічного експерименту. Розроблені критерії, показники сформованості продуктивної уяви, фантазії старших дошкільників та схарактеризовані їх рівні, на основі виділених педагогічних умов розроблено програму оптимізації розвитку продуктивної уяви, фантазії засобами художньої діяльності старших дошкільників в умовах ЗДО.

Ключові слова: пізнавальний розвиток, продуктивна (творча уява), фантазії дітей 5-6 років, художня дитяча діяльність.

Annotation. The topic of the master's thesis "*Formation of productive imagination of older preschoolers in artistic activity*" was studied at the theoretical and empirical levels. The results of the study are presented in three sections of the paper. At the theoretical level, the problem of forming productive imagination, imagination of children 5-6 years old is substantiated, in particular: the state of studying the development of imagination of older preschool children in psychological and pedagogical research is analyzed; a review and corresponding analytical work on the source base for studying the features of the development of productive imagination, fantasy, development factors in older preschoolers in the conditions of a preschool education institution is carried out.

To solve the empirical problems of the study, a program and methodology of the ascertaining, forming and control stages of the pedagogical experiment have been developed. Criteria, indicators of the formation of productive imagination, imagination of older preschoolers are developed and their levels are characterized, based on the selected pedagogical conditions, a program for optimizing the development of productive imagination, imagination by means of artistic activity of older preschoolers in the conditions of Health is developed.

Keywords: cognitive development, productive (creative imagination), fantasies of children aged 5-6 years, artistic children's activities.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДУКТИВНОЇ УЯВИ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ У ХУДОЖНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	10
1.1. Продуктивна уява у контексті наукових досліджень	10
1.2. Вивчення динаміки продуктивної уяви 5-6-річних дітей дослідниками . . .	18
1.3. Художня діяльність дітей 5-6 років та її вплив на динаміку продуктивної уяви старших дошкільників	27
Висновки до розділу 1	37
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДУКТИВНОЇ УЯВИ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ У ХУДОЖНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	38
2.1 Методика й організація констатувальної частини експерименту	38
2.2 Аналіз рівнів розвитку дитячої продуктивної уяви	45
2.3 Вплив батьків і педагогів на розвиток продуктивної уяви дітей 5-6 років.	56
Висновки до розділу 2	64
РОЗДІЛ 3. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОЇ УЯВИ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ У ХУДОЖНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	65
3.1 Концептуальні положення та педагогічні умови формувальної частини експерименту.	65
3.2 Методи та програма формувального експерименту.	73
3.3 Контрольний етап дослідження.	82
Висновки до розділу 3	88

ВИСНОВКИ	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	94
ДОДАТКИ	99

ВСТУП

Актуальність теми. Станом на сьогодні у суспільстві існує потреба у творчій особистості, яка здатна адекватно сприймати та неординарно реагувати на виклики у соціально-економічного характеру та в цілому у державотворенні, що неминуче призводить до уваги зі сторони науковців до питання розвитку й виховання творчої особистості.

Оскільки перші творчі прояви мають місце вже у дошкільників 5-6 років, то зростають вимоги до становлення особистості дошкільника, до стимулювання його активності, ініціативності, обдарованості, креативності, що зумовлює пошук дослідниками значущих чинників, які б сприяли розвитку означених особистісних властивостей у старшому дошкільному віці.

Погляди науковців, практиків дошкільної освіти все частіше спиняються на продуктивній увазі дітей 5-6 років. Власне її стрімкий розвиток визначає дитячі прояви творчості у грі, у мистецькій діяльності, у поведінці та у пізнанні. Як пізнавальна властивість, продуктивна увага неодноразово ставала предметом уваги дослідників. Зокрема у різний час її досліджували у психологічній науці: С. Рубінштейн, Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Костюк, В. Моляко, І. Біла та ін. Дослідження продуктивної (творчої) уваги, пов'язані з теорією і практикою дошкільної освіти були здійснені О. Проскурою, Н. Ветлугіною, Л. Проколієнко, О. Дяченко, С. Ладивір, І. Карабаєвої, О. Ніколаєвої, О. Савенкова та ін.

Роль продуктивної уваги у художній діяльності дошкільників досліджували Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Ветлугіна, Т. Казакова, І. Ликова, О. Дронова, Г. Сухорукова, В. Котляр та ін. На сьогодні під продуктивною увагою розуміють пізнавальний психічний процес створення нових образів, на основі минулого досвіду. Виявлено, що між означеним процесом існують тісні зв'язки з мисленням (особливо образною формою). Серед значущих функцій, на які вказують фахівці – це моделювання, передбачення, створення цілісного образу (задуму), які втілюються особою у

різних видах діяльності, зокрема у художній. Проте актуальним залишається питання.

На думку О. Леонтєва, Д. Ельконіна, О. Запорожця, О. Дяченко, С. Ладивір, І. Карабаєвої уява тісно пов'язана з емоційним досвідом, вона постійно пов'язана з дійсністю, а індивідуальні особливості уяви старших дошкільників проявляються у тому, що діти відрізняються ступенем розвитку уяви і за типом образів, якими вони оперують частіше.

Особистісною характеристикою творчої уяви є дитячі фантазії, які: змінюють дійсність, є для дітей транспозицією (перестановкою) елементів реальності; надають змогу по-новому подивитися на вже знайомі факти; мають пізнавальну й художню цінність. Творча активність, фантазування у старших дошкільників є спонтанним процесом, пов'язаним з індивідуальним досвідом, особистісною обдарованістю.

За О. Дяченко, продуктивна уява – це створення нових образів, уявлень, які потім втілюються у грі, малюванні, ліпленні, конструюванні, аплікації, розповідях, віршованих формах. Оволодіння уявою відкриває для старшого дошкільника можливість самовираження, потребує від дитини знаходження і виконання своїх власних задумів і бажань. На думку дослідника, творчу уяву, фантазії дошкільника варто розвивати, перетворюючи їх з вільної активності на довільне творчо спрямоване фантазування та шукати умови, які цьому сприятимуть, що й обумовило обрання теми магістерського дослідження: *Формування продуктивної уяви старших дошкільників у художній діяльності.*

Мета дослідження полягала у визначенні й експериментальній перевірці педагогічних умов і методів формування продуктивної уяви старших дошкільників у художній діяльності.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати питання розвитку продуктивної уяви у контексті наукового знання.
2. Виявити основи розвитку продуктивної уяви дітей 5-6 років і чинники, які на неї впливають.

3. Експериментально встановити та схарактеризувати рівні розвитку продуктивної уяви дітей 5-6 років.
4. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов, програми та методів оптимізації процесу розвитку продуктивної уяви старших дошкільників.

Об'єкт: становлення продуктивної уяви дітей 5-6 років у художній діяльності.

Предмет: педагогічні умови та методи формування продуктивної уяви дітей 5-6 років у художній діяльності.

Гіпотеза дослідження: ефективність розвитку творчої уяви дітей 5-6 років значно підвищиться за рахунок дотримання таких педагогічних умов:

- усвідомлення дітьми власних можливостей продуктивної уяви;
- вправлення у художній діяльності фантазії та прийомів продуктивної уяви;
- налагодження взаємодії батьків і вихователів у контексті розвитку у дітей 5-6 років творчої уяви;

У роботі було використано наступні **методи дослідження:** *теоретичні* (науковий аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, моделювання); *емпіричні* (педагогічний експеримент, бесіди, опитування, проєктивні техніки, організаційні форми навчання); *методи кількісної* (методи математичної статистики) та *якісної обробки даних*.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- ✓ *уперше визначено* сутність поняття «продуктивна уява», «фантазії» як реалізованої здатності виявляти елементи вигадки, оригінальності творчих задумів у пізнавальній діяльності завдяки використанню засобів художньої діяльності; критерії, показники та рівні розвитку у дітей 5-6 років продуктивної уяви, фантазії; педагогічні умови та методи оптимізації процесу розвитку у дітей старшого дошкільного віку продуктивної уяви, фантазії;

- ✓ *уточнено* зміст поняття «художня діяльність дошкільників», методи діагностики та розвитку продуктивної уяви різними засобами художньої діяльності дітей 5-6 років;
- ✓ *розширено та доповнено* зміст понять «образотворча діяльність», «театралізована діяльність», «художня активність», «розвиток художньої активності»;
- ✓ *розроблено та апробовано* систему роботи з вдосконалення розвитку продуктивної уяви, фантазії старших дошкільників засобами дитячої художньої діяльності, *удосконалено* форми і методи впливу в означеному напрямку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в упровадженні в педагогічну практику: критеріїв і показників, методів діагностики продуктивної уяви дітей 5-6 років, засобів оптимізації фантазії дітей, методів коригування й стимулювання проявів продуктивної уяви у художній діяльності.

Результати дослідження можуть бути використані студентами, магістрантами для підвищення компетентності щодо науково-практичного оволодіння.

Апробація результатів дослідження. Взято участь у конференціях:

1. Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку (23 жовтня 2020 р., м. Ніжин, НДУ ім. Миколи Гоголя);
2. Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція Модернізація професійної підготовки менеджерів (21 жовтня 2020 р., м. Ніжин, НДУ ім. Миколи Гоголя)
3. Сучасна дошкільна освіта у наукових пошуках студентської молоді (22 червня 2021 р., м. Ніжин, НДУ імені Миколи Гоголя);
4. Всеукраїнська конференція з міжнародною участю «Синергія формальної, неформальної та дуальної освіти майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти» (11-12 червня 2021 р. м. Чернігів);
5. Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку (26 жовтня 2021 р., м. Ніжин, НДУ ім. Миколи Гоголя);

6. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми науки, освіти та технологій: теорія та практика» (16 грудня 2021 р. м. Полтава)

Наукові статті:

1. Шмагіна Р. М. До питання творчості та її видів. *Сучасна дошкільна освіта у наукових пошуках студентської молоді Збірник наукових статей студентів спеціальності «Дошкільна освіта»* / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. С. 161-167.
2. Шмагіна Р. М. До питання складових пізнавальної сфери дітей 5-6 років. *Збірник наукових статей учасників Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції студентів, магістрів та молодих науковців "Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку" (26 жовтня 2021 року)* / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. С. 237 - 242.

Структура роботи: магістерська робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів із підпунктами, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 110 сторінок, основного тексту – 90 сторінок, список використаних джерел вміщує 63 найменувань на 5 сторінках, додатків 7 на 10 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДУКТИВНОЇ УЯВИ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ У ХУДОЖНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Продуктивна уява у контексті наукових досліджень

Означена проблема дослідниками вивчається у контексті загального питання уяви, феномен якої є предметом досліджень різних галузей психології (загальна, дитяча, педагогічна, творчості, здібностей) та педагогіки, зокрема дошкільної. Отже, у цьому сенсі підкреслюємо складність і неоднозначність проблеми уяви.

У загальному розумінні означене явище розглядають як суто людську властивість психіки. Дослідники відносять її до пізнавальної сфери особистості і розглядають у якості психічного процесу абстрактного рівня пізнання. Так, О. Степанов тлумачить феномен як такий, що дозволяє людській, особі уявити, комбінувати, створювати образи предметів, які у даний момент часу не впливають на органи чуття [53, с. 273]. Автор також вказує на її соціальну природу, спрямованість на трансформацію набутого досвіду, який складається з образів і понять, а також на її залежність від потреб людини. Крім того науковець підкреслює пусковим механізмом для означеного пізнавального процесу є проблемні ситуації різного роду.

М. Гамезо, І. Домашенко більш розширено трактують уяву, під якою розуміють особливу форму відображення навколишнього світу: забезпечує відмежування від реально існуючих речей чи образів; сприяє передбаченню, прогнозуванню майбутнього, надає можливості «пережити ще раз» те, що мало місце у минулому. Як бачимо, науковці звертають увагу на те, що підґрунтям уяви є вже набутий досвід, що існує у вигляді, понять, образів, вражень, який

особа може активізувати у певний момент з метою створення чогось нового (комбінування чи якісно нового). Отже, це процес динамічний, активний і довільний [19]

Б. Айсмонтас тяжіє до більш розширеного тлумачення означеного явища. Зокрема автор відмічає, що завдяки даному пізнавальному процесі людина: уявляє світ у образах і має можливість використовувати їх, для розв'язання певних проблем; регулює власний емоційний стан та когнітивні процеси; має змогу контролювати емоційні стосунки з іншими; здійснює планування й прогнозування власної діяльності. Водночас науковець вказує, що особа є здатною до створення кінцевого образу, а також до вибору проміжних засобів предметної діяльності; накреслення плану поведінки навіть тоді, коли проблемна ситуація є невизначеною; продукування образів, які не програмують, а переносяться акценти, тобто замінюють діяльність на іншу; створює образи на основі попереднього складеного опису. Як бачимо, автор одночасно акцентує увагу на можливостях людини, підґрунтям яких є уява, а також, формах відображення у предметній, художній, науковій діяльності чи побутовій активності [1].

На думку вітчизняного психолога Г. Костюка, досліджуваний пізнавальний процес є тісно пов'язаним з процесом розуміння – основним процесом мислення. Так, науковець зазначає, що підґрунтям мислительних функцій є уява, без якої стає неможливим усвідомлення суті певних явищ чи подій. Тому уявлення, існуючі поняття комбінуються, що дозволяє відтворити ту чи іншу картину, художній твір, історичну подію [27, с. 275]. Саме це і стає потім основою мислення і процесу розуміння. У цьому сенсі Г. Костюк розуміє уяву як певний змістовий пласт для мислення. Проте, на нашу думку, тут відображається лише один із аспектів – відтворення, який пов'язується з репродуктивним рівнем досліджуваного явища.

На відміну від Г. Костюка, А. Петровський зазначає, що уява є важливою складовою творчості особистості. При цьому науковець тлумачить її наступним чином: це важливий чинник творчої активності людини, що передбачає

створення чіткого образу праці, а також фактор (засіб), що уможливорює створення програми дій тоді, коли проблемна ситуація є невизначеною [40. с. 348]. Як бачимо, автор наголошує не лише на простому відтворенні систем уявлень і пам'яті, але й на творчому аспекті, тобто продуктивності, виникненні чогось нового, неординарного. Саме тому значущим моментом у вивченні процесів уяви стало визначення її видів.

Зокрема П. М'ясоїд, відомий український науковий діяч пропонує розглядати таку феноменологію досліджуваного явища, в залежності від шляху виникнення нового образу: *пасивна й активна*. Звернемо більшої уваги активній, оскільки саме цей вид уяви є предметом нашого дослідження. За відомостями науковця її суть полягає в навмисному створенні (побудові, комбінуванні) нових образів. Водночас вона може носити як відтворювальний (репродуктивний) так і продуктивний (творчий) характер. Основу репродуктивної становлять сприймання й наочно-образне мислення, які дозволяють особі набувати досвіду, вивчаючи досвід інших людей. Продуктивна ж уява передбачає активне створення раніше не існуючих образів ідей. Їм (образам) властиві унікальність, самобутність, цінність для людства, в цілому тут проявляються індивідуальні потреби й здібності конкретної особистості [34. с. 332]. Як бачимо, продуктивна уява є одночасно вагомим особистісним і суспільним здобутком: винахід конкретної особи стає надбанням всієї країни.

М. Смульсон також підкреслює взаємозв'язок уяви з мисленням і творчістю людини. При цьому авторка підкреслює, що підґрунтям репродуктивної уяви є у загальному сенсі певний вид знакової системи, що складає у конкретному вигляді опис – мелодія (ноти), картина (плями, лінії, колір), а тому той, хто його відтворює має розумітися на принципах створення (іншими словами мати певний досвід) та доповнювати власної інформацією, суб'єктивними переживаннями, а такого, добре знайомити символами, їх комбінацією (системою образів). Як бачимо, авторка підкреслює, що цей вид уяви пов'язаний з кодуванням і розшифруванням певного типу відомостей.

Водночас М. Смульсон наголошує, що творча уява за своєю сутністю містить нові, неординарні погляди бачення того чи іншого образу, які у подальшому поєднуються за творчим мисленням й складають людську творчість [58, с. 316-317]. Все це (нові образи, ідеї, гіпотези) виникають на основі процесів продуктивної уяви: гіперболізації, аглютинації, схематизації, типізації, загострення та ін. Як бачимо, продуктивна уява значно різниться від відтворювальної й спрямована на дієве кодування інформації (певної знакової системи) й у процесуальному сенсі відбувається за рахунок специфічних прийомів.

Р. Немов також погоджується щодо зв'язку досліджуваного явища з творчістю. При цьому автор наголошує, що образи уяви ніколи не є відірваними від реального стану речей іншими словами у цьому продукті наявне завжди те, що дійсно існує. А власне ефект оригінальності властивий за рахунок незвичного поєднання, конфігурацій (специфічної) окремих частин у цілісному образі систем. На думку автора це приховано у здатності особи (одна із функцій уяви) до виконання розумових дій у внутрішньому плані, тобто маніпулювати, переставляти, видозмінювати, моделювати подумки на основі вже існуючих уявлень. Існує ще один з аспектів досліджуваної проблеми, на який вказує автор: схильність до дій з конкретними образами одних осіб, а також і здатність до маніпулювання абстрактними символами. На його думку – це основа розмаїття створюваних моделей, символів, художніх образів, а , відтак, і основа індивідуальних відмінностей [37. с. 267]. Як бачимо, науковець зазначає, що дане питання, розглядається у теорії індивідуальності й на його думку суміжними питаннями є вивчення творчих здібностей і творчих рис людини. Отже, питання продуктивності уяви вміщує у собі як когнітивну складову (здібності, інтелект, задатки), так і суб'єктивну – особистісні риси, потреби, стани.

У цьому науковому руслі творчу уяву розглядають з двох позицій – психології творчих здібностей і психології особистісних рис. Зокрема В. Дружинін, аналізуючи загальні пізнавальні здібності, відмічає, що на основі

когнітивної моделі виділяється три компоненти системи інтелектуальних здатностей, серед яких чільне місце займає група творчих, що спрямована на перевтілення, переструктурування досвіду. Автор ототожнює означені феномени з продуктивною уявою, висуненням передбачень, прогнозуванням (внутрішній план дій), фантазією [54, с. 15]. Отже, у переліку представлені основні складові продуктивної уяви, що поєднує (слугує підтвердженням) взаємозв'язку названих наукових проблем.

Здібності уяви у науці позначають терміном імажинативні, які вказують на індивідуально-своєрідні здатності осіб, які дозволяють ефективно виконувати завдання й діяльність, що напряду залежить від продукування образів, висунення гіпотез, добре розвиненого внутрішнього плану дій. Даний напрям дослідження реалізовано у цілій низці наукових теорій, що вивчають творчість у науці [47, с. 38]. У вітчизняній науці такі дослідження здійснені Я. Пономарьовим, Д. Богоявленською, В. Шадріковим.

Зокрема Я. Пономарьов відмічає що основою творчих здатностей є її можливості діяти ментально (внутрішній план дій, прогнозування), яка поєднується з творчим мисленням, а також з інтуїцією [51, с. 15]. Також автор значної уваги надав і особистісним якостям, оскільки, на його думку, вони суттєво підсилюють творчі дії, крім того неоднозначними є його погляди на вплив інтуїції на продуктивну уяву зокрема. Це вказує, що на означені здатності має вплив несвідоме. Д. Богоявленська підкреслює дієвість (активний рух до мети) й особистісну віднесеність творчих дій через поняття інтелектуальна активність. На думку дослідниці основу даного феномену складають можливості до оригінального відтворення певної інформації, створення незвичного суб'єктивно значущого терміну, чи то образу і продукту тощо [8, с. 108]. Отже, продуктивна уява є основою творчих здібностей, й дослідники також зазначають, що вона тісно пов'язана з рисами особи (творчими) й несвідомим (процеси, атаки, людини), зокрема з інтуїтивними елементами.

І. Галян, аналізуючи теорії рис, приходять до висновку, що на кінець 20 початок 21 ст. найбільш актуальною у цьому напрямі стала розроблена модель «Велика п'ятірка», розробниками якої були П. Каста, Р. Мак-Крей, та ін. У цій теорії авторами відмічено 5 найбільш значущих властивостей особи, які визначають відмінності між людьми. Серед них, 5-та риса – креативність, підґрунтя якої складають тісні взаємозв'язки між здатностями нестандартно переробляти будь-який контент інформації у внутрішньому (розумовому) плані [18, с.232]. Як бачимо, основу означеної риси становлять можливості продуктивної уяви.

З розглянутих наукових досліджень помітна ще одна тенденція, яка представлена у визначенні досліджуваного поняття, запропонованого О. Скрипченко. Так, науковець підкреслює, що динаміка уяви не завжди усвідомлюється людиною, оскільки значна частина її відноситься до несвідомого пласта психіки. Автор зазначає, що за таких умов, процеси уяви відмежовують людину від реальності, а саме розв'язання проблемної ситуації відбувається за рахунок сновидінь, марень. Також, О. Скрипченко говорить про те, що ситуація «інсайту» також для людини є мало усвідомленою. Взагалі дослідник активізує увагу на тому, що продуктивна уява значною мірою залежить від усіх пластів психіки [С., с. 207]. Водночас сильними каталізаторами цього процесу є кризові життєві обставини. Як бачимо, на зв'язок досліджуваного явища зі всіма структурними елементами особистості вказує й О. Скрипченко.

На зв'язок процесів уяви з інтуїцією вказує й інший відома українська дослідниця Т. Титаренко. Авторка наголошує, що завдяки цьому явищу виникає особливе сприйняття дійсності, що базується на основі емоцій, образності, цілісної, але одночасно і згорнутої ситуації. На думку науковця саме ці компоненти дозволяють особі бачити обставини під незвичним кутом і діяти при цьому спонтанно, безпосередньо. Опора у цей момент буде перекладена на несвідомий пласт психіки. Задля підтвердження своєї думки авторка спирається на думку А. Маслоу, який підкреслює виникнення інсайту

саме за таких умов у будь-якій діяльності як і дорослої людини, так і у дитини [53, с. 220]. Як бачимо, процеси продуктивної уяви містять у собі свідомі й несвідомі елементи, активність й особистісні риси конкретної людини.

С. Рубінштейн розумів уяву як специфічну суто людську ознаку, оскільки цьому явищу притаманний певний ступінь свободи. Так, автор зазначає що значущим тут є ставлення до минулого досвіду, що надає можливості видозмінити його. Мова йде про незалежне, неупереджене ставлення, що надає можливості видозмінити образи минулого. Саме тут виникає цілісний образ, що за своєю сутністю є уявленням. Тут, науковець підкреслював, що означений процес сприяє відходу, відсторонення від реальності для того, щоб краще її зрозуміти. Показником саме творчої уяви, на думку автора, може слугувати співвідношення між: а) тими, межами, на які зорієнтована уява, й від яких залежить усвідомленість й об'єктивна значущість його продуктів; б) новизна й оригінальність продуктів по відношенню до його ж безпосередніх образів. Невідповідність означеним критеріям, за уявленнями С. Рубінштейна, вказуватиме на фантастичність, але з точки зору творчості – це продуктивне утворення. Зміст образів уяви буде залежати від спрямованості особистості яка впливає на образи свідомості, які вказують на світ [56, с.297]. Як бачимо, науковець робить акцент на творчому характері уяви, її залежності від свободи та спрямованості людини й пропонує критерії для його розрізнення: межі які визначають неординарність образів а також їх відповідність новизні й оригінальності з власної точки зору індивіда й суспільства.

Л. Виготський тлумачить досліджуване явище у якості вищої психічної функції, яка стала знаряддям для людини у плані опанування культурної спадщини. Водночас науковець розглядає його крізь призму поведінки, яка, на думку автора, поділяється на репродуктивну (відтворювальну) й таку, результатом якої є поява нових образів чи дій – творчої або ж у термінології науковця комбінуючої. Так, уява зорієнтована на створення нових образів, дій, що за уявленнями дослідника представляє людину як істоту, яка зорієнтована у майбутнє, є творцем його й водночас видозмінює нинішнє сучасне [15, с.5]. Як

бачимо, тут уява є основою творчості, які має прояви у всіх аспектах людського життя: культурній спадщині, художньому мистецтві, науці й техніці. Автор неодноразово наголошував, що творчість – невід’ємна частина особистості й основне правило її життєдіяльності. Ця теза, з нашої точки зору, у певній мірі подібна до положення С. Рубінштейна щодо продуктивної уяви, але дещо з іншої сторони й значно простіше.

Ще один важливий факт, що був нами виявлений стосується термінології. Так, у довідковій науковій літературі, а також у попередньому джерелі терміни уява й фантазія вживаються у якості синонімів. На нашу думку, це не є правомірним. Підтвердження знаходимо у праці Я. Голосовкер. Диференціація згаданих понять відбувається на основі введення в наукове поле феномену імажинативного абсолюту. Відповідно до поглядів автора, фантазія не здатна до пізнання істини, адже її призначення полягає у тому, щоб відгадати, грати, іншими словами комбінувати. Наслідком такого комбінування є поява таких продуктів, яких, в принципі, не має бути: міфологія, казки, що стосуються почуттєвої сфери, насамперед дітей. Власне уява, у порівнянні з фантазією, дозволяє створювати нові моделі, витвори мистецтва, які допомагають побачити сутність, явищ, предметів, тобто те, що у науці називають істинним. Автор пропонує розглядати означені ним явища як такі, що пов’язані між собою етапи розвитку уяви на шляху до креативності [20]. Як бачимо уява розуміється автором як така, що у пізнавальній діяльності зорієнтована на досягнення істини, носить творчий характер, а фантазія – навпаки, обмежує людини досягти поставленої мети, відволікає на шляху до неї.

Таким чином, питання продуктивної уяви розглядається у контексті загальної проблеми уяви особистості. Остання тлумачиться науковцями як здатність до прогнозування й планування власної діяльності, як можливості використовувати набутий наочно-образний і поняттєвий досвід. У дослідженнях науковців зазначено на тому, що поняття фантазії не розкриває суть уяви людини, оскільки характеризує не найбільш високий рівень сформованості уяви у людини. Найвищий рівень уяви особи – це продуктивна

або творча уява. Вагомий внесок у її вивчення зроблено С. Рубінштейном, Л. Виготським. Я. Голосовкер, Я. Пономарьовим, О. Дяченко та ін. Науковці відмітили у своїх дослідженнях, що досліджуване явище є складовою процесу творчості, тісно пов'язана з мисленням і є суто людським надбанням. Продуктивна уява досліджувалася у контексті, проблем загальних і творчих здібностей. Нині у науці найбільш виразним є наступне визначення цього феномену – це процес вищого рівня пізнання, який зорієнтований на пошук істини шляхом використання, комбінування і перетворення раніше набутого досвіду у вигляді образів і понять з метою створення неординарних образів, ідей, термінів тощо; відзначається можливим відмежування від реальності завдяки внутрішньому плану дій, що також дозволяє прогнозувати й планувати діяльність та її результати й під час цього процесу активізувати не лише свідомі пласти психіки, але й несвідомі (інсайт, інтуїція). Означене явище чинить на особистість як спонука, актуалізуючи її дії, та розвивається в онтогенезі від найменш розвинених форм до найбільш вдосконалених.

1.2. Вивчення динаміки продуктивної уяви 5-6-річних дітей дослідниками

За результатами вивчення питання продуктивної уяви у наукових дослідженнях з'ясовано, що означене явище не дається особі у готовому вигляді, а поступово розвивається. У цій частині магістерського дослідження з'ясували особливості динаміки означеного феномену у дошкільників. На нашу думку, уява розпочинає розвиток у контексті всієї пізнавальної сфери, розпочинаючи процес власного становлення з моменту народження. Зокрема О. Запорожець наголошує на тому, що уява вже властива дітям 1-3 років, проте є надто обмеженою й характеризується наявністю пасивного відтворення й мимовільністю. Натомість дошкільники, за висловом автора є більш винахідливими, адже уява вже характеризується як творча, а не лише відтворювальна крім того науковець, також вказує, що у дітей 5-6(7) років з'являються зачатки довільності, елементи цілеспрямованості. Ще один

важливий момент на який вказує дослідник – це збільшення питомої ваги у цьому віці самостійності й ініціативи, що дозволяє дітям видозмінювати, комбінувати, шукати нові шляхи реалізації власних задумів [24, с. 102-104]. Як бачимо вектор розвитку творчої уяви вказує від мимовільного й пасивного характеру відтворювальної до активної, цілеспрямованої, самостійної й ініціативної, іншими словами – продуктивної.

Інші дослідники, зокрема В. Мухіна [36, с. 61], З. Огороднійчук [41, с. 110] підтверджують, що початкові образи уяви є надто скупими й нечіткими. Крім того встановлено, що вони є наслідком здійснення будь-яких видів дитячої діяльності, зокрема гри чи продуктивної (зображувальної). Автори відмічають, що лише поступово досліджуваний процес набуває ознак самостійності. Також відмічають, що образи які існують у дітей, є насиченими, емоційно збагаченими, але некеровані. Особливий вектор розвитку пізнавального процесу упродовж дошкільного дитинства – поетапне підкорення усвідомленим прагненням перевтілення уяви у засіб втілення актуальних творчих задумів. Ще один важливий момент, на який вказують дослідниці, розвиток творчої уяви є наслідком дитячої активності через словотворення. На нашу думку, тут ще одним вектором динаміки досліджуваного явища є зростання довільності (воля+мета). Все це у сукупності сприяє тому, що з'являється самостійна психічна діяльність або як називав її Л. Виготський – вища психічна функція людини – уява продуктивна.

Якщо брати до уваги той факти, що існують різні підходи щодо становлення уяви у онтогенезі та існування певних ситуацій, то варто відмітити, що згідно уявлення П. Блонського [7, с. 201] на дошкільне дитинство припадає початковий етап розвитку уяви, який триває з 3-х до 17-18 років. Під час перебігу цього етапу уява є цілком самостійною щодо мислення, а їх співвідношенням звичним є суперечності. У ході подальшого розвитку ця особливість зникає. Іншими словами на цій стадії відбувається активно розвиток основних функцій уяви: прогнозування майбутнього, прогнозування

діяльності та формування її мети. Все це підкреслює значення уяви для подальшого особистісного зростання.

Проте О. Брушлінський підкреслює, що у цьому періоді від 3 до 6 (7) років діти активно здобувають різного роду досвід: сенсорний, афективний і руховий. Саме ці ланки стають основою його світогляду у майбутньому. Це той пласт, у якому малюк має усвідомити кожен факт, кожен образ. При цьому автор відмічає, що уява полягає у можливості створювати раніше не існуючі емоційні або ж мисленнєві образи. Водночас він же й наголошує, що подібні образи можуть виникати не лише завдяки означеному пізнавальному процесові, оскільки, подібні утворення властиві і сприйманню, уявленням пам'яті та мисленню [10. с. 301]. Як бачимо, автор вказує також на інтенсивність здобуття досвіду дошкільником й зазначає про представленість у цьому всіх пізнавальних процесів. Саме в цій тезі, на нашу думку, автор намагається пояснити, що варто бути обережним під час аналізу образів, які з'являються.

Так О. Ніколаєва наводить власні думки, що продуктивна уява, з її точки зору, є більш складним утворенням у порівнянні з мисленням. Зокрема авторка говорить, що існують діаметрально протилежні бачення взаємостосунків між мисленням і уявленням: а) мислення включає до свого пласту уяву; б) уява не може існувати у межах мислення. При цьому дослідниця аргументовано доводить, що уява поєднує у собі ознаки наочного й абстрактного й тому, на її думку, пояснити її функціонування крізь призму логіки неможливо. Ще одна її теза стосується взаємозв'язку досліджуваного явища з творчими здібностями. Науковець тут говорить, що потрібно чітко відмежовувати власне уяву від фантазії. Остання відрізняється суттєвою мірою від імажинативної здатності її суть полягає у можливості особи побачити іншу реальність й бути переконаним у тому, що вона існує.

Також авторка у своїй праці [38, с. 59] наводить низку висловлювань щодо існування вікових особливостей уяви зокрема у період дошкільного дитинства. Перша теза дослідниці стосується того, що від 3 до 5 створений образ ґрунтується на певних елементах дійсності , які становлять центральну

його частину. Від 4 до 5 здатність продукувати нові образи дещо знижується, оскільки в цей період відбувається активне опанування дошкільниками різного роду еталонів і правил поведінки у суспільстві. Проте, починаючи з шести років відновлюється інтенсивність продукування образів, оскільки малюки починають використовувати зовсім інший спосіб створення продукту, де важливе місце займають нереальні елементи, а не реальні як було раніше, завдяки використанню цього шляху новостворені образи набувають тільки високої неординарності й новизни.

Варто зазначити, що схожі погляди на проблему фантазії й уяву відстоював і Л. Виготський. Так, відомий науковець позначав її через художню видумку, підґрунтям якої учений вважав несвідоме. Автор наголошував, що це психологічне явище є діаметрально протилежними щодо уяви, адже його суть полягає у незвичному комбінуванні образів, які значно віддалені від реальності. Тому, з його точки зору, творчий задум втрачає цілеспрямованість, довільність, свідомий характер, а, відтак, зникає спрямованість на пізнання. Цією дитячою особливістю автор пояснює існуючу хибну у науці думку, що уява дітей є значно продуктивнішою за відповідну функцію дорослих. Задля підтвердження висунутого припущення дослідник наводить низку чинників переконання щодо: сформованості (наявності) певного багажу досвіду у малюків; наявних у них захоплень, інтересів, що є значно простими; стосунків зі світом, що суттєво обмежені, відсутнє розмаїття поведінки, що властиво для більш зрілої особи. У відповідності до цих висунутих тверджень, психолог робить висновок, що уяву дитини не можна назвати зрілою, адже вона є суттєво обмеженою (недостатній багаж досвіду) у порівнянні з дорослим; у процесі свого становлення воно досягає рівня зрілої вже особи. Саме цим дослідник пояснює, що всі суттєві досягнення у сфері творчості є продуктом зрілої продуктивної уяви, досягнувши зрілої уяви стає якісно новою [16]. Як бачимо, науковець також підкреслює віднесеність продуктивної уяви до пізнання дійсності, визначає існування її особливостей у дошкільників, вказує на певну динаміку упродовж

онтогенезу, спрямовує подальші наукові пошуки у правильному напрямі (об'єктивність істини).

У науці відомі дослідження, у яких вказується на тісний зв'язок предмету нашого вивчення не лише з мисленням, але й з пам'яттю, більш точніше уявленнями пам'яті. Так Г. Люблінська виявила, що упродовж дошкільного дитинства мають місце суттєві зрушення у розвитку образної пам'яті й уяви. Зокрема вона виділяє наступні: а) збільшення обсягу уявлень, які зберігаються; б) на основі зростання культури сприймання й уявлень щодо предметів і явищ, зникає схематичність, аморфність, натомість зростає чіткість, усвідомленість образів, які стають більш узагальненими; в) уявлення набувають ознак системності, що дозволяє їх класифікувати за певними ознаками; г) значно збільшується рухливість існуючих образів, що дозволяє дошкільнику вільно ними користуватися у всіх без винятку дитячих видах діяльності, за різних обставин; д) завдяки набуттю ознак системності дітей 5-6 років здатні доволно їх обирати задля розв'язання конкретних завдань, а також комбінувати їх на власний розсуд. Саме у цих дітей уява характеризується як творча [33, с. 218]. Отже, авторка розглядає розвиток продуктивної уяви у взаємозв'язку з образними уявленнями пам'яті, підкреслює їх динаміку й зазначає досягнення відносного піку у період старшого дошкільного віку.

М. Савчин, Л. Василенко також відмічають зрушення у досліджуваному явищі у дитинстві. Зокрема автори їх розглядають у контексті свідомості: розвитку знакової функції. При цьому, вони вказують на існування наступних факторів: 1) зростання здатності замінювати одні предмети іншими, у тому числі й зображенням, в подальшому опанування іншими знаковими системами (мова, математика й досягнення логічних форм мислення); 2) виникнення та збагачення (удосконалення) здатності щодо доповнення й заміщення конкретних предметів, явищ, обставин вигаданими подіями, побудова на цій основі незвичних раніше не існуючих образів. Опанування, перевтілення світу у дітей 5-6 років має місце на основі якісно нового поєднання уявлень (образів) й надання їм незвичних ознак. У цьому віці, на думку авторів, значно зростають

можливості процесів уяви, що стимулює зростання її продуктивності [57, с. 158]. Як бачимо, науковці вказують на прогрес творчої уяви, що забезпечується збагаченням досвіду дітей, розширенням можливостей замінювати чи змінювати предмети, опануванням процесами продуктивної уяви.

О. Скрипченко, Н. Співак вказують, що у дітей 4-6 років уява набуває відповідної стійкості, що дозволяє дошкільникам більш тривалому використанню образів. На думку авторів образи достатньо яскраві, завдяки їх емоційному насиченню. Також вони вказують, що суттєві зрушення цього пізнавального процесу відбуваються завдяки розвиткові мовлення. Це сприяє тому, що досліджуване явище набуває ознак засобу для опанування навколишнього світу, іншими словами є необхідним засобом пізнання, а також сприяє досягненню здатності перевтілювати, змінювати дійсність, тобто забезпечує досягнення рівня творчості. Водночас для означеного феномену окрім пізнавальної функції властива ще й захисна, яка оберігає незрілу особистість дитини від афективних переживань і душевних потрясінь. Саме тому науковці вказують, що у цей період у дошкільному віці паралельно розвиваються два види уяви паралельним шляхом: пізнавальна й емоційна [59, с. 216]. Як бачимо, науковці фіксують факт паралельного розвитку емоційної й пізнавальної сфер особистості, де дотичними формами є мова, уява й емоції, де продуктивна уява є об'єднуючим елементом, який стає більш зрілим у дітей 5-6 років.

В. Кузін розглядає розвиток уяви у період дошкільного дитинства також. Він відмічає велику різницю між трирічними дітьми й шестирічними. У перших він вказує на відсутність певного багажу знань і уявлень, практичного досвіду. Крім того, ще однією особливістю дитячої уяви є відсутність здатності планувати й прогнозувати власні дії, намічати й досягати конкретних цілей у діяльності. Ще однією ознакою, на яку вказує автор, є нестійкість образів уяви, а також їх обмеженість за змістом. Проте у цьому віці дошкільникам (молодшим) властива відносна легкість з якою вони утворюють образи, що дозволяє їм надто узагальнено, надміру фантастично відображати навколишній

світ. Натомість, відмічає автор уява дітей 5-6 (7) років якісно відрізняється, оскільки їй вже властивий значно більший досвід, цілеспрямованість у діяльності, а їх дії й робота над створенням образів набуває цілеспрямованості. Водночас залишається та легкість утворення нових образів, проте вона вже ґрунтується в першу чергу на збагаченій й добре розвиненій ігровій діяльності, яка на цьому етапі становлення є провідною [30, с. 198-199]. Як бачимо, науковець підтверджує якісну відмінність уяви у старших дошкільників, на відміну від молодших, що полягає у розширенні досвіду, зростанні цілеспрямованості, самостійності й організованості, легкості комбінування й утворення нових образів.

Р. Павелків, О. Цигипало також надають важливої уваги процесу, розвитку продуктивної уяви. Так, автори вказують на такі ознаки цього феномену як: аморфність; відсутність вимогливості; хибність і потворність; віра у створені образи; необ'єктивність у пізнанні дійсності; виразний зв'язок з афективною сферою й існуючими реальними предметами образів уяви; надзвичайна яскравість образу, його рухливість; відсутність узагальненості в образах; перевага відтворювальної уяви. Також дослідники відмічають, що чим меншою є дитина, тим виразнішими є означені особливості. В цілому розвиток цього феномену у дітей вони пов'язують зі зростанням довільності, завдяки колективним іграм, цілеспрямованому впливові дорослих, розвитку зв'язного мовлення. В цілому у старших дошкільників репродуктивна уява стає могутнім засобом пізнання, оскільки утворені образи об'єктивно відображають існуючі предмети у світі. Водночас для дітей 5-6 років характерною стає продуктивна уява, джерелом якої науковці вважають не лише ігрову діяльність, але й продуктивну, зокрема різні види художньої. Поряд, на їх думку, існують словесні форми уяви, які з'являються на основі слухання казок, віршів, оповідань, билин, фольклору. Також для цього виду уяви властива висока міра її індивідуалізації [44, с. 297].

Крім того, дослідники акцентують увагу, що у старших дітей досить активно розвиваються процеси творчої уяви, зокрема у більшій мірі

уособлення, схематизація, аглютинація, гіперболізація, літота, а також комбінування. Значним пластом для означених процесів стають різні види художньої діяльності: зображувальна, конструктивна театралізована, словесно-творча. Все це, у свою чергу сприяє розвитку пізнавальної й емоційно-захисної функції досліджуваного нами феномену. Також, автори відмічають важливу роль у розвитку продуктивної уяви цілеспрямована діяльність дорослих у цьому напрямі, а також зростання питомої ваги у дітей критичності мислення й внутрішнього плану дій. Як бачимо, погляди авторів, значною мірою систематизують й підтверджують ідеї науковців описане явище. Вагомим моментом є акцентування ними уваги на виховних впливах й художній діяльності як основних чинників розвитку продуктивної уяви дітей 5-6 років.

Один з найбільших внесків у теорію розвитку уяви у дошкільному дитинстві зроблено О. М. Дяченко. Авторкою було сформульовано декілька основних положень щодо прогресу означеного пізнавального процесу. Зокрема, вона наголошувала, що дане явище поступово перевтілюється із безпосереднього в опосередковане (узагальнене), а вагомими засобами щодо дошкільника стають сенсорні образи та уявлення моделей предметів. Дослідниця підкреслювала швидкоплинність розвитку продуктивної уяви дітей 5-6 років, а високий його рівень в $\frac{1}{4}$ дошкільників сприяє виникненню двох форм-продукування ідеї й, відповідно, друга створення плану її втілення. Науковець також наголошувала на двох важливих функціях цього психічного утворення у дітей: пізнавальної й емоційно-захисної. Завдяки першій дитина більш ефективно сприймає світ, а завдяки другій-стримує можливість знаття емоційної напруги у символічній формі. Виникають означені функції у 2,5-3 роки і це перший стан розвитку уяви у дошкільному віці. У цей період малюк поступово підкоряє собі процеси створення, зміни, уточнення й вдосконалення образів, тобто всі вони стають довільними та суб'єктивними. На другому етапі відбувається перенесення означених дій у внутрішній план: на арені з'являються планування й прогнозування. Ця здатність з'являється біля п'яти

років й поступово вдосконалюється. Натомість афективна функція має власну логіку розвитку: на початку негативні емоційні переживання втілюються у певних персонажів (2,5-3 р.); далі з'являються у дітей фантастичні розповіді про себе, які дозволяють нівелювати небезпеку «Я», що з'являється у дітей (4-5 р.); третій етап-(6-7 р.) виникнення проєкції, що дозволяє наділяти власними якостями людей, тварин, предметів. Для цієї стадії характерним є поява у дітей уявного світу, де вони почувають себе у безпеці. Як бачимо, авторка виділяє два види дитячої уяви, домінуючим видом є продуктивна, яка має два етапи становлення і є визначальним для появи афективної уяви, або її ще називають емоційно-захисної. Логіка розвитку творчої уяви полягає у набутті нею ознак довільності, цілеспрямованості й узагальненості [22].

Таким чином, продуктивна уява у період дошкільного дитинства розвивається у певній послідовності з дотриманням логіки, розвитку всієї інтелектуальної сфери особистості. На першому етапі уява дітей 2,5-3 років є у більшій мірі відтворювальною, характеризується мимовільністю, невеликою кількістю образів, слабким розвитком операцій утворення, некерованістю образів, які у переважній своїй більшості є некерованими. Другий етап становлення-етап творчої уяви, який властивий дітям 5 років (старшим дошкільникам). На цьому щаблі розвитку у дітей значно більший набутий досвід і, відповідно, образи не мине наочні, а й мислительні. Всі вони відрізняються чіткістю, яскравістю, емоційною насиченістю, точністю, диференційованістю. Операції ж уяви на цьому етапі-довільні, цілеспрямовані, самостійні, вони характеризуються мобільністю (рухливістю) й відбуваються у внутрішньому плані, що передбачає планування й постановку мети, а також відмежування від образів наочних до мислених. Розвиток творчої уяви сприяє у дітей виникнення емоційно-захисної уяви, яка призначена для зняття емоційної напруги у дітей шляхом проєкції в уявний, створений ними у фантазіях світу.

Під творчою уявою дітей 5-6 років розуміємо процес створення задумів, що характеризується самостійністю, ініціативністю й передбачає видозмінення, комбінування, доповнення й вдосконалення образів, активне використання вже

відомих операцій уяви задля пошуку створення оригінального, нового продукту (образ, задум, малюнок, виріб, тощо).

Розвиток творчої уяви дітей у дошкільному віці передбачає пристальної уваги дорослих й відбувається на ґрунті дитячих ігор, що передбачає цілеспрямований контроль за цим процесом і педагогічне керівництво з боку батьків і вихователів. Це в свою чергу стимулює до пошуку певних чинників становлення й вдосконалення досліджуваного феномену.

1.3. Художня діяльність дітей 5-6 років та її вплив на динаміку продуктивної уяви старших дошкільників

Художня діяльність дітей 5-6 років та її вплив на динаміку продуктивної уяви старших дошкільників. Загально визнаним є факт, що нові образи й творчі задуми зростаючої особистості формуються у звичних дитячих видах діяльності. В цілому, діяльність тут розглядається як певного роду чинник по відношенню до психічного. Зокрема, А. Петровський, М. Ярошевський так тлумачать означене явище: рухома система стосунків особистості з навколишньою дійсністю, яка втілюється у психологічному образі в наслідок опосередкованої взаємодії особи з предметами та явищами світу [52, с. 101]. Як бачимо з наведеного визначення, образ (психічний) і діяльність є взаємозумовленими компонентами системи. Саме з цього можна зробити висновок, що діяльність неможлива без образів уяви, і навпаки.

Ще один аспект на який було звернено увагу у ході теоретичного дослідження – це явище провідної діяльності. У дошкільному віці – це сюжетно-рольова гра. Згідно уявлень А. Петровського, провідною вважається така активність особистості, у процесі якої : 1) виникають нові види діяльності; 2) вдосконалюється пізнавальна сфера; 3) має місце процес розвитку й вдосконалення новоутворень у психіці зростаючої дитини [45, с. 17]. Д. Ельконін у власній концепції довів, що гра у дошкільному віці зорієнтована

на розвиток стосунків і спілкування на становлення предметних (ігрових дій), на суспільно значущу активність [61, с. 77]

Так Н. Краснощоківа відмічає, що важлива своєрідність гри дошкільників полягає у властивій для неї уявлюваній ситуації. Авторка вважає, що саме це передбачає, що малюк починає активно діяти у внутрішньому плані, а не за зовнішніх обставин. Іншими словами його активність скеровується думкою, а не зовнішніми предметами. Водночас дослідниця зауважує, що на початкових етапах думка потребує опори зовнішніх об'єктів (іграшки, предмети заміники тощо) на більш пізніх етапах ігрової діяльності потреба у них відпадає [28, с. 7]. Як бачимо гра без уяви неможлива й, водночас, розвиток уяви без сюжетно-рольових ігор також.

У педагогічній теорії гра розглядається у якості одного з засобів розвитку особистості дитини, зокрема зокрема її продуктивної уяви. Так, С. Новосьолова наголошує, що стосовно дітей 5-6 років рольова гра відкриває неабиякі горизонти для формування індивідуальних задумів дітей. Вони, на думку фахівця, носять самостійний характер і водночас передбачають цілеспрямованого педагогічного впливу зі сторони вихователів [25, с. 80].

Як бачимо, дитячі ігри у педагогічному й психологічному аспектах є висхідними і необхідними явищами щодо розвитку творчої уяви.

Проте, на нашу думку, у повній мірі стимулювати знакову функцію свідомості гра не зможе, адже інформаційний контекст навколишньої дійсності достатньо різноманітний. Підтвердження висловленому припущенню знаходимо серед педагогічних поглядів Н. Ветлугіної. Науковець вважала, що дитяча гра є висхідною умовою задля появи у дітей художньої творчості, адже вона природньо зорієнтує малюків на опанування ними реаліями про навколишній світ, на пізнання ознак сенсорних еталонів у сфері музики, ритмічних рухів, поєднання кольорів, пропорцій речей та їх співвідношенні у просторі. Саме це на думку педагога дозволяє суттєво розширити образний досвід, а, відтак, і продуктивну уяву [12, с. 81]. Відомий спеціаліст у галузі мистецтва В. Кузін також погоджується з тим, що розширення дитячого досвіду

активно відбувається, окрім ігрової діяльності, у зображувальній та конструктивній. Автор наголошує, що для дитини це додаткова або ж альтернативна можливість тренування втілення задуму, збагачення образів та створення їх (способів). Отже, гра готує ґрунт для виникнення інших видів діяльності, що суттєво розширюють вплив на продуктивну уяву дітей 5-6 років [К, с. 200].

У цьому контексті доцільно вдатися до матеріалів Ю. Трофімова, Т. Титаренко. Зокрема, аналізуючи феномен творчої уяви, науковець вказує, що важливим її аспектом є здатність розуміти твори мистецтва, зокрема живопису, музиці, оскільки це створені та закодовані знакові системи (чи то картина, мелодія, танок, фільм, скульптура) є здобутком людської творчості, в цілому світової культури [52, с. 317]. Інший науковець, Т. Титаренко вважає, що малювання є іншою формою гри дитини, оскільки у цьому також присутній певний образ, який наділений конкретним значенням. Так, на думку авторки, втілюючи властивий задум на аркуші паперу, маленький художник реалізує на малюнку власні вподобання, зображуючи дійсність, ті обставини де він є чаклуном, митцем, повноцінним володарем. Іншими словами реалізує власну суб'єктивність [52, с. 223]. При чому весь цей процес відбувається через внутрішній план, який втілюється через знакову образну мову. Авторка також вказує, що тут змінюється частково мотив. Не лише відтворення, але й художнє насичення задуму. Як бачимо у певному сенсі малювання, музика подібні до гри, але й водночас мають певні відмінності.

У цьому ж руслі цікавим видається для нашого дослідження думка П. Блонського щодо ліплення й конструювання та їх значення у розвитку дошкільника. Науковець наголошує, що такі захоплення дітей є близькими до мистецтва дорослих, зокрема мистецтву архітектури й скульптури малих форм [7, с. 123]. Означена діяльність вводить дитину у світ образів, незвичних явищ, реальних предметів, а також дозволяє маніпулювати, цілеспрямовано діяти, уявляти, шукати схожість, втілювати творчі задуми у реальні конструкції,

поробки. Цікавий момент, на який вказує автор, той що відбувається ігровій формі, принаймні дуже на них схожі.

У науці така діяльність (у дорослому світі) позначається кількома схожими поняттями: естетична або ж художня творчість. У першому випадку підкреслюється належність до естетичних потреб людини, й розуміється як певні цілеспрямовані дії створення творів мистецтва (практична-духовної) та дії сприйняття вже раніше створених творчих речей (духовна). У цьому сенсі розкривається способи кодування й декодування певної інформації та отримання від цього насолоди особою. У іншому випадку, коли мова йде про художню творчість, розуміють її належність суб'єктові тобто творцеві який вносить до неї частку себе; це цілеспрямована людська активність зорієнтована на створення естетичних цінностей у продуктивній формі, що передбачає, новизну, оригінальність і самостійність мислення творця, актуалізацію його особистості [62, с 7,34]. Як бачимо, розглянуті поняття з різних сторін характеризують діяльність чи то актора, художника, скульптура.

Варто визначити, що аналогічним щодо розглянутих понять, які властиві дорослим, є поняття, які характеризують суто дитячі явища: художня діяльність і художня творчість дітей. Розглянемо означені поняття. Дитяча художня діяльність – термін, що позначає активність маленької особистості, яка спрямована на опанування мовою мистецтва, розвиток творчих здатностей, формування естетичного ставлення до світу, актуалізація особистісного самовираження. Таке бачення на художню діяльність пропонує Т. Поніманська [49, с. 296-298]. Дещо розширюють зміст означеного вище явища С. Козлова, Т. Куликова, які наголошують, що до неї відносяться явно домінуючі види мистецтва, театралізовані ігри, словесна творчість, музичне мистецтво, образотворчість, декоративно-ужиткове мистецтво а також і елементи дизайну [26, с.167]. Також дослідники Л. Пісоцька, О. Пісоцький підкреслюють, що у ній однаковою мірою наявні як елементи і відтворення, і новизни, і оригінальності, що є важливою її особливістю [46, с. 44]. І. Дичківська, Т. Поніманська пропонують означені складові розглядати у якості структури

феномену й зазначають, що у ній мають місце ознаки зародження творчості, до яких авторки відносять: 1) схильність й задатки дошкільників, які тут мають місце; 2) можливі варіанти операцій; 3) презентабельність створеного продукту [50, с. 150].

Н. Ветлугіною було запропонована структура здібностей, які лежать в основі художньої діяльності дошкільників. Так, у якості основних складових дослідниця представила: здатність до естетичного сприйняття; здібність до перетворення предметів у художній образ; здібність до виконання різноманітних мистецьких творів; здібність надавати оцінку краси у світі. Також науковець у якості показників пропонувала наступні: інтерес, захопленість красою світу, любов до мистецької діяльності, намагання вдосконалити образну мову; адекватно обирати засоби для оцінки творів мистецтва. Також авторка вказувала, що більш правильно буде називати цю дитячу діяльність художньо-творчою і вважала її одним з чинників художнього виховання, дітей [60].

О. Дронова найбільш дієвою складовою досліджуваного явища вважала різні види образотворчості, основою образотворчої активності дошкільників. Зокрема авторка, узагальнивши погляди сучасних філософів і науковців пропонує наступні види образотворчого мистецтва: мистецтво живопису, мистецтво скульптури, мистецтво графіки й архітектури [21, с.25].

Їх основою дослідниця називає передавання художнього образу через безпосереднє зображення на площині чи у просторі, тобто його сприймає глядач за допомогою зору. Образотворча активність малят у своїй основі несе ознаки перелічених мистецьких практик, й, водночас, має перетворювальну природу, дозволяє показати власне ставлення до художнього образу, сприяє поповненню і вдосконаленню художнього досвіду, має ознаки дитячої творчості, яка менш розгорнута у часі й дещо своєрідним їх співставленням (пропорціям).

Л. Янцур основою дитячої образотворчості як і її відмінною ознакою вважає наявність інтересу до неї зі сторони дошкільників. Авторка наголошує

на важливості його формування, враховуючи різні аспекти краси світу під час пізнання, організовуючи й підтримуючи його через специфічні художні образи у практичній діяльності. Дослідниця пропонує врахувати форму переживання пізнавальної потреби під час навчання, брати за основу у процесі формування здібностей, забезпечувати через нього емоційне ставлення до краси предметів і явищ. Саме феномен інтересу, на думку науковця сприятиме тісному взаємозв'язку між малюванням, ліпленням, аплікацією, конструюванням[63, с.131 - 159]. Як бачимо, дослідження підкреслює важливість взаємозв'язку різних видів мистецтва(його синтезу), а основою, на її думку, є наявність у дітей стійкого інтересу до власної образотворчості.

Г. Сухорукова вважає, що основою встановлення образотворчості у дошкільному віці є розвиток здатності до сприйняття краси через різні форми мистецтва, а також відмічає, що власне художня активність сприяє формуванню особистості. Особливо авторка підкреслює, що найбільшим потенціалом у цьому плані є ліплення. Так, вона обґрунтовує, що тут відбувається вдосконалення сенситивного сприйняття предметів що дозволяє правильно формувати їх образи. Наявність чітких, диференційованих образів на думку науковця, стимулювати у дітей самостійні творчі задуми, вдосконалення процесів уяви, фантазії, вдосконалювати здібності до комбінування образів, формувати почуття належності до творчого процесу[39, с.254-255]. Як бачимо, дослідниця вбачає у ліплення більший педагогічний потенціал ніж у малювання, аплікації, конструювання, щодо розвитку продуктивної уяви. Водночас, вона підтримує ідею взаємозв'язку між вказаними складовими активності.

З. Ліштван, досліджуючи конструювання, вказує на його спрямованість розрізняти навколишні предмети, орієнтуватися на зразок, створення певної моделі із розрізнених частин. Авторка відмічає, що у дітей вдосконалюється здібність до порівняння, візуального аналізу, сприймання та мислення у внутрішньому плані, що дозволяє їм продукувати різні образи (уявлення) й у подальшому групувати й диференціювати. Внаслідок набутої здатності у дітей

набувається можливість комбінувати, утворювати нові об'єкти самостійно [32, с. 6]. Як бачимо, науковець підтверджує вплив означеної діяльності на процес уяви, як відтворювальної, так і продуктивної.

Не можна у цьому переліку уникнути малювання, оскільки це одне з найбільш цікавих і улюблених занять дошкільнят. Зокрема низка дослідників вказує на його доступність і зрозумілість. За своєю сутністю – це зображення предметів і явищ на площині через художній образ за допомогою зображувальних матеріалів [48,с,43]. Доцільно відмінити, що існує нині великий арсенал зображувальних матеріалів, які досить доступні і сприяють вільному їх використанню дітьми. Крім того, засобами виразності вважається лінія, колір, пляма, штрих, які по-різному можуть бути використані дітьми традиційними чи нетрадиційними техніками. Все це сприяє у великій мірі набуттю зображуваного досвіду, пізнанню навколишнього світу, отримання багаж різноманітних образів (художніх), а також здібностей їх втілення, фантазування, вдосконалення процесів творчої уяви. Як бачимо, малювання, за рахунок його доступності й варіативності зображувальних матеріалів, технік є могутнім засобом розвитку внутрішнього плану дій, набуття досвіду створення розмаїття художніх образів, комбінування у різних зображеннях, розвитку й вдосконаленню процесів творчої уяви, продукування самобутніх і оригінальних малюнків, самостійно, без сторонньої допомоги.

Ще важливою складовою художньої діяльності вважається театралізована гра дошкільників, яку фахівці дошкільної освіти Д. Менджерицька, Н. Реуцька, С. Новосьолова, Л. Артемова відносять до творчих дитячих ігор. Зокрема Д. Менджерицька відмічає, що у контексті гри у дітей актуалізується робота уяви, яку, насамперед, дослідниця пов'язує з ігровим задумом. Водночас необхідним у цьому процесі є активність дошкільників з боку пошуків необхідних шляхів і засобів втілення задуманого. Авторка також відмічає, що під час гри її учасники поєднують розмаїття вражень, що були ними набуті з різних джерел (книжки, мультфільми, вистави) так компонують їх. Особливо, на думку авторки, діти 5-6 років здатні у

певному сюжеті ввести події, які початково були не пов'язані між собою (казки побутові сюжети тощо). Проте авторитетний педагог наголошує, що у найбільшій мірі творчих задумів розвивається у іграх драматизаціях, підґрунтям яких сюжети художніх творів: казки, оповідання. Тут для учасників необхідно уявити хіт перебігу, рольові дії, добре пам'ятати зміст твору, діяти відповідно до ідеї твору його образу персонажа. Такі ігри набувають нерідко форму вистави, яку демонструється іншим глядачам [35, с.23]. Як бачимо, авторка, великий педагогічний потенціал саме іграм-драматизаціям, які є підвидом театралізованих. Водночас, дослідниця наголошує, що найбільший ефект такі ігри мають за умови педагогічного керівництва.

Н. Реуцька відмічає, що театралізовані ігри матимуть значний вплив на продуктивну уяву: а) коли у дітей існує цікавість до різноманітних театралізованих вистав; б) коли середовище дошкільної установи насичене різними костюмами персонажів, гарним художнім оформленням постановок; в) засвоєння й розуміння вихованцями правил подібних дій, ігри у театр; г) емоційно-позитивне ставлення вихованців до даної діяльності дітей. Все це, на думку дослідниці, у поєднанні з необхідністю відшукати необхідні дії для персонажів і втілити їх за допомогою специфічних рухів, жестів, а також виразу обличчя [55, с.168]. Як бачимо, науковець також підтверджує, що даний елемент художньої діяльності стимулює продуктивну уяву старших дошкільників, а роль педагога полягає у її прикріпленні оптимізації.

Л. Артемова педагогічний вплив театралізованих ігор на дитячу уяву пов'язує з достатньо-широким арсеналом даного педагогічного засобу. Зокрема дослідниця у цьому контексті розглядає режисерські ігри й драматизацію літературних творів дітьми. При цьому авторка робить наголос на ефективно виваженому педагогічному керівництві означеною ігровою діяльністю, особливо щодо дітей 5-6 років. На її думку, вихованцям старшої групи доцільно надавати більшої самостійності у вибори літературного твору, визначені дійових осіб, засобів для театралізації, доцільних ігрових дій для втілення її у поведінці персонажу, в образі якого вони мають перетворитися.

У сучасних дослідженнях Т. Піроженко театралізовані ігри пов'язуються, насамперед, з особистісним становлення дошкільника й тому числі з пізнавальною сферою. Дослідниця відмічає, що означений психологічний і педагогічний засіб стимулює дітей до більш активного пізнання предметів і явищ, розуміння їх образної природи, комбінування їх, отримання неймовірних вражень, захоплення процесом створення певних образів (у тому числі нових, неординарних). Також авторка відмічає, що у період старшого дошкільного віку у вихованців значно зростає самостійність, довільність і активність у їх прагненні до втілення творчих задумів, а також наголошує на необхідності педагогічного контролю даним процесом вихователя. Як бачимо, низка дослідників заперечним вважає факт позитивного впливу театралізації на творчу уяву дітей, особливо у віці 5-6 років.

Варто також відмітити, що наступна складова художньої діяльності - музична, яка може використовуватися як самостійно, так і у поєднанні. Особливо імпонує даний вид театралізованим іграми. Так, у наукових джерелах відмічають, що діти 5-6 років із захопленням сприймають появу музичного супроводу, гри на музичних інструментах. Музика у виставах допомагає, на думку авторів, передати образ переможця, його настрій, а також, у певній мірі дозволяє малюкам емоційно співпереживати як окремим героям, так і виставі у цілому [46, с. 119]. Як бачимо, образність музичної діяльності, актуалізує процеси творчої уяви, дозволяє дитячій фантазії доповнювати нові образи, комбінувати, втілювати їх та використовувати у власній пізнавальній діяльності.

Художньо-мовленнєва діяльність – це один з компонентів художньої діяльності. Зокрема її суть було визначено у дослідженнях А. Богуш, Н. Гавриш. Під нею дослідниці розуміють активність дошкільників, що складається із 4 взаємопов'язаних чинників - а) сприйняття й усвідомлення художніх текстів; б) репродуктивні виконавські дії щодо передачі змісту прочитаного, почутого; в) театралізовані ігри; г) імпровізації змісту художніх творів. Як бачимо, науковці достатньо змістовно трактують означене явище, а

його елементи вказують на необхідність творчих дій вихователів, які неможливі без участі творчої (продуктивної уяви), і одночасно чинять різносторонній вплив на пізнавальний процес.

У цілому можна узагальнити, що всі види художньої діяльності чинять різносторонній вплив на розвиток продуктивної уяви дошкільників й, водночас, вони є підґрунтям задля виконання дітьми означеної активності. Саме тому, у дошкільній освіті у БКДО визначено пріоритетним напрямом художньої освіти, яка полягає у цілеспрямованому опануванні дітьми відповідними їх віку мистецькими видами діяльності. Результат цього процесу має втілюватися у мистецько-творчій компетентності, суть якої полягає у дитячих можливостях щодо втілення особистих художніх новацій з метою досягнення мети продуктивної художньої діяльності, використовувати набуті знання й вміння за різних життєвих обставин [2, с.23]. Отже, у цьому сенсі чітко простежується процес в результаті розвитку творчої уяви упродовж дошкільного дитинства у художній діяльності [9].

Таким чином, художня діяльність дітей 5-6 років своїм підґрунтям має сюжетно-рольові ігри, а тому основною умовою її здійснення є художньо-образна природа й творчий задум, які підпитуються образами творчої (продуктивної) уяви. Значна частина дослідників, зокрема Т. Титаренко, В. Кузін, Н. Ветлугіна, О. Дронова, Я. Янцур, А. Богуш, Н. Гавриш вважають художню діяльність дошкільнят складним явищем, яке дозволяє дитині пізнавати навколишній світ, виражати до нього своє ставлення через створені ними продукти (малюнок, виріб, театралізоване дійство, аплікація, художнє слово тощо), завдяки втіленню у них художньо-творчих образів, які є за своєю сутністю образами уяви й виникають на основі функціонування механізмів і процесів означеною пізнавального процесу.

Її складовими є такі види активності дошкільнят як образотворча (малювання, ліплення, аплікація, конструювання), художньо-мовленнева, театралізована, музична. Розмаїття видів художньої діяльності, їх доступність у дошкільному віці, захопленість нею дітьми та її продуктивний характер

сприяють розширенню досвіду сприйняття мистецького плану, що передбачає суттєве збагачення образів, їх взаємодії, продукуванню й комбінуванню у поєднанні зі зростаючими самостійністю й довільністю уяви дітей. Художня діяльність вважається чинником вдосконалення продуктивної уяви.

Висновки до розділу 1

Продуктивна уява – це процес вищого рівня пізнання, який зорієнтований на пошук істини шляхом використання, комбінування і перетворення раніше набутого досвіду у вигляді образів і понять з метою створення неординарних образів, ідей, термінів тощо; відзначається можливим відмежування від реальності завдяки внутрішньому плану дій, що також дозволяє прогнозувати й планувати діяльність та її результати й під час цього процесу активізувати не лише свідомі пласти психіки, але й несвідомі (інсайт, інтуїція).

Під творчою уявою дітей 5-6 років розуміють процес створення задумів, що характеризується самостійністю, ініціативністю й передбачає видозмінення, комбінування, доповнення й вдосконалення образів, активне використання вже відомих операцій уяви задля пошуку створення оригінального, нового продукту (образ, задум, малюнок, виріб, тощо). Розвиток творчої уяви дітей у дошкільному віці проходить кілька етапів і відбувається на ґрунті дитячих ігор. Важливою її особливістю є наявність цілеспрямованого контролю за її розвитком і педагогічне керівництво з боку батьків і вихователів. Це в свою чергу стимулює до пошуку певних чинників становлення й вдосконалення досліджуваного феномену.

Одним із вагомих чинників продуктивної уяви є художня діяльність дітей 5-6 років, що своїм підґрунтям має сюжетно-рольові ігри, а тому основною умовою її здійснення є художньо-образна природа й творчий задум, які підпитуються образами творчої.

Розмаїття видів художньої діяльності, їх доступність у дошкільному віці, захопленість нею дітьми та її продуктивний характер сприяють розширенню досвіду сприйняття мистецького плану, що передбачає суттєве збагачення образів, їх взаємодії, продукуванню й комбінуванню у поєднанні зі зростаючими самостійністю й довільністю уяви дітей. Художня діяльність вважається чинником вдосконалення продуктивної уяви.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДУКТИВНОЇ УЯВИ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ У ХУДОЖНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1 Методика й організація констатувальної частини експерименту

У попередньому розділі нашого дослідження був зроблений теоретичний аналіз проблеми розвитку та формування продуктивної уяви дітей 5-6 років у художній діяльності. Виявлено, що досліджуване явище розглядається вченими як складний особистісний феномен, який призначений для пізнання та творіння предметів і явищ навколишнього світу на основі художніх образів, що були набуті у вигляді досвіду. В основі структури феномену покладені когнітивний, емоційно-мотиваційний і поведінковий складові, які дозволяють особі, під час взаємодії з навколишньою дійсністю, оперувати та моделювати образами реальних і уявних речей, явищ для створення якісно нових образів, предметів, способів розв'язання проблем і проблемних ситуацій.

Зафіксовано, що творча уява, як властивість інтелектуального пласту психіки дитини 5-6-річного віку має динаміку, а, відтак, рівень розвиненості у окремо взятого дошкільника, яких можна об'єднати за певними критеріями та показниками у групи з відповідними рівнями. Отже, даний розділ роботи присвячений проведеному емпіричному дослідженні, *мета* якого полягала у виявленні основних характеристик, які дозволили з'ясувати міру сформованості творчої уяви дітей 5-6 років.

Для реалізації означеної цілі було розроблено й реалізовано програму констатувального експерименту. Так, основними завданнями цього етапу роботи були наступні положення:

А. уточнення компонентів, критеріїв та показників досліджуваного явища;

- В. підбір методів та прийомів задля комбінування комплексної методики дослідження творчої уяви 5-6-річних дітей, а також і педагогічних впливів з боку педагогів і батьків на динаміку означеної особистісної властивості;
- С. практична реалізація експериментатором модифікованої методики з дітьми та дорослими в ЗДО;
- Д. розподіл і характеристика дітей за рівнями розвитку продуктивної уяви на основі проведеної емпіричної методики;
- Е. визначення ефективності виховних впливів зі сторони дорослих учасників освітнього процесу.

Реалізація на практиці завдань констатувального етапу експерименту зумовила дотримання логіки проведення наукового дослідження. Зокрема вона передбачала виконання роботи за трьома етапами: підготовчому, основному та підсумковому. Так, на першому етапі відбувалося уточнення компонентів досліджуваного явища, критеріїв і показників творчої уяви дітей 5-6 років, а також підбір та укомплектування комплексної методики діагностичними методами та прийомами. Окрім того проводилася робота з комплектації вибірки досліджуваних. Розглянемо означені напрями названого етапу детальніше.

Зокрема, на основі аналізу діючих програм дошкільної освіти, а також проаналізованих наукових концепцій дослідників щодо сутності продуктивної уяви дітей 5-6 років зафіксовано, що основу даного особистісного утворення становлять пізнавальний, емоційно-мотиваційний і поведінковий компоненти. Також, провівши теоретичний аналіз означеної особистісної властивості нами було самостійно розроблені критерії і показники досліджуваного феномену у 5-6-річних хлопчаків і дівчаток. В узагальненому вигляді означені компоненти дослідження представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Критерії і показники продуктивної уяви дітей 5-6 років

КРИТЕРІЇ	ПОКАЗНИКИ
<i>розпізнавання та створення</i>	знає, що речі складаються з окремих частин;

<i>образів предметів і явищ</i>	усвідомлює, що можна різними шляхами утворити певний образ (відтворити, створити) предмету, зокрема і художній, отримавши або його початковий варіант, або зовсім новий; розуміє, яке значення відіграє вигадка під час малювання, ліплення, аплікування; знає про особливості власного фантазування у конкретній художній діяльності; усвідомлює особливості використання набутого досвіду фантазування за звичних обставин життя;
<i>захопленість процесом творення художніх образів</i>	постійно фантазує, вигадує та з задоволенням виконує різні художні дії; захоплений процесом творення, аналізує предмети і явища світу через їх художні образи; подобаються власні досягнення у художній діяльності, виявляє повагу до створених продуктів митцями, однолітками, дорослими; з цікавостю ставиться до фантазії інших, прагне виховувати та вдосконалювати її у себе;
<i>самостійність і довільність творення образів у художній діяльності</i>	здатен до розрізнення складових структури предмета чи явища; вміє зосередитися на головному в образі, виділити його чи зменшити; здатен поєднати окремі частини за уявленням у цілісний образ (зображення предмета, явища); вміло виконує художні дії, отримуючи належний результат; самостійно ставить ціль, контролює етапи її досягнення, оцінює результат; очікує схвалюваної оцінки з боку дорослого; здатен самостійно використати творчі уміння, за потреби зможе попросити про надання необхідної допомоги

На основі означених критеріїв, а також компонентів досліджуваного феномену було скомпоновано діагностичну методику. Розглянемо методи та прийоми, які було дібрано до неї, згідно поставленої мети та уточнених критеріїв і показників продуктивної уяви дітей 5-6 років.

Так, з метою діагностики пізнавального компоненту феномену нами було розроблено *бесіду для дітей*, яка рахується за № 1 і отримала назву «*Що ти знаєш про фантазування, вигадку*», яка була розроблена з метою виявити чи розуміють старші дошкільники значення слів фантазувати, вигадувати, творити.

Також нас цікавило, чи усвідомлюють вихованці можливості власних вигадок, уявлень (фантазія), чи здатні вони їх використати за різних обставин, особливо під час занять художньою діяльністю. Крім того, чи зрозуміла дитина власні можливості творення (здатність фантазувати) у певній художній діяльності.

В цілому означений метод вміщував у собі вісім запитань, серед яких 3 закритого характеру, а чотири відкритого. Відкриті пункти бесіди стимулювали вихованців до міркувань та висловлювань, що дозволило глибше зрозуміти їх знання й уявлення щодо окреслених питань. Проведення опитування відбувалося за звичних умов середовища дитини у індивідуальній формі. Дотримувалися вимоги щодо сприятливого мікроклімату у спілкуванні експериментатора з респондентом, який не створював тиску на досліджуваних, а фіксував лише їх власні судження. Було отримано 176 відповідей на підготовлені питання за результатами проведеного методу.

Наступний компонент – емоційно-мотиваційний – вивчали також на основі самостійно розробленої бесіди, яку було названо «*Про ставлення до себе та інших як фантазера, вигадника*», а у методиці вона числиться під №2. Вона була зорієнтована на визначення того, чи знає дитина своїх знайомих у якості фантазерів, вигадників. Чи знає, якими ознаками, особистісними рисами їх можна схарактеризувати, а також чи подобаються малюкові їх вироби, малюнки, поведінка, виконання художніх дій. Водночас цікавили думки досліджуваних щодо вдосконалення означених характеристик у себе та якої допомоги вони потребують для їх удосконалення з боку батьків, педагогів. Також турбувало й те, наскільки діти 5-6 років усвідомлюють рівень розвиненості даних здатностей власне у себе у порівнянні з іншими.

Проаналізований метод реалізовано у ході безпосередньої взаємодії з вибіркою дітей експериментального ЗДО в індивідуальному порядку. Під час взаємодії дотримано умов, які сприяли довірливій атмосфері, доброзичливим стосункам експериментатора з дітьми. за її результатами отримано 154 відповіді на запитання, які характеризували ставлення старших дошкільників до фантазії у власній художній діяльності, а також однолітків і дорослих.

Наступний практичний метод, що входив до складу комплексної методики – *проективний*, який передбачав оцінку досліджуваного себе як фантазера, у порівнянні зі своїми однолітками. З цією метою нами модифіковано методику Я. Щур під назвою *Сходинки*. У ній пропонувалося досліджуваним розмістити себе на одному з трьох щаблів, на яких вже знаходяться ровесники, які розподілилися за мірою сформованості у них здатності до фантазування, вигадування: найнижчий: діти з недостатнім розвитком означених особистісних властивостей; середній – досліджувані з помірними здатностями вигадування, фантазування; найвищий щабель – дошкільники, що характеризуються високою мірою творчих ознак. Вона проводилася у графічній формі, а зі сторони експериментатора було надано чіткі інструкції та створена спокійна обстановка.

Наступна діагностична процедура, що увійшла до складу методики, зорієнтована на з'ясування особливостей поведінкового компоненту – «Склади картинку з окремих частин», яка описана Р. Немовим. Основне завдання для досліджуваних полягало у складанні цілісного зображення (у нашому випадку сюжетна кольорова картинка), яке розрізане на чотири рівних частини: прямокутники. Дана процедура оцінює здатність дітей 5-6 років щодо цілісного уявлення образу предмету (зображення) за окремою частиною, іншими словами уявити, побачити ціле.

Результат оцінюється за такими критеріями, як правильність відтвореного, пояснення дитини того, що зображено на картинці, впевненість у власних діях, самостійне виконання поставленого завдання. В цілому за дану діагностичну процедуру можна отримати максимально шість балів, де 5-6 балів – високий рівень продуктивної уяви; 3-4 бали – помірна здатність продуктивних дій уяви; 1-2 – це низька міра творчої уяви.

Друга діагностична процедура, яка використовувалася для дослідження поведінкового компоненту також проективна й називалася «Намалюй що-небудь». Дитині було запропоновано $\frac{1}{2}$ аркушу чистого паперу (половина альбомного листа) й запропонували намалювати те, що спаде на думку. У

розпорядженні дитини були фломастери, кольорові олівці, фарби та пензлик. Оцінювалося зображення за 10-бальною шкалою, яка була побудована на оригінальності та чіткості деталей в художньому образі. Так, досконалість і чіткість намальованого – максимальне досягнення (10-9 балів), натомість відсутність зображення або лише лінії чи штрих – мінімальна оцінка малюнку (0-2 бали). Додатковим критерієм виступала допомога вихователя або її відсутність. Так, відсутність наданої допомоги на нарахування балів не впливало, надання ж, навпаки, знімало певну кількість балів (наприклад, на початку виконання намалював експериментатор шаблон, а дитина його домалювала – мінус 1 бал; шаблон + початкове зображення – мінус 2 бали, шаблон, початкове зображення + допомога у виборі матеріалів, кольорів мінус 3 бали).

Друга частина створеної нами методики була спрямована на взаємодію експериментатора з батьками та вихователями. Задля цього були самостійно розроблені дві анкети, одна для педагогів інша – дорослих представників сімей. Так, перша з них – анкета для вихователів – містила у собі 15 запитань, серед яких шість закритих, а дев'ять відкритих. Питання відкритого характеру дозволили з'ясувати міркування педагогів щодо досліджуваного явища, його суті, виявити глибину їх розуміння. Закриті, навпаки, сприяли виділенню загальних тенденцій педагогічної діяльності, чи виховних впливів.

Зміст означеного методу бу розподілений на чотири блоки. Так, перший з них передбачав з'ясувати, чи розуміють вихователі сутність досліджуваного феномену, чи знають вони основні прояви творчої уяви, фантазування вихованців старшої групи. Зокрема передбачалося виявити, чи вважають досліджувані за необхідність розвивати продуктивну уяву у цьому віці.

Другий блок методу акцентував на з'ясуванні активності педагогів щодо розвитку фантазії, вигадки у дітей 5-6 років. Зокрема прагнення вихователів до відповідних дій, а також виявлення методів і форм роботи, які використовуються ними відповідно до розвитку досліджуваного явища. Третій блок – це питання взаємодії з батьками вихованців. Зокрема нас цікавило те, чи

зверталися вони до педагогів щодо інформації про продуктивної уяви сина чи доньки, за яких умов відбувалися подібні контакти, а також чи зуміли надати педагоги необхідну інформацію, яка була актуальною для сімей вихованців. Четвертий блок стосувався намагань працівників ЗДО вдосконалювати власні знання про розвиток і формування фантазії, вигадки дітей.

Означений метод проводився анонімно, що, на нашу думку, сприяло отриманню більш об'єктивних відомостей зі сторони вихователів про окреслені напрями досліджуваної проблеми. В цілому ними було надано понад 150 відповідей щодо пунктів, які є визначальними для виховних впливів у цьому віковому періоді.

Аналогічно було розроблено й анкету для батьків, яку також утворювали 4 блоки: а) уявлення про сутність досліджуваного явища, його досконалість у дітей 5-6 років і бачення необхідності для його вдосконалення (розвитку); б) чи реалізується вдома прагнення вдосконалювати фантазію, вигадку дітей, що саме відбувається вдома зі сторони дорослих, які шляхи вони обирають, які форми дитячої діяльності використовують; в) бачення шляхів взаємодії з вихователями сина чи доньки з розвитку продуктивної уяви, чи спілкувалися з цього приводу з педагогами, чи отримали актуальну для них інформацію, чи допомогу; г) відомості про досліджуване явище, які більш за все викликають занепокоєння у батьків – це здобуття інформації та практичні аспекти стосунків зі всіма учасниками освітнього процесу.

Варто відмітити, що анкета для батьків містила 13 запитань, серед яких половина – відкритих і, відповідно, інша частина закриті. Останнє запитання можна віднести або до обох видів питань, оскільки його можна або доповнити, або ж залишити так, як воно є. За результатами проведення методики отримано понад 286 відповідей на поставлені запитання.

На цьому етапі констатувального експерименту було сформовано вибірку досліджуваних, яку утворювали три групи респондентів: діти 5-6 років у кількості 22 осіб (12 хлопчиків і 10 дівчаток); вихователі експериментального закладу (10 педагогів, педагогічна діяльність яких варіюється від 8 до 21 року);

батьки вихованців 22 особи, вік яких складає від 28 до 56 років. експериментальний заклад – ЗДО № 23 «Розвивайко» (м. Ніжин).

Другий етап констатувального експерименту – етап збору даних, на якому реалізовувалася укомплектована комплексна методика дослідження ознак продуктивної уяви 5-6-річних дошкільників і виховних впливів вихователів і батьків дітей. Третій етап, що передбачав обробку даних та формулювання висновків проведеної роботи представлений у наступній структурній частині нашої магістерської роботи.

Таким чином, уточнення критеріїв і показників, а також компонентного складу творчої уяви дітей 5-6 років, дозволило скомпонувати комплексну методику дослідження, яка передбачала діагностику у дошкільників рівнів розвитку означеної властивості, а також отримання інформації про виховні впливи батьків і педагогів на її формування. До складу діагностичної методики внесли *бесіди з дітьми, проєктивні методики (Сходинки, Склади розрізану картинку, Намалюй будь-який малюнок)*, а також окремі анкети для вихователів і батьків. Окрім підготовчого етапу, проведення констатувального експерименту передбачало реалізацію ще двох його етапів: основного (власне емпіричного дослідження) та підсумкового, де аналізувалися отримані дані та на їх основі формулювали відповідні висновки з поставленими завданнями

2.2 Аналіз рівнів розвитку дитячої продуктивної уяви

Розглянемо для початку результати, отримані за бесідою № 1. Отримані дані вказували на пізнавальний компонент досліджуваного явища. Так, відповідаючи на поставлене запитання щодо розуміння явища (уявити, фантазувати передбачати), біля 14% опитаних надали стверджувальну відповідь і пояснили, що ці слова вони використовують, коли придумують щось малювати, у що і як грати (хто ким буде у грі), коли потрібно щось вигадати, придумати як себе вести (наприклад, граючи роль лисички чи вовка з казки).

Натомість 28% відповіли, що це пов'язано з тим, коли вихователь просить щось зробити, але лише після того як подумаєш про обставини, предмет. Як бачимо, тут фантазування досліджувані розуміють, як здатність мислити наперед. Відмітимо, що відповіді хоча на перший погляд і схожі, але мають принципову відмінність від попередніх: причина активності йде від когось (у даному випадку від педагога, а в першому від самих дітей 5-6 років).

Решта досліджуваних відповідаючи на дане питання здебільшого відповідали, що чули щось подібне від дорослих, але пояснити його сутність не змогли. У цьому випадку опитані не розуміли, що значить вигадати, побачити перед собою образ предмета. Такі відповіді були властиві 58% вибірки.

Аналізуючи висловлювання дітей 5-6 років на наступний пункт бесіди, зрозуміли, що переважна більшість вибірки не можуть пояснити слова уява, фантазія. Вони говорили, що це *щось таке*, що властиве дорослим. Однак, що саме пояснити не змогли й говорили, що обов'язково про це запитають у мам чи тата. Таких досліджуваних було 54%. Інша, проте менш численна група опитаних, відповіла, що дорослі їм говорили, що це *здатність розумної людини* думати, планувати, розуміти з чого складаються предмети. Такі відповіді властиві 32% опитаних. Зрештою найменша частина вибірки дітей відповіли, що це їх можливість передбачати події, розуміти з чого зроблена іграшка, які у неї окремі деталі. Дехто з них говорили, що означені можливості дозволяють їм зображати (малювати, ліпити) по частинам, а коли частини вже всі, то тоді з'являється вже цілий предмет (образ). Подібні відповіді властиві для 14% дітей.

Розглядаючи висловлювання дітей з приводу їх власної уяви, знову розподілили відповіді опитаних на три групи. Так, одні діти 5-6 років говорили, що у них *гарна фантазія, адже вони гарно малюють, вигадують різні ігри, відтворюють якісь події, дуже красиві у них виходять малюнки, вироби*. Отже, цим досліджуваним (18%) властиве чітке розуміння з приводу власної фантазії.

При цьому для дітей, відповіді яких ми віднесли до іншої групи (38%), не властиві подібні судження. Хоча вони на перший погляд є подібними: *мама чи*

тато говорять, що у мене гарна фантазія, бо я гарно малюю, вирізаю з паперу, придумую різні ігри, дуже гарно виконую ролі в іграх з іншими дітьми, сам придумую події і обставини, коли граюся сам іграшками.

Щодо решти опитаних (44%), у них відсутня чітка позиція щодо власних здатностей фантазії. Відповіді на кшталт: *не знаю, потрібно запитати у вихователя, ніхто мені нічого з цього приводу не говорив.*

Цікавими виявилися відповіді на наступне запитання, оскільки тут діти мали б уточнити власні висловлювання щодо попереднього пункту бесіди: у який момент допомагає фантазія. Біля 21% респондентів зазначили, що фантазують під час малювання, аплікування з природних матеріалів, коли у ігри зі своїми однолітками, коли граються (у солдатиків, ляльок, сучасними іграшковими персонажами: *Фіксиками, Поні, Принцесами*) іграшками, вигадуючи при цьому різні пригоди, неймовірні історії.

Інша частина вибірки – 42% досліджуваних, разом з дорослими щось вигадують (*придумують казки, подарунки комусь з родини, складають різні конструкції, малюють з плям якихось казкових героїв*). Як бачимо, дана група дітей 5-6 років позиціонують власну фантазію через спільну діяльність з дорослими, у даному випадку з батьками.

Загалом опитані, відповіді яких віднесені до третьої групи, не змогли дати чіткої відповіді. Здебільшого їх висловлювання носили узагальнений характер: *коли можна щось утнути, подуркувати, побайдикувати (або дуже зрідка у щось пограти)*. Таких висловлювань на вибірку було понад 35%.

Інформативними виявилися зроблені висловлювання опитаними на п'яте-шосте запитання, які стосувалися взаємозв'язків між фантазією та творчими діями. Так, біля 21% досліджуваних впевнено сказали, що творчість й уява тісно пов'язані між собою: *не можна гарно намалювати, коли погано уявляєш; гра не буде цікавою, коли чогось не придумаєш; гарно виконати роль у виставі, не можна якщо не уявляєш собі поведінку свого персонажу.*

46% опитаних також погодилися з тим, що існують зв'язки між творчими актами й продуктивною уявою, проте їх відповіді починалися словами: *як*

говорить тато (мама, вихователька, бабуся), щоб гарно намалювати потрібно відразу уявити, спланувати; подумай, пригадай як себе поводить лисичка, тоді легше буде діяти від її імені; спочатку уяви, що ти хочеш зробити, яким воно має бути, а тоді вже твори (вигадуй). Знову фіксуємо відсутність автономних суджень у певної категорії опитаних. Решта дітей 5-6 років не змогли надати якоїсь більш-менш чіткої думки.

Останнє запитання мало виявити чи існують уподобання дітей щодо занять художньої діяльності. так, більшою мірою діти люблять займатися малюванням (36%), ставити вистави, щось ліпити (24%); робити аплікацію (40%). Обґрунтовуючи власні думки, діти говорили: *подобається, бо тут сам щось фантазуєш, вигадуєш, ніхто до тебе не мішається (36%); бути актором, скульптором (24%), бо завжди тобі допомагає тут думати і уявляти вихователь (зрідка мама, тато, чи хтось з найстаршого покоління); тут потрібно лише чітко виконувати настанови виховательки чи мами (40%)*. Знову відмічаємо виявлені нами тенденції у розумінні фантазії: самостійна вигадка, дії, пов'язані з художньою діяльністю; спільні дії, акти творчості у мистецтві театру чи образотворчості або виконання чітких інструкцій дорослих.

Загалом, дослідивши знання дітей про фантазію й вигадку зафіксували, що діти 5-6 років, які чітко розуміють роль вигадки, продуктивної уяви (нові образи) у виконанні художніх дій чи то актів, мають уявлення про власні можливості фантазувань і самостійно їх застосовують за різних обставин становлять біля 16%, досліджувані, які розуміють призначення вигадки, фантазії лише за спільної діяльності з дорослими, їх допомогою та не ототожнюють подібні акти з самостійними художніми діями склали 34%, решта опитаних – дошкільники, які звикли виконувати дії за чіткими інструкціями дорослих, не усвідомлюють ролі фантазії, вигадки у творчості, не здатні самостійно їх використовувати, що склало ½ вибірки.

У графічній формі означені відомості представлено на рис. 1. Як бачимо, на діаграмі видно, що понад 74% п'яти-шестирічних дітей відчують брак необхідної інформації про фантазію, її роль у різних обставинах, у художній

діяльності. Отже, пізнавальний компонент досліджуваного явища у старших дошкільників потребує покращення, при чому у переважній більшості вибірки експериментального ЗДО.

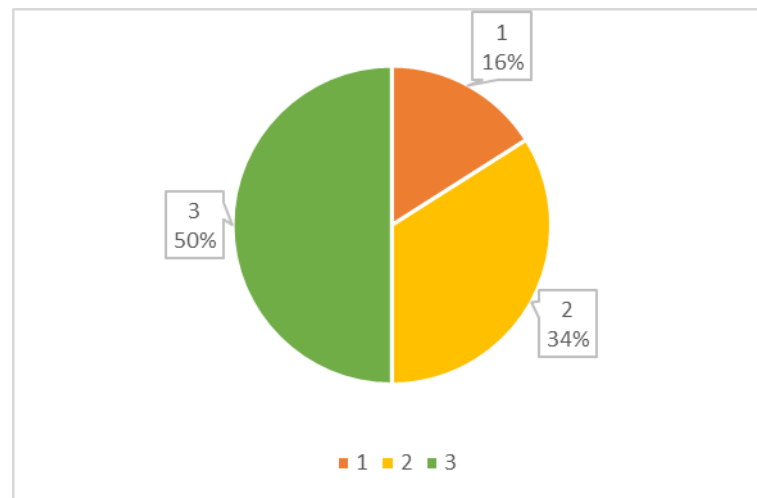

Рис.1. Особливості пізнавального компоненту фантазії дітей 5-6 років

Розглянемо особливості емоційно-мотиваційного компоненту. Спочатку проаналізуємо отримані відповіді п'яти-шестирічних дошкільників на запитання бесіди №2 *Про ставлення до себе та інших як фантазера, вигадника*. Так, діти, надаючи відповіді на перше запитання, зазначили, що: серед їх знайомих є такі, яким властива гарна фантазія, вигадка (38%); мабуть так, але не знаю чи говорю правду, не зовсім впевнені у власній думці (44%); не знаю (або нічого взагалі не говорили) – 18%. Як бачимо, більша частина досліджуваних не може вірно ідентифікувати творчих людей, з притаманною їм фантазією.

Надаючи відповіді на друге запитання анкети, виявилось, що: одні з дітей говорили, що людям з гарно розвинутою фантазією властиві *зосередженість, кмітливість, самостійність, веселість, мрійливі, люблять щось придумувати, а інколи добавляли – розумні* (32%); інші опитані вказували на їх постійну *задуманість, велику кількість запитань до дорослих, постійно чимось зайняті, інколи вони нудні та з ними сумно, відповідальні, завжди виконують, що їх просить дорослий* (48%); решта досліджуваних (20%) вагалися з наданням відповіді, говорили, що *не знають, дуже рідко, що вони дуже розумні* (але все

одно не певні), *треба поміркувати, запитати*. Отже, значна частина вибірки все ж вказали на існування певних особистісних рис у осіб з гарною фантазією.

Розглядаючи надані відомості за третім запитанням, виявилось, що абсолютно всім опитаним *подобаються малюнки, вироби, зроблені їх знайомими людьми з гарною вигадкою, творчою уявою*. Відмітимо, що дітям 5-6 років подобаються незвичні та красиві вироби, малюнки, зроблені за допомогою гарної фантазії, такі, де присутня вигадка.

У наступних висловлюваннях дошкільники 5-6 років зазначали, що такі люди: *вдало поєднують на малюнках різні деталі, частини, комбінують кольори, додумують (додають щось незвичне) а тому зображення видаються красивими, досконалыми, чого без вигадки зробити неможливо (42%); зосереджені, точно передають деталі, що важко дуже зробити, все ж, мабуть, фантазія є важливою (подібні висловлювання відрізнялися розмірковуванням), загалом додавали, що скоріше так, але не зовсім впевнений (34%); решта досліджуваних (24%) не змогли самостійно висловити власну думку з приводу даного запитання – не знаю, потрібно довго думати (що власне вони і робили).*

У своїх відповідях на п'яте запитання досліджувані говорили, що: так, *потрібно для того, щоб малюнки ставали кращими, вироби були красивими, добре буде гратися з друзями у нові ігри (зробленими іграшками), у майбутньому можна стати художником чи скульптором, чи анімалістом (38%); мабуть, що так, відповідали другі, менше проситиму про допомогу маму (тата, вихователя), так і дорослі говорять таке ж (34%); решта опитаних чіткої думки з приводу цього запитання взагалі не мали (18%).*

За допомогою шостого запитання намагалися дізнатися, якої саме потрібно допомоги старшим дошкільникам з боку дорослих. Так, біля 1/3 досліджуваних заявили, що *хочеться дізнатися як ще більше втілювати свої задуми, як поєднати між собою частини зображення, як вдосконалити малюнок, при цьому додавали: потрібно довго (багато) вчитися*. Друга ж категорія п'яти-шестирічних дітей говорили, що *потрібно самим шукати,*

досліджувати властивості фарб, інших матеріалів, а коли цього не знайдеш – звернутися до дорослих щодо допомоги (24%). Решта ж дошкільнят, приблизно з 40%, взагалі нічого не відповіла.

Відповідаючи на останнє запитання бесіди №2, 24% респондентів сказали, що у них гарна фантазія, 44% - звичайна, як і у більшості дітей, натомість 32% - гірша, ніж у їх друзів. Власне тут досліджувані виявили ставлення до власних можливостей фантазування.

З метою його уточнення нами було проаналізовано дані, отримані за методикою *Сходинки*. Виявилось: *найнижчий щабель обрали 28%* опитаних, які пояснювали це тим, що у них негарні малюнки, гірші вироби з ліплення, ніж у друзів, а грати у вистави їх взагалі не беруть; *щабель, який посередині – 48%* досліджуваних, які пояснили, що вироби, малюнки у них гарні, проте вони нічим не відрізняються від подібних робіт друзів; на найвищому щаблі розмістилися (24%) п'яти-шестирічних дошкільників, малюнки, вироби з пластичного матеріалу, гра у виставах досконалі, як вони вважають, а пояснили це вони тим, що їм постійно говорять про це дорослі чи старші за них діти.

Загалом, дослідивши ставлення дітей фантазії, вигадки, бажання займатися видами діяльності, де вони необхідні, зафіксували, що діти 5-6 років, які чітко позитивно ставляться до вигадки, створення нових образів, бажають виконувати художню діяльність, адекватно оцінюють власні можливості фантазувань, хочуть покращити рівень творчої уяви і знають, як цього досягнути самостійно, хочуть застосувати свої здатності до фантазії за різних обставин, становлять біля 22%; досліджувані, які позитивно відносяться до фантазії у спільній діяльності з дорослими, оцінюють адекватно свій рівень вигадки, творчої уяви й готові до імітування дій дорослих для поліпшення власних можливостей у художніх діях, склали 38%, решта опитаних – дошкільники, які характеризуються невизначеним ставленням, не розуміють як себе вести у ситуаціях, де потрібно виявляти уяву, вигадку склали 40% вибірки.

Надані вище характеристики емоційно-мотиваційного компоненту, явища яке досліджується, відображено на рис. 2. З діаграми помітно, що понад 78%

п'яти-шестирічних дітей демонструють невизначене ставлення до фантазії, не розуміють своїх можливостей повною мірою у художній діяльності, не усвідомили, як потрібно вдосконалювати її. Як бачимо, емоційно-мотиваційний компонент досліджуваного явища потребує покращення у переважній кількості учасників констатувального етапу.

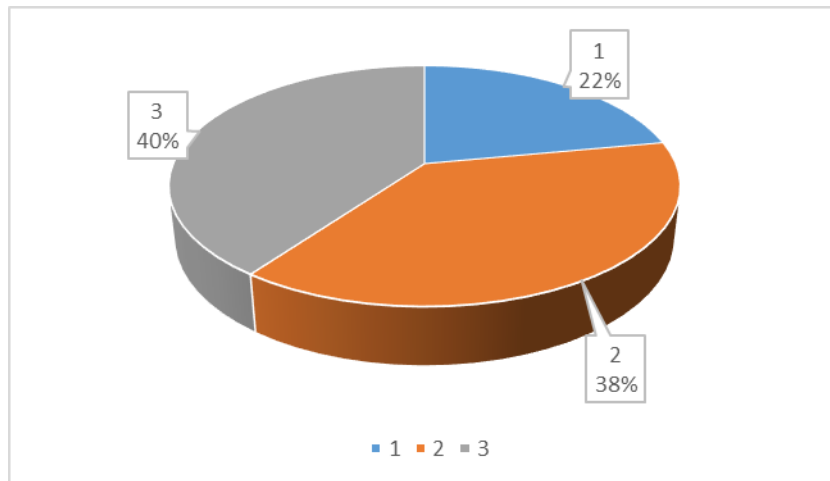

Рис. 2. Особливості емоційно-мотиваційного компоненту фантазії дітей 5-6 років

Проаналізуємо отримані дані, які характеризують поведінковий компонент досліджуваного явища. Так, виконуючи завдання (Склади картинку з окремих частин) виявили, що цілісне зображення самостійно змогли скласти не всі діти 5-6 років в умовах експерименту. Узагальнені відомості подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Здатність до цілісного уявлення образів у п'яти-шестирічних дітей

<i>Рівень фантазії</i>	<i>Показники досліджуваних</i>	
	Кількість	Відсоток
Високий	5	23
Середній	9	40
Низький	7	32

З табл. 2.2 видно, що у повному обсязі з завданням справилися 23% дітей 5-6 років, відповідно зафіксовано високий рівень продуктивної уяви приблизно у $\frac{1}{4}$ частини досліджуваних, низьким рівнем фантазії характеризується біля 40% дошкільників, а також приблизно $\frac{1}{3}$ досліджуваним властивий низький рівень

досліджуваної властивості. Отже, у понад 72% обстежених 5-6-річних малюків виявлено ускладнення у розвиненості продуктивної уяви, іншими словами уявити цілісний образ (у тому числі й створити новий) у цієї категорії дітей відбувається недостатньо ефективно.

Наступна процедура діагностики, яка використовувалася для дослідження поведінкового компоненту також була проєктивною й називалася Намалюй щонебудь. Так, за 10-бальною шкалою, яка була побудована на оригінальності та чіткості деталей в художньому образі отримало 3 особи по 9 б., 5 – 8 б., 7 дітей – 6б., 6 осіб – 3бали. Отже, оригінальне зображення мало місце у 3 дошкільнят, у 12 осіб особливою оригінальністю роботи не відрізнялися, зовсім не мала місце оригінальність у 6 старших дошкільників.

На основі проявів оригінальності у дітей 5-6 років у малюванні, зроблено узагальнення щодо рівня функціонування продуктивної уяви: чим вищий бал за оригінальність, тим більш розвинена здатність до продуктивної уяви. Занесено отриману інформацію до таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Оригінальність нових образів у п'яти-шестирічних дітей

Функціонування продуктивної уяви	Показники досліджуваних		
	Оригінальність образів	Кількість	Відсоток
Високий	1	3	13
Середній	0,7	12	54
Низький	0,3	6	33

Отже, згідно даних, розміщених у табл. 2.3, здатність до створення нових образів уяви (творчої) у 13% дітей, як здатність розвинена на високому, рівні, у 54% досліджених - на помірному, у 33% дошкільників 5-6 років – низькому.

Загалом по вибірці досліджуваних 5-6 років 18% властива висока міра розвиненості поведінкового компоненту особистісного феномену, 49% - помірним, 33% - низьким. Означені дані для кращого усвідомлення представлено у вигляді технічного малюнку.

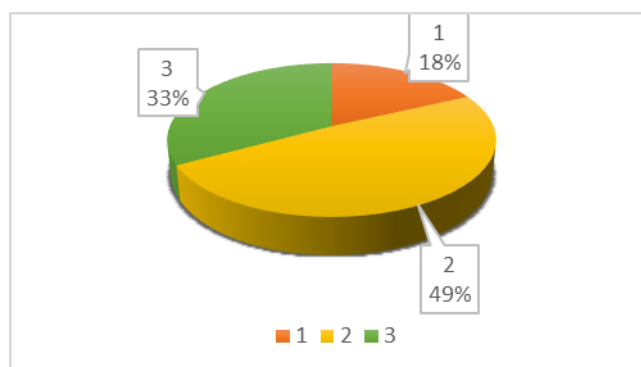

Рис. 3. Особливості поведінкового компоненту фантазії дітей 5-6 років

В цілому, біля 83% досліджуваним властива недостатня міра проявів фантазії на рівні поведінки: оригінальне втілення образів властиве лише 18% дітей. Все це свідчить про те, що у більшості дітей 5-6 років художня діяльність функціонує недостатньо гарно.

Наступний крок дослідження – це проведення розподілу дітей 5-6 років за мірою сформованості у них фантазії (за сукупними показниками досліджених компонентів). Результати проведеної роботи занесені до таблиці 2.4

Таблиця 2.4

Розподіл дітей 5-6 років за мірою розвиненості у них фантазії

Рівні фантазії	Характеристика проявів фантазії у дітей	Відсоток дітей
Високий	знає, що можна різними шляхами втілити певний задум в художній образ (відтворити, створити); розуміє роль фантазії у художніх діях; орієнтується у можливостях власного фантазування у художній діяльності; знає, що здатен до самостійного, довільного втілення фантазій; із задоволенням фантазує, вигадує, захоплюється творенням художніх образів, аналізує предмети й явища світу крізь їх призму; подобаються власні досягнення у художній діяльності, цікавиться витворами фантазії інших, прагне вдосконалити її у себе; поєднує окремі частини за уявленням у цілісний художній образ; фантазує, здебільшого отримує належний і оригінальний результат; самостійно ставить ціль, контролює етапи її досягнення, оцінює результат; здатен самостійно використати творчі уміння фантазувати, за потребою зможе надати сам або попросити необхідну допомогу	18

<i>Середній</i>	знає, що можна різними шляхами втілити певний задум в художній образ (відтворити, створити); розуміє роль фантазії у художніх діях; орієнтується у можливостях власного фантазування у художній діяльності; знає, що інколи здатен до самостійного та довільного втілення фантазій, а інколи лише з дорослим; із задоволенням демонструє художні дії, захоплений процесом творення, аналізує предмети й явища світу через художні образи, цікавиться їх оригінальністю у дорослих; подобаються власні досягнення у художній діяльності, цікавиться витворами фантазії інших, прагне вдосконалювати її у себе; поєднує окремі частини за уявленням у цілісний художній образ, інколи з допомогою; фантазує, здебільшого отримує належний результат; не завжди самостійно ставить ціль, контролює етапи її досягнення, оцінює результат; здатен за підтримки дорослого використати творчі уміння фантазувати, потребує інколи допомогу	50
<i>Низький</i>	інколи не знає, як можна різними шляхами втілити певний задум в художній образ (відтворити, створити); розуміє роль фантазії у художніх діях; ігнорує можливості свого фантазування у художній діяльності; знає, що сам не здатен до самостійного та довільного втілення фантазій, може це зробити лише з дорослим; демонструє художні дії, не завжди захоплюється процесом творення, не завжди бачить художні образи, проте розуміє оригінальність у дорослих; подобаються власні досягнення у художній діяльності, цікавиться витворами фантазії дорослих, ігнорує вдосконалювати її у себе; рідко поєднує окремі частини за уявленням у художній образ, проте здебільшого лише з допомогою; фантазує, але отримує належний результат не завжди; самостійно ставить ціль, контролювати етапи її досягнення, оцінювати результат здатен за підтримки дорослого; щоб використати уміння фантазувати, потребує допомоги з боку дорослих	32

Як бачимо, рівень розвиненості фантазії п'яти-шестирічних дошкільників у переважній більшості потребує вдосконалення (72%), що зумовлює проведення формувального експерименту.

Оскільки на констатувальному етапі нашого магістерського дослідження приймали участь дошкільники 5-6 років експериментальної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп, а також аналогічні групи мали місце і у вибірці дорослих, то постала необхідність їх розведення означених дитячих груп між собою, чого потребували подальші експериментальні дії.

Результати означеної експериментальної процедури представлені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Розподіл досліджуваних п'яти-шести років на експериментальну і контрольну групи

Рівні, показники у групах вибірки	Експериментальна	Контрольна
<i>низький</i>	18	14
<i>середній</i>	52	50
<i>високий</i>	32	36

Як бачимо, отримані показники у ЕГ і КГ мають незначні відмінності, якими у нашому випадку можемо знехтувати, оскільки нас цікавлять лише загальні тенденції на формувальному етапі дослідження.

Таким чином, проведення емпіричного дослідження надали підстави для виділення особливостей розвитку фантазії дітей. Основою для цього слугував поділ 5-6-річних досліджуваних на групи, відповідно до міри розвиненості у них фантазії, вигадки. Відповідно, було виділено три групи старших дошкільників, які мали відмінності у своїх проявах продуктивної уяви. Так, високим рівнем характеризувалися 18% дошкільнят, середнім – 50%, низьким – 38%. Результати констатувального експерименту обумовили розпочинати формувальний етап роботи. Розподілення вибірки п'яти-шестирічних дітей на ЕГ і КГ суттєвих відмінностей за мірою розвиненості фантазії по групах не виявлено.

2.3 Вплив батьків і педагогів на розвиток продуктивної уяви дітей 5-6 років

У цьому підрозділі аналізуються дані щодо впливу вихователів ЗДО та сім'ї на розвиток у п'яти-шести-річних дітей продуктивної уяви. Спершу було проаналізовано анкети педагогічних працівників щодо розуміння ними явища, що досліджується, а також шляхів і форм і їх особливостей у плані педагогічного керованого процесу розвитку означеного феномену.

У відповідях, які отримали на пункт перший анкети постало розуміння опитаними суті понять, уява, фантазування, уявлення. Так, осмислення даних термінів суттєво відрізняється у вихователів. Зокрема, одні з них, зазначили, що *уява – це пізнавальний процес, який властивий всім людям і вказує на майбутнє; фантазування – це створення чогось у думках; уявлення – досвід*. Отримані тут висловлювання не можна чітко назвати правильними чи неправильними, проте можна відмітити, що вони надто узагальнені й далеко неповні, що говорить про недостатнє усвідомлення зі сторони працівників, а таких біля 40% ЗДО названих явищ. Інша ж група (30%) взагалі не змогла диференціювати суть означених явищ. Для більшості з них було властивими наступне судження: *щось таке, що ґрунтується на досвіді*. Решта 30% респондентів правильно зазначили, що уява пов'язана зі створенням нових образів або відтворення раніше побаченого, почутого, фантазування – це задум, ситуація, яка відмінна від реальної, уявлення – образи предметів і явищ, які існують у досвіді.

Інформативними виявилися судження педагогів щодо суті продуктивної уяви. Так, третина їх зазначила, що це ситуація, яка контролюється дитиною, людиною, однак, що саме контролюється не зазначено. Ще біля 40% пов'язали феномен із засвоєнням дітьми раніше придуманих, вигаданих і втілених у життя образів; це уява дітей у практичному житті. На нашу думку, подібні тези є хибою, оскільки вказують репродуктивну функцію пізнавального процесу. Решта $\frac{1}{3}$ респондентів ототожнила явище з творчістю та вказала, що це по суті творча уява, яка полягає у свідомому й довільному створенню дітьми нових

образів, втілення задумів у художні образи. Отже, лише третина вихователів вірно розуміє сутність означеного феномену.

Цікаво для нас було дізнатися чи властиві п'яти-шестирічним дітям ознаки, які аналізувалися педагогічними працівниками, чи є вони досконалими у цьому віковому періоді. Так, 40% опитаних вказали, що дошкільникам означені властивості лише частково властиві, оскільки створюються умови у садочку для їх розвитку або ж взагалі пояснень з приводу своїх думок вони не надали. Ще 30% респондентів відмітили, що подібні властивості не характерні для старших дошкільників, оскільки вони ще не сформувалися.

Біля 30% педагогів вказали, що фантазування і творча уява є властивими дітям 5-6 років, проте вони не є досконалими у цьому віці й тому їх потрібно цілеспрямовано розвивати. Зазначимо, що саме таке розуміння педагогічних працівників є правильним, а тому вони систематично проводять певні впливи на розвиток творчої уяви дітей 5-6 років.

Надаючи відповіді на 5-й і 6-й пункти анкети 25% опитаних вказали, що у дошкільному віці проводити цілеспрямовану роботу з розвитку уяви не потрібно, а тому їм важко сказати чи проводять вони для дітей відповідні виховні чи розвивальні впливи. Ще 25% вихователів відмітили, що так, потрібно розвивати у 5-6-ічних дітей означений процес, проте їм важко сказати чи їм це вдається. Натомість ½ вибірки педагогічних працівників вважає, що подібну розвивальну педагогічну діяльність потрібно здійснювати і вони це реалізують у своїй практичній роботі з дітьми. Як бачимо, думки вихователів у цьому питанні розділилися пополам: одні вважають, що потрібно розвивати уяву й намагаються проводити відповідні дії, інші вагаються чи вони це роблять (в цілому таких педагогів 75%), а інша частина думають, що цього робити не варто.

Варто відмітити, що на запитання 7, 8 мали надавати відповіді ті педагоги, які надали стверджувальні відповіді на попередні два пункти. Саме тому у 50% анкет відсутні відповіді на запитання, які стосуються методів і прийомів роботи з розвитку у дітей 5-6 років творчої уяви, а також відповідних

форм діяльності у цьому ж контексті. Натомість у половині анкет вихователі відмітили, що вони активно використовують бесіди, заняття ігри, пошукову активність, а серед всіх видів діяльності – мистецтво або образотворче мистецтво. Такі висловлювання властиві 25% педагогів від усєї вибірки.

Проте 25% опитаних зазначила, що у їх роботі мають місце: оживлення літературних героїв, дидактичні ігри творчого спрямування, придумування небилиць, казок, казкотерапія, творчі ігри. Серед форм і видів діяльності ці опитані вказали на художньо-естетичний цикл: художньо-продуктивна діяльність (малювання, ліплення, аплікація), читання художньої літератури та її інсценізація, театралізована діяльність, ігрова діяльність творчого спрямування. Отже, лише четверта частина опитаних вирізняється тим, що активно опікується питанням розвитку творчої уяви дітей 5-6 років, натомість решта налаштована на розвиток лише уяви репродуктивного характеру, оскільки у їх практичній роботі є відсутніми відповідні шляхи та прийоми удосконалення досліджуваного феномену у старших дошкільників.

На наступний пункт анкети, який стосувався звертань з боку батьків щодо продуктивної уяви їх сина чи доньки, 70% респондентів відповіли негативно. Так, лише 30% вихователів, що такі факти мали місце саме з цими вихованцями. Тут можемо відразу ж відмітити пасивність з обох сторін у взаємодії сім'ї та ЗДО з приводу досліджуваного явища.

Також, вже з 30% педагогічних працівників, було з'ясовано, що батьки намагалися контактувати у формі індивідуальних запитань. Цікавим виявився і той факт, що у більшості випадків, за свідченням опитаних, вони не змогли у повній мірі допомогти батькам, оскільки потрібно досконало знати психологію, розумітися на механізмах розвитку творчої уяви дітей, а з іншої сторони, на думку вихователів, потрібно, щоб батьки більше цікавилися питаннями виховання і розвитку їх сина чи доньки.

Висловлюючись з приводу 14 запитання, 10% опитаних написали, що їх нічого не цікавить у плані інформації про дитяче фантазування, продуктивну уяву. Інші 40% досліджуваних відмітили, що вони хотіли б дізнатися про нові

форми роботи з дітьми у цьому напрямі. Решта респондентів, а це половина вибірки висловилися більш конкретно: цікавлять нетрадиційні техніки розвитку, зокрема образотворчості, інноваційні методи впливу, розвиток нестандартного мислення у цьому відношенні, новітні методики розвитку творчої уяви. Отже, можна висловити припущення, що бажають покращити свій досвід щодо явища, яке досліджується, 75%. При цьому лише 50% чітко знає, що вони хочуть вдосконалити. Натомість 25% вибірки все влаштовує: їм не потрібно нічого вдосконалювати у роботі в означеному напрямі.

Цікавими виявилися відповіді на останнє запитання анкети, яке вказувало на шляхи пошуку необхідної інформації педагогами. Так, 25% шукають потрібні відомості на сторінках педагогічної преси (в основному фахові журнали); 25% шукають її на офіційних веб-сайтах освіти; 50% просто відмітили, що вони орієнтуються на соціальні мережі або ж в цілому на пошук інформації у мережі *Internet*. Отже, помітно брак навчальних і навчально-методичних посібників у означеній сфері.

На основі проведеної роботи з вихователями ЗДО нами було виявлено три групи досліджуваних: 25% педагогічних працівників, які гарно орієнтуються у питаннях розвитку творчої уяви дітей 5-6 років, розуміють необхідність проведення цілеспрямованої роботи з її розвитку, взаємодії з батьками, використовують з цією метою різні форми художньої діяльності, розвивальні вправи, пошукову діяльність, дидактичні ігри, розуміють важливість поліпшення знань з психології уяви, а також поповнення фахових знань у плані опанування новітніми технологіями розвитку творчості, сучасних методик розвитку уяви.

Інша група педагогів (25%), надто слабо орієнтується у питаннях дитячого фантазування, не усвідомлює важливість формування творчої уяви у старших дошкільників, не зацікавлена взаємодією з батьками вихованців у цьому питанні, не може чітко вказати на існування у власній практичній діяльності шляхів і прийомів вдосконалення досліджуваного явища, для

поповнення фахових знань використовують здебільшого мережу інтернет, зрідка відвідують офіційні сайти.

Третя група вихователів (50%) на достатньому рівні розуміється на питанні розвитку творчої уяви п'яти-шестирічних дітей, розуміють її складність, намагаються інтуїтивно здійснювати відповідну роботу в основному через мистецтво, образотворче мистецтво, проте не впевнені, що вони у повній мірі реалізують це завдання з дітьми, усвідомлюють необхідність поповнення фахових знань у даному напрямі, проте чітко не розуміють якої саме потребують інформації для фахового зростання у контексті розвитку у дітей 5-6 років продуктивної уяви.

Розглянемо тепер і відомості, які було отримано завдяки діагностуванню ставлення батьків до питання розвитку творчої уяви у дітей 5-6 років. Так, всі батьки відмітили, що вони знають про існування понять уява, фантазування, уявлення. Однак пояснити це змогли не всі. Зокрема 37% опитаних не надали ніяких тлумачень. Інші категорії відповідей стосувалися властивостей пам'яті людини: 30% досліджуваних вказали, що це уявлення, знання, які є у нашій пам'яті. Проте 33% осіб вказали, що це здатність мріяти, бачити те, чого не існує; створення образу, припущення, це вміння придумувати. Отже, лише невелика кількість дорослих зуміла пояснити, хоча й узагальнено означені поняття.

Відповідаючи на третій пункт анкети дорослі члени сімей вказували, що дітям у дошкільному віці всі ці явища властиві. У наступних своїх судженнях вони або пояснювали його з точки зору досконалості, або уникали відповідей, залишаючи при цьому пусте місце на бланку. Зовсім нічого не написали 27% респондентів. При цьому 43% відмітили, що вони погоджуються з тим, що у дітей образи уяви є досконалими, яскравими, колоритними і їх дуже багато; уява у цьому віці безмежна, проявляється дуже часто й великою мірою. Останні 15% опитаних наголосили, що вони погоджуються з даним твердженням частково, оскільки діти ще багато не знають, вони лише вчаться, образи недосконалі могли б бути ще кращими. Нарешті 15% досліджуваних написали

у бланках, що не погоджується, оскільки уява лише починає активно розвиватися з даного віку.

Відповідаючи на запитання 5, 6 всі респонденти надали стверджувальні відповіді щодо того, що уяву варто розвивати у дітей 5-6 років, а 80% одночасно вказали, що здійснюють таку роботу вдома, тобто розвивають уяву, фантазію. Але 20% зі всієї вибірки все ж сумніваються, що їм це вдається, тому й обрали варіант – *важко сказати*.

Нас також цікавило: як же вдома працюють над розвитком дитячої уяви батьки. Тут 70% опитаних вказали на використання казок, запитань про мрії у дітей, настільних ігор, розповідей, складають конструктори різні. Натомість 30% тат чи мам взагалі нічого не роблять вдома. Логічним продовженням були наступні висловлювання щодо найчастіше використовуваних видів діяльності. Так, найбільш затребуваними у батьків є малювання, ліплення, рольові ігри, що вже, в принципі, добре. Проте зважаючи, що 37% взагалі не відповіли на даний пункт анкети, а серед перелічених видів активності немає театралізованих ігор, музичної діяльності, постановок вистав, драматизацій, можна припустити, що у сімейному середовищі повною мірою не сприяють розвиткові творчої уяви.

Наступні пункти анкети стосувалися взаємодії з вихователями. Зокрема 44% батьків відмітили, що вони цікавилися про означену властивість у своїх педагогів. Натомість 63% написали, що ніколи цього не робили. Трішки інші відповіді представників сімей щодо повідомлень педагогів дитсадка про досліджуване явище. Так, 55% вибірки відмітили, що їм про це розповідали в ЗДО, безпосередньо вихователь.

Одночасно з цим (ті опитані у кого була взаємодія з педагогом) половина вказали, що їм про це розповідали на батьківських зборах, а інша – у індивідуальному режимі за допомогою консультацій. При цьому лише 27% респондентів заявили, що їх цікавить питання, як розвивати і за допомогою чого це найбільш доцільно робити.

Останнє запитання, яке нас цікавило: де батьки знаходять потрібну для них інформацію. Найбільш часто вони відмічали *Internet, соціальні мережі*,

телепередачі, зрідка матеріали дитсадка, дуже рідко спеціальна психологічна література. Отже, згідно отриманих відповідей на запропоновані запитання щодо взаємодії ЗДО і сім'ї, можна констатувати, що вона організована на дуже низькому рівні.

Загалом батьки п'яти-шестирічних дітей менш проінформовані й обізнані у питаннях розвитку творчої уяви. Невелика частина (21%) з них розуміють сутність цих питань, усвідомлюють необхідність розвитку досліджуваного явища у дітей 5-6 років, співпрацюють з вихователями у цьому контексті, працюють вдома з дітьми, використовуючи при цьому образотворчу діяльність, шукають необхідну інформацію у спеціальній літературі, користуються відомостями ЗДО, завдань розвитку продуктивної уяви.

Інші (37%) відрізняється суперечливим ставленням, оскільки надто узагальнено ставляться до розвитку досліджуваного феномену, мають поверхові уявлення про суть уяви, частково погоджуються з тим, що її варто розвивати у старших дошкільників, однак з вихователями не співпрацюють, необхідну інформацію отримують з телепередач відповідного спрямування.

Натомість 42% досліджуваних дорослих членів сімей надто інертні, не цікавляться зовсім питаннями вдосконалення уяви у своїх сина чи доньки, не підтримують тезу про вдосконалення у цьому віці фантазії, вигадки, ігнорують взаємодію з вихователями ЗДО у цьому контексті, зрідка шукають інформацію з даного питання у мережі *Internet*.

Таким чином, дослідивши ставлення батьків і педагогів щодо розвитку у п'яти-шестирічних дітей фантазії, творчої уяви зафіксували, що дорослі не здатні належним чином впливати на означену психічну властивість вихованців. Адже у більшості з них нечіткі уявлення про суть, актуальність вдосконалення, вагомні методи впливу на дану якість дітей. Проте вихователі ЗДО більшою мірою є підготовленими до відповідної діяльності, ніж батьки, оскільки осмислюють значущість проблеми й більшість з них налаштовані на вдосконалення у плані особистісного та фахового зростання у контексті досліджуваної проблеми. переважна ж більшість батьків виявили інертне

ставлення по відношенню до питання уяви та його вдосконалення у їх сина чи доньки. Отже, виховні впливи, здійснювані у сімейному середовищі й освітньому процесі ЗДО недосконалі й тому недостатньо сприяють розвиткові творчої уяви дітей 5-6 років.

Висновки до розділу 2

На констатувальному етапі було здійснено уточнення критеріїв і показників, а також компонентного складу творчої уяви дітей 5-6 років, що дозволило скомпонувати комплексну методичку дослідження, яка передбачала діагностику у дошкільників рівнів розвитку означеної властивості, а також отримання інформації про виховні впливи батьків і педагогів на її формування.

До складу діагностичної методички внесли *бесіди з дітьми, проєктивні методички (Сходінки, Склади розрізану картинку, Намалюй будь-який малюнок)*, а також окремі анкети для вихователів і батьків. Окрім підготовчого етапу, проведення констатувального експерименту передбачало реалізацію ще двох його етапів: основного (власне емпіричного дослідження) та підсумкового, де аналізувалися отримані дані та на їх основі формулювали відповідні висновки з поставленими завданнями

Проведення емпіричного дослідження надали підстави для виділення особливостей розвитку фантазії дітей. Основою для цього слугував поділ 5-6-річних досліджуваних на групи, відповідно до міри розвиненості у них фантазії, вигадки. Було виділено три групи старших дошкільників, які мали відмінності у своїх проявах продуктивної уяви. Так, високим рівнем характеризувалися 18% дошкільнят, середнім – 50%, низьким – 38%. Результати констатувального експерименту обумовили розпочинати формувальний етап роботи.

Вихователі ЗДО більшою мірою є підготовленими до відповідної діяльності, ніж батьки, оскільки осмислюють значущість проблеми й більшість з них налаштовані на вдосконалення у плані особистісного та фахового зростання у контексті досліджуваної проблеми. переважна ж більшість батьків виявили інертне ставлення по відношенню до питання уяви та його вдосконалення у їх сина чи доньки. Отже, виховні впливи, здійснювані у сімейному середовищі й освітньому процесі ЗДО недосконалі й тому недостатньо сприяють розвиткові творчої уяви дітей 5-6 років.

РОЗДІЛ 3.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОЇ УЯВИ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ У ХУДОЖНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1 Концептуальні положення та педагогічні умови формувальної частини експерименту

У цьому розділі висвітлюються результати дослідження, пов'язані з організацією та проведенням формувального експерименту. Під час реалізації завдань констатувального експерименту було уточнено критерії і показники фантазії у п'яти-шестирічних дітей, як вагомого особистісного утворення, здійснено діагностування та зафіксовано недостатню міру його розвиненості загалом по вибірці 5-6-річних досліджених. Окремо було з'ясовано, що виховні впливи, які мають місце у сімейному середовищі й освітньому процесі ЗДО, недостатньо стимулюють розвиток означеного феномену. Власне ці обставини й обумовили розпочати формувальний етап дослідження.

Спеціально розроблена комплексна методика дослідження продуктивної уяви п'яти-шестирічних дошкільників (*бесіди з дітьми, проєктивні методики: Сходинки, Склади розрізану картинку, Намалюй будь-який малюнок*) дозволила виявити, що високий рівень розвиненості продуктивної уяви властивий 18% дітей, середній – 50% вибірці та низький 32%. Отже, фантазія п'яти-шестирічних дошкільників у переважній більшості, а це 72% дітей потребує вдосконалення.

Організація та проведення формувального етапу дослідження вимагали дотримуватися послідовності експериментальної діяльності та логіки подібних наукових робіт, що насамперед потребувало визначення мети формувальної частини та постановку на її основі завдань. Отже, основна ціль цього етапу полягала у *оптимізації розвитку у дітей 5-6 років продуктивної уяви в*

освітньому процесі експериментального ЗДО. Проміжні цілі (завдання) були сформульовані наступним чином:

- з'ясувати концептуальні основи й обґрунтувати педагогічні умови реалізації виховних впливів;
- створити методику (програму) розвитку у дітей 5-6 років продуктивної уяви (фантазії) та наповнити необхідними педагогічними засобами;
- втілити на практиці з п'яти-шестирічними дітьми експериментальної групи, а також з ЕГ працівників ЗДО та батьків;
- з'ясувати ефективність проведеної системи роботи з вдосконалення фантазії дітей 5-6 років у формульованому експерименті.

Експериментальна діяльність з вдосконалення у п'яти-шестирічних дітей фантазії передбачала необхідність визначення й обґрунтування основних підходів з метою найбільш оптимальної організації та проведення відповідної роботи. У нашому дослідженні ми скористалися наступними концептуальними положеннями: *системного, енциклопедичного, діяльнісного, аксіологічного, особистісно-орієнтованого*. Особливості їх поєднання у єдиний комплекс базових концептуальних позицій дозволило суттєво оновити зміст та систему роботи з вдосконалення розвитку продуктивної уяви дітей 5-6 років.

Означені положення, які покладені в основу нормування змісту розвитку фантазії дітей 5-6 років, обрання шляхів і засобів її вдосконалення визначали систему роботи, розроблення і конструювання форм організації освітнього процесу. Це своєрідні вимоги, виконання яких дає змогу не тільки теоретично, а й практично створити і реалізувати певну розвивальну систему навчання та виховання. Іншими словами - це основна система вимог з метою створення і реалізації практично системи розвивального навчання [38].

Наукові дослідження О. Запорожця, М. Подд'якова засвідчують, що позитивних результатів у розумовому розвитку дитини, зокрема й продуктивної уяви, можна досягти за умов засвоєння нею не розрізнених знань, а системи, яка відображає суттєві зв'язки і залежності у певній сфері дійсності, що є підґрунтям всієї пізнавальної діяльності дошкільника. Важливою при цьому є

послідовність засвоєння знань, коли кожне наступне уявлення впливає з попереднього, а вся система спирається на центральне ядро знань. Упорядковані й послідовно включені у систему вже наявні знання легше засвоюються, ніж невпорядковані.

Принцип системності допомагає усвідомити, що у світі все між собою взаємопов'язане і необхідно розглядати будь-яке явище як систему, на яку діють різні фактори [4]. У науковій літературі принцип системності як окремий не виділяється, натомість він пояснюється крізь призму положень послідовності та систематичності. Отже, системність – це послідовність і систематичність у відповідній діяльності, у нашому випадку у розвивальній.

Зокрема Л. Виготський наголошував, що «програма навчання має бути побудована за певною системою, яка спрямовує дитину до певної мети...» [15, с. 29]. О. Запорожець, Н. Подд'яков дотримувалися думки, що загальні зв'язки явищ реальної дійсності під час пізнання можуть бути вибудовані навколо основного елементу, основу якого складають найбільш важливі зв'язки у залежності щодо тієї чи іншої сфери дійсності.

Як бачимо, системний підхід має на меті вивчення певного об'єкту, властивості або питання як цілісної структури, як сукупність компонентів у відповідній цілісній структурі системи.

З огляду на визначення системного підходу, можна передбачити, що він сприятиме активному формуванню системи знань про продуктивну уяву та взаємозв'язків між ними; визначення основних факторів впливу на систему з метою її поглиблення і вдосконалення; виявлення і вивчення окремих елементів системи, на які передбачається спрямувати виховний вплив; створення більш ефективної системи функціонування.

Енциклопедичний (науковий) підхід визначається як концентричний спосіб розміщення навчального матеріалу. Щодо його значущості наполягав Я.-А. Коменський згідно його уявлень – це оптимальна доцільність змісту навчання. Він пропонував специфічний принцип відбору знань, які б пояснювали дитині дошкільного сутність явища у пізнавальній діяльності,

поступово його деталізуючи, удосконалюючи первинний образ, а сприяє енциклопедичність. Так, Г. Костюк вказував на існування поряд з мислительними функціями функції уяви, без якої стає неможливим осмислення певних явищ чи подій. Згідно його думки, існуючі наукові поняття комбінуються, що дозволяє відтворити якусь картину, художній твір, історичну подію [27, с. 274], що забезпечує основи наукового мислення і процесу розуміння. Отже, у дітей 5-6 років необхідно формувати широке коло знань про світ, життя людей у світі, їх діяльність, неживу природу, рослинний світ, тваринний світ тощо, а цього зробити без гарно розвиненої уяви неможливо.

Діяльнісний підхід базується на визнанні діяльності основним і вирішальним засобом розвитку особистості. Розробив діялісну теорію О. Леонт'єв, який стверджував, що свідомість і діяльність є єдиними, а будь-яка діяльність особистості скеровується і відображається у її діяльності та навпаки [31]. Сучасні наука та практика показують, що засвоєння освітнього матеріалу на рівні усвідомлення, краще відбувається в процесі діяльності.

Принцип єдності свідомості та діяльності досліджував С. Рубінштейн. У його розумінні основу цього принципу становить система стосунків, яку він позначив як суб'єктно-діялісна [57]. Обґрунтовуючи свою думку, він зазначав, що суб'єкт у своїх діяннях не тільки виявляється і проявляється, він в них створюється і визначається. Тим, що він робить, можна визначити те, що він є; напрямком його діяльності можна визначити і формувати його самого». О. Леонт'єв розширив принцип єдності свідомості і діяльності, висунувши принцип єдності психіки (в її різних формах) і діяльності.

У цьому ж контексті О. Брушлінський відмічав, що діти активно свідомо здобувають різного роду досвід: сенсорний, афективний і руховий. Означені ланки стають основою їх переконань, світобачення у недалекому майбутньому. У цьому сенсі малюк має усвідомити кожен факт, кожен образ, а така активність стає можливою завдяки інтенсивності пізнавальної діяльності в цілому, адже тут представлені всі когнітивні функції дітей, а не лише окремо взятий процес уяви, наголошує автор [10, с. 299].

На усвідомлений характер пізнавальної діяльності вказує й І. Бех. Дослідник вважає, що тут має місце унормування понять про об'єкти навколишнього світу, якщо бути більш конкретним це образи, які виникають у свідомості. Визначаючи поняття, осмислюючи істинні, внутрішні властивості предметів чи явищ, науковець констатував, що істотні властивості, на відміну від сенсорних, не приймаються безпосередньо, їх треба спеціально виділити, тобто здійснити певні дії з предметами. Насамперед, мова йде про мислення, яке, у свою чергу, у цих предметних способах взаємодіє з процесами уяви, особливо у їх розвинених формах [3, 44].

Отже, діяльність – це активність суб'єкта, яка спрямована на взаємодію з навколишнім середовищем із метою задоволення власних потреб. У структурі діяльності виокремлюють два компоненти: 1) мотиваційний, за якого складовими одиницями діяльності розглядають потреби, цілі, мотиви й засоби діяльності; 2) операційний, за якого її елементами є дії і операції.

Дослідники одностайні в думці, що формування в дошкільників пізнавальної компетентності неможливе поза межами діяльнісного підходу, який виводить процес пізнання на практичний рівень, сприяє формуванню в них досвіду пізнавально-мотивованої діяльності у пізнанні. Дослідники О. Дяченко, І. Карабаєва наголошують, що первинними у проектуванні й організації освітнього процесу є діяльність і дії, які задані змістом освіти. Отже, згідно положень цього підходу, продуктивна уява виявляється та розвивається на основі активності дітей, основною формою якої є пізнавальна діяльність.

Особисто орієнтований підхід визначає, що головною метою є становлення і розвиток особистості як суб'єкта власного життя, історії, культури. Зазначений підхід в навчанні і вихованні спирається на властиве кожній людині прагнення стати гідною особистістю, іншими словами – виявляти активність, відрізнятись від інших людей, впливати на середовище, мати переконання, особисті духовні цінності та розуміння, самореалізуватися в соціально-значущій діяльності, виконувати певну роль в суспільстві [5].

Основним елементом в у освітньому процесі є суб'єкт-суб'єктні відносини. Теоретиком особистісного підходу був С. Рубінштейн, вчення якого розвивав К. Платонов. Так, згідно поглядів науковця, особистісний підхід – це реалізація індивідуального підходу до людини як до особистості з розумінням її як певної системи, що визначає всі інші психічні явища. Отже, відповідно до означених положень, продуктивна уява формується та вдосконалюється за умов реалізації наставником індивідуального підходу, у суб'єкт-суб'єктній взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Аксіологічний підхід (ціннісний) дає змогу розглядати процес розвитку та формування продуктивної уяви старших дошкільників через призму моральних цінностей, ставлення до об'єктів навколишньої цінності. Іншими словами – це пізнання значущих предметів і явищ, які зацікавили дитину, викликавши у неї емоційну захопленість.

Базуючись на ідеї про первинність емоційного зв'язку дитини зі світом, науковці стверджують, що початковий етап емоційної взаємодії з найближчим довкіллям – це наявність доброзичливого ставлення, моральної поведінки, пізнавального інтересу та бажання спілкуватися з природними об'єктами, предметами довкіллям. Власний емоційний досвід є фундаментом для формування правил пізнання, пізнавальної поведінки, особистісний розумових рис [47]. Саме тому, на переконання учених, сприяння виникненню позитивних емоційних переживань від спілкування дитини зі світом природи має бути визначальним, що визначає позитивне емоційно-ціннісне ставлення дитини до навколишнього світу, його пізнання. З позицій сучасної науки воно розглядається як морально-естетична властивість, що виявляється в цілісному (пізнавальному, емоційному, діяльнісному) ставленні людини до дійсності під впливом її краси, емоційної привабливості, переконань, які є сплавом раціонального мислення, уяви й емоцій.

Отже, образи уяви, мають викликати захоплення у дитини, мають бути значущими у для її емоційного досвіду та носити позитивний відтінок, що має бути враховано у розвитку фантазії дітей 5-6 років.

У відповідності з розглянутими положеннями було з'ясовано, що продуктивна уява (фантазія) дітей 5-6 років у нашому дослідженні на формувальному етапі має ознаки цілісного особистісного утворення, що визначається системними впливами насиченого середовища, активністю дитини, суб'єкт-суб'єктною взаємодією та становить вагомий особистий досвід, ціннісні емоційні переживання старшого дошкільника під час взаємодії зі світом.

Означені підходи, а також результати констатувального зрізу зумовили виділення педагогічних умов розвитку у п'яти-шестирічних дітей фантазії на етапі створення і реалізації програми оптимізації розвитку досліджуваного явища у ході педагогічного експерименту:

- *усвідомлення дітьми власних можливостей продуктивної уяви;*
- *вправлення у художній діяльності фантазії та прийомів продуктивної уяви;*
- *налагодження взаємодії батьків і вихователів у контексті розвитку у дітей 5-6 років творчої уяви;*

Обґрунтуємо виділені нами положення організаційного характеру. Так, використовуючи першу педагогічну умову – *усвідомлення дітьми власних можливостей продуктивної уяви* – ми виходили з того, що оскільки продуктивна уява п'яти-шестирічних дітей спирається на досвідченість у плані створення нових образів за будь-яких обставин, самостійних і довільних дій комбінування, поєднання частин у довільному плані, то на перший виступає необхідність спиратися на власні сили та вміння, довільно використовувати набуті навички у всіх без винятку ситуаціях.

Одночасно з тим, на етапі констатувального експерименту, було виявлено, що основні відмінності у процесах продуктивної уяви дітей п'яти-шести років у виділених високому, середньому та низькому рівнях визначаються мірою самостійності та рівнем довільності використання дітьми набутого досвіду, що проявляється під час створення нових, оригінальних художніх образів. Саме тому перша педагогічна умова спрямовувалася на

забезпечення послідовного та систематичного розширення способів створення нових образів у художніх діях.

Використовуючи другу педагогічну умову – *вправління у художній діяльності фантазії та прийомів продуктивної продукуючи* – ми базувалися на тому, що для старших дошкільників художні дії розглядаються у якості певного розумово-практичного тренування, вправління. Багаторазове повторення одних і тих же дій призводить до виникнення вмій і навичок, іншими словами – практичного досвіду. Надання вихованцям подібних можливостей, створюючи відповідну умову сприяємо свідомо й активно у певних видах діяльності вдосконалюватися, переносити набутий досвід у різні пласти художнього образу. Також означена умова зумовлює опанування п'яти-шестирічними дітьми опанування різних видів художньої діяльності, зокрема образотворчої та театральної.

Беручи до уваги третю педагогічну умову – *налагодження взаємодії батьків і вихователів у контексті розвитку у дітей 5-6 років творчої уяви* – ми виходили з необхідності актуалізувати зусилля батьків і вихователів у плані взаємодії у оптимізації процесів розвитку та вдосконалення фантазії дітей. Виділення цьому положенню посприяли здобуті результати констатувального зрізу, де виявилось, що між всіма учасниками освітнього процесу відсутня тісна взаємодія, як того вимагає особистісно зорієнтований підхід, а також, те, що дорослі у тій чи іншій мірі прагнуть отримати необхідну інформацію новітнього контексту з метою розвитку у 5-6-річних дітей продуктивної уяви.

Таким чином, основною метою формувального експерименту було створення необхідних умов, які сприяли б оптимізації у п'яти-шестирічних дітей продуктивної уяви. Концептуальними основами експериментальної роботи стали положення *системного, енциклопедичного, діяльнісного, аксіологічного, особистісно-орієнтованого підходів*, врахування змісту яких зумовило виділення й обґрунтування педагогічних умов – факторів, які сприяли ефективності експериментальних впливів: *усвідомлення дітьми власних можливостей продуктивної уяви; вправління у художній діяльності фантазії*

та прийомів продуктивної уяви; налагодження взаємодії батьків і вихователів у контексті розвитку у дітей 5-6 років творчої уяви. Означені положення було реалізовано повною мірою у послідуючих етапах формувального експерименту.

3.2 Методи та програма формувального експерименту

У матеріалах цього підрозділу висвітлюється програма формувального етапу, у якій подано систему роботи з досліджуваними щодо оптимізації у дітей 5-6 років розвитку продуктивної уяви (фантазії). На цій стадії проводилася дії виховного плану з дітьми, вихователями ЗДО та батьками, які склали ЕГ із вибірки в цілому. Враховуючи означену особливість сукупність досліджуваних склали: 11 дітей 5-6 років, дорослі представники сімей (переважно батьки) 12 осіб, педагоги дошкільного закладу у кількості 5 чоловік. В цілому чисельність вибірки складала 28 осіб.

Відправним моментом на цьому кроці експериментальної діяльності слугували результати, отримані на етапі констатування. Також, враховуючи особливості розвитку у дітей 5-6 років фантазії, не здійснювалася робота з досліджуваними, які характеризуються високою мірою її розвиненості (більшою мірою це стосувалося дошкільників).

Мета формувального етапу експерименту полягала у емпіричній перевірці педагогічних умов розвитку продуктивної уяви п'яти-шестирічних дітей, а також практичних шляхів розвивально-виховних впливів, що входили до змісту відповідної програми (системи роботи).

Формувальний експеримент тривав у період з 29 квітня по 29 жовтня поточного 2021 року (тривалість 6 м.). Остаточні дані для контрольного зрізу було отримано наприкінці жовтня по завершенню всіх виховних впливів. З моменту початку експерименту до роботи за оптимізованою програмою було задіяно учасників ЕГ (окрім дошкільників високого рівня), а для досліджуваних КГ освітній процес змін не зазнавав, оскільки для них не впроваджувалася наша система роботи з вдосконалення фантазії.

Програма формувальних впливів передбачала три напрями їх реалізації: робота з дошкільниками 5-6 років, вихователями ЗДО та батьками вихованців. *Робота з дітьми 5-6 років* передбачала взаємодію з експериментатором, яка передбачала створення ним сукупності сприятливих умов, які б стимулювали прояви процесів уяви та забезпечували оптимізацію фантазії дітей 5-6 років у освітньому процесі експериментального ЗДО, використовуючи при цьому різні види дитячої художньої діяльності. Означений напрям передбачав: обговорення нагальних тем з продуктивної уяви, слухання й обговорення художніх творів, використання сукупності розвивальних вправ різноманітного спрямування, перегляд мультфільмів, використання художньої діяльності тощо.

В цілому робота з дорослими містила: консультування, лекції, складання пам'яток, спільні виховні заходи з дітьми, які містили елементи художньої діяльності. *Експериментальна взаємодія з педагогічними працівниками ЗДО* спрямовувалася на поповнення існуючих у них переконань і поглядів на сутність досліджуваного явища, збагачення уявлень щодо завдань, напрямів і найбільш оптимальних сучасних шляхів розвитку та вдосконалення фантазії дітей 5-6 років, а також спрямовували на оптимізацію взаємодії з батьками дітей у контексті цього питання.

Експериментальна робота з батьками вихованців старшої групи ЗДО передбачала просвітницьку діяльність експериментатора у плані розвитку існуючих поглядів у них на проблему фантазії старших дошкільників, актуалізації необхідності її розвитку у цьому віковому періоді, ознайомлення з сучасними напрямками та методами її розвитку та вдосконалення, налагодження стосунків з педагогами ЗДО у контексті досліджуваної проблеми.

Загалом на формувальному етапі фантазія дітей п'яти-шести років розумілася як здатність свідомо, та самостійно втілювати різні задуми у художні образи, використовуючи дієві та найбільш дотепні способи та прийоми їх створення, а також виявляючи до цих продуктів особисту зацікавленість і ціннісне ставлення до збутого творчого досвіду. У поєднанні з концептуальними основами й педагогічними умовами було дібрано основні

розвивальні засоби для впливу на досліджуваних з метою оптимізації освітнього процесу щодо розвитку творчої уяви у дошкільників 5-6 років.

В таблиці 3.1. представлено формалізовану схему спеціально дібраних й модифікованих методів і прийомів, які було впорядковано у систему відповідно до актуальних для нашого дослідження педагогічних умов оптимізації у дітей 5-6 років досвідченості у сенсі фантазії (продуктивної уяви) на етапі реалізації розвивальних впливів (формувальних) у педагогічному експерименті.

Таблиця 3.1.

Формалізована схема системи роботи на формувальному етапі

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ	МЕТОДИ І ФОРМИ РОБОТИ
<i>усвідомлення дітьми власних можливостей продуктивної уяви</i>	<ul style="list-style-type: none"> * проведення бесід (тематичні); * робота з літературними текстами; * перегляд творів мультиплікації; * перегляд вистав для дітей; * екскурсія до художнього відділу краєзнавчого музею;
<i>вправлення у художній діяльності фантазії та прийомів продуктивної уяви</i>	<ul style="list-style-type: none"> * пальчиковий театр <i>Маша і ведмідь</i>; * інсценування казки <i>Котик і півник</i>; * ігрові вправи <i>Пазли</i>; * ігрова вправа з музичним супроводом <i>Падають осінні листочки</i>; * художні вправи з образотворчості: <i>На гостини до веселки, Різнокольорова вода, Мозаїка з льоду, Фігурки людей з тіста, Рій бджілок</i>;
<i>налагодження взаємодії батьків і вихователів у контексті розвитку у дітей 5-6 років творчої уяви</i>	<ul style="list-style-type: none"> * лекція <i>Особливості розвитку дитячої фантазії</i>; * консультація <i>Розвивальні ігрові вправи та їх значення для дитячої фантазії</i>; * консультування <i>Художня діяльність дошкільників</i>; * пам'ятки для дорослих з розвитку фантазії для дошкільнят; * створення колективної роботи (мозаїка з льоду) <i>Снігова Королева</i>;

Розглянемо задіяні на формувальному етапі засоби детальніше. Так, згідно з першою педагогічною умовою – *усвідомлення дітьми власних*

можливостей продуктивної уяви – проведено бесіди тематичного спрямування (дитяча художня діяльність), організовано роботу над літературними дитячими текстами (переважно казки, вірші), були переглянуті дитячі мультфільми, відвідано лялькові вистави (Театр ляльок, м. Суми), проведено екскурсію до художнього відділу краєзнавчого музею міста.

Один з перших напрямів – це проведення бесід з п'яти-шестирічними дітьми. Зокрема було проведено такі тематичні бесіди: *Створюємо малюнок, Ліпимо фігурки з пластичних матеріалів, Робимо аплікацію, Переглядаємо виставу, Інсценізуємо казку, Слухаємо музику, Пальчиковий театр, Розглядаємо картини художників*. Основне спрямування названих заходів – звернути увагу старших дошкільників на ознаки художніх образів, створюваних у малюванні, ліпленні, аплікації, у театральній діяльності, у музиці, у театралізованих іграх.

У таких бесідах аналізувалися прийоми уяви, які допомагають втілювати задум на малюнках, ліпних і аплікаційних поробках, у художньо-мовленнєвій діяльності, у театралізованих іграх, у музичних творах. Так, аналізувалися такі прийоми: гіперболізація, літота, аглютинація, літота, моделювання та ін., а також вказувалися прийоми деталізації образів у художній діяльності та її зв'язок уяви з емоціями та почуттями людини у художніх творах.

Загалом було проведено одинадцять бесід експериментатора з дітьми, де аналізувалися основні відмінності образної мови та її зв'язок із продуктивною уявою та фантазією особистості.

Наступний напрям виглядав як логічне продовження надання інформації, розпочату у тематичних бесідах – це робота з літературними текстами. Так, з дітьми читалися й обговорювалися такі художні твори як *Котик і Півник, Коза-Дереза* (нар. казки), *Про братика ведмедика* (оповідання до програми Дитина), *Маша і Ведмідь* (нар. казка), *Лісова школа* (уривки, В. Нестайко), *Снігова Королева* (уривки, за Г. Х. Андерсеном), *На гостинах у Веселки* (вірш за О. Трутневою). У вказаних дитячих творах визначалися ознаки головних героїв,

як їх було зображено, просили дітей уявляти сцени з казок, висловлюватися щодо поведінки персонажів, ставлення до їхніх вчинків.

Потім роздивлялися ілюстрації художників до прочитаного, розглядаючи на них образи героїв. Після чого дітей просили висловлюватися з приводу художніх засобів, взятих за основу в означених творах. На завершення таких зустрічей просили дітей – щось намалювати, чи зліпити, чи зробити аплікацію за змістом прочитаного.

Всього було проведено *сім* таких *занять* з дітьми 5-6 років на початку формувального етапу й наприкінці експерименту.

Наступний елемент – це перегляд творів дитячої мультиплікації. Зокрема діти подивилися наступні мультфільми: *Червона жаба*, *Маленький великий пес*, *Як метелик вивчав життя*, *Чарівний горох*, *Чого в лісі не буває*, *Осінні кораблики*, *Ведмедик і той, що живе в річці*, *Коза-Дерева*. Більшість з вказаних фільмів були намальованими, проте в одному з них персонажі були зроблені з пластичних матеріалів (Червона жаба).

Після перегляду просили дітей порівняти між собою те, як художні образи передавалися у мультфільмах, у порівнянні з малюнками, художніми текстами, виліпленими фігурками. Стимулювали дітей до висловлювань з приводу, що було подібного, а що було відмінного, чим саме (які саме художні засоби використовувалися) для доповнення характеристик персонажів.

Щоб зацікавити дітей 5-6 років, після одного з переглядів було продемонстровано експериментатором як саме створюються малюнки до мультфільмів. Загалом було організовано та проведено 11 подібних сеансів з дітьми перегляду мультфільмів.

Також, коли тривав формувальний експеримент, організували похід старших дошкільників до театру, щоб переглянути лялькові вистави театру ляльок, який гастролював до міста. Зокрема було переглянуті вистави: *Життя Фіксиків*, *Троє жадібних ведмежат*. Звертали увагу дітей на акторів, втілення ними у поведінці й образі основних ознак улюблених дитячих героїв сучасності. Пропонували дітям 5-6 років, після перегляду вистав висловитися з

приводу того, як саме створюються образи у театрі, на що саме вони звернули увагу: декорації, костюми, актори та їх поведінка, мовлення їх на сцені, взаємодія між собою, міміка, висловлювання, жести. Як поєднати між собою вказані ознаки та втілити задум режисера, донести глядачам позитивний / негативний образ героя.

Особлива увага приділялася пошуку незвичного поєднання зображальних ознак, способів створення образів.

Було організовано одну екскурсію до художнього відділу краєзнавчого музею, де проходила виставка дитячих робіт, присвячена Дню захисту дітей. Тут діти розглядали малюнки, порівнювали художні засоби, використані іншими дітьми, висловлювали своє ставлення до зображеного, виділяючи образи у представлених роботах. По завершенні екскурсії обговорювалися теми рисунків, запропоновані образи та незвичні поєднання образів, зображальних засобів, виявлялися нестандартні зображення та ставлення до них.

Згідно другої педагогічної умови – ***вправляння у художній діяльності фантазії та прийомів продуктивної уяви*** – було здійснено роботу з театралізації казки, з інсценування казкового твору, проведено ігрові вправи Пазли, вправу з музичним супроводом, художні образотворчі вправи.

Для початку зупинимося на вправлянні дітей у театральних іграх., зокрема на театралізації казки *Маша і ведмідь*. Основний спосіб, який було обрано – використання пальчикового театру. Разом з дітьми готували героїв казки (у нашому випадку вирізали з картинки), приклеїли до них смужку картону, щоб прикріпити до пальців. Розповідали казку у персонажах, за ролями.

Після проведення такої роботи просили дітей висловитися з приводу художніх засобів і того чи вдалося їм передати характерні ознаки свого героя. По ходу уточнювали відповіді, ділилися враженнями, на останок визначали особливості пальчикового театру, акторів, виражальних засобів, уяви.

Інсценування казки *Котик і півник*. Означену роботу розглядали як спосіб розвитку фантазії дітей у плані використання готових іграшок (котик,

півник, лисичка) або виготовлених силуетів, закріплених чи то на паличках, чи то на смужках паперу. Після цього відтворюється зміст казки, розглядаються ілюстрації та відбувається інсценізація твору. Окрім всього проговорювали з дітьми способи вдосконалення героїв казки, за кого вони діятимуть: які вони з себе (зовнішність, яка їх поведінка, як вони говорять, як ставитися до їх вчинків).

Казка інсценувалася різними способами на початку і в кінці експерименту для того, щоб діти краще усвідомили як створювати на сцені образ того чи іншого героя, що стане у цьому процесі на допомогу.

Проведення ігрових вправ *Пазли*. Сутність означеної вправи полягала у наступному: після читання художнього твору заздалегідь заготовлену сюжетну картинку (ілюстрацію до прочитаного) наклеювали на картон та розрізали на декілька частин. Після чого розпочинали з дітьми (2-3 осіб) з'єднувати частини, обговорюючи при цьому характер героїв, те як вони зображені на картинці. У ході обговорення стимулювали висловлюватися дітей з приводу зображених персонажів, задавати запитання (на, які мав відповісти експериментатор), виявляти фантазію у судженнях, розповісти зображений на картинці епізод.

Всього було проведено 12 подібних зустрічей: 6 на початку експерименту, а решта 6 – наприкінці формувальних впливів.

Ігрова вправа з музичним супроводом *Падають осінні листочки* стимулювала розвиток фантазії дітей. На початку діти слухали музичний твір, який символізував осінній вітер. Потім експериментатор запропонував уявити дошкільників, що вони стали осінніми листочками, які зірвав з дерев вітер. Після чого їм пропонували політати у повітрі, поступово спуститись до землі (уявити собі цю подорож). А вже потім розповісти, як вони себе почували в образах листочків, листочком якого дерева вони себе уявляли, що вони бачили допоки літали вгорі та спускалися до землі.

Ця вправа проводилася двічі, оскільки дітям пропонувалася різна інструкція: уявити осінній вітер ранньої та пізньої осені, колір листя на початку

осені й наприкінці листопада. Дошкільникам пропонували висловлюватися з приводу даних особливостей.

Наступним компонентом програми були художні вправи образотворчості: *На гостини до веселки, Різнокольорова вода, Мозаїка з льоду, Фігурки людей з тіста, Рій бджілок*. За допомогою них діти 5-6 років вправлялися створювати різні образи на площині: у вправі з веселкою діти малюють по вологій поверхні, розтягуючи кольори, змішуючи їх і таким чином отримують оригінальні зображення. Як варіант такої техніки пропонувалося зобразити північне сяйво, про яке йшла мова у казці *Снігова королева*. Загалом вправа проводилася двічі: на початку і в кінці розвивальних впливів.

Вправа *різнокольорова вода* дозволяла отримати різну насиченість кольорів, в залежності від кількості фарби доданої у невеличку ємність з водою. Поступово додаючи фарбу у воду дітей просили назвати щось схоже за кольором певної консистенції (жовтий, помаранчевий, світло-жовтий і т.д.).

Наступний етап виконання вправи – зобразити (наприклад, лимон, сонце, грушу, використовуючи жовтий колір різної насиченості) і пояснити, чим відрізняються зображені дитиною образи.

Вправа *мозаїка з льоду* – продовження вправи попередньої, після заморозки води, лід кришився на дрібні кусочки, з яких викладалися у формі мозаїки різні зображення, які спадали дітям на думку.

Наступна вправа – *ліплення з тіста фігурок людей*. Так, дотримуючись послідовності етапів виготовляються фігурки, потім вони сушаться, після чого їх прикрашають за допомогою фарб чи фломастерів, знову підсушують, а потім вже діти їх обіграють у своїх іграх. По завершенні роботи дітей просять висловитися з приводу ознак образу у ліпленні, його відмінностей у порівнянні з малюнком, аплікацією, мозаїкою, ролі фантазії у створенні подібних ліпних виробів.

Остання вправа з цієї серії – це вправа *Рій бджілок*, які виготовляються за допомогою техніки оригамі, згинаючи та розгинаючи папір у певній послідовності. Після виготовлення основного зображення дітям пропонують

удосконалити його, оздобити, а потім розповісти як вони це зробили і навіщо (що вони уявляли) та пропонують організувати гру, у якій основні герої – зроблені бджілки, які летять до квіток. Після завершення обігравання дошкільників просили розповісти, що вони бачили коли летіли до квіток, коли поверталися назад, коли сиділи на квітках. Таким чином стимулюють роботу їх фантазії

Згідно з третьою педагогічною умовою – *налагодження взаємодії батьків і вихователів у контексті розвитку у дітей 5-6 років творчої уяви* – реалізовано лекцію для вихователів і батьків, проведені консультацію для педагогічних працівників, консультування для батьків вихованців, розроблено пам'ятки щодо розвитку фантазії дітей 5-6 років, реалізовано проект (колективна картина з мозаїки) у сімейному колі.

Так педагогічним працівникам було прочитано лекцію *Особливості розвитку дитячої фантазії*, у якій зроблено акцент на сутності продуктивної уяви, її розвитку у дітей 5-6 років, фантазії як особистісного утворення, основних напрямках і чинниках її розвитку.

У консультації *Розвивальні ігрові вправи та їх значення для дитячої фантазії* вихователям ЗДО було наголошено на особливостях ігрових вправ, їх різновидах (пазли, театралізація, дослідницька діяльність з зображувальними матеріалами, вправи з малювання, ліплення, аплікації, мозаїки) та їх потенціал у розвитку продуктивної уяви дітей 5-6 років.

З батьками було проведено консультування *Художня діяльність старших дошкільників*, у ході якого розглядалися малювання, ліплення, аплікація, музична діяльність, художньо-мовленнева діяльність, театралізована діяльність дітей. Акцентувалася увага на їх особливостях та їх ролі у розвитку продуктивної уяви. У якості чинників розвитку останньої розглядалися вправи ігрового характеру, зміст яких відповідав означеним видам художньої діяльності.

Після завершення означених форм роботи з дорослими було організовано спільну зустріч, на якій вони разом створювали пам'ятки з розвитку продуктивної уяви (фантазії) п'яти-шестирічних дошкільників.

Сумісна активність батьків і їх сина чи доньки полягала у створенні з бісеру якоїсь картини з осіннім пейзажем.

Таким чином, для досягнення успіху в оптимізації розвитку дітей 5-6 років продуктивної уяви (фантазії), було розроблено систему роботи, яка складалася з розвивальних впливів щодо дітей 5-6 років, вихователів і батьків дітей. Засоби, за допомогою яких реалізувалися розвивальні впливи, було модифіковано відповідно до мети та завдань формувального етапу педагогічного експерименту. Дібрані й осучаснені засоби були розподілені у відповідності змісту педагогічних умов, які слугували основою втілення програми формувального експерименту. Зокрема проведено: бесіди тематичного характеру, читання й обговорення літературних творів; переглядання мультфільмів; театралізацію й інсценізацію казок, оповідань, розвивальні ігрові вправи на розвиток фантазії дітей 5-6 років, лекцію та консультацію для вихователів ЗДО, консультування батьків, спільне складання пам'яток сприяння розвитку у дітей 5-6 років фантазії, творчої уяви, організовано спільну діяльність з сином чи донькою зі створення колективної поробки з бісеру.

3.3 Контрольний етап дослідження

У цьому підрозділі висвітлюються результати проведеного контрольного етапу педагогічного експерименту. Основне завдання його полягало у фіксації змін досліджуваного явища в експериментальній і контрольній групах вибірки. Позитивна динаміка у кількісних показниках ЕГ – є свідченням ефективності впливів, проведеної експериментальної роботи, їх відсутність чи негативна динаміка у плані зниження рівня розвитку фантазії дітей 5-6 років або взагалі відсутність змін – неефективність системи роботи на формувальному етапі.

З метою виявлення змін нами було використано туж саму комплексну методику, що і на констатувальному етапі, проте скороченому, модифікованому варіанті, оскільки нас цікавили зміни лише у принципових для нас питаннях бесіди чи пунктах анкети. У дослідженні (на контрольному зрізі) брали участь як представники ЕГ дітей 5-6 років, вихователів, батьків, а також і учасники КГ діти 5-6 років, педагогічні працівники, дорослі члени родин (переважно батьки). В цілому тут вибірка нараховувала: по 11 дошкільників у ЕГ і КГ; по 5 педагогів ЗДО у контрольній і експериментальній групах; по 11 осіб дорослих у ЕГ і КГ. В цілому вибірки між собою були урівноважені для отримання достовірних даних.

Попередньо, спостерігаючи за дітьми 5-6 років, відмітили, що значно збільшилася кількість дошкільників, які з легкістю створювали нові образи, втілюючи їх у різні види художньої діяльності: малювання, ліплення, художньо-мовленнєву, театралізовану. Розглянемо спочатку зміни, що мали місце за всіма компонентами досліджуваного явища у п'яти-шестирічних дошкільників.

Так, аналізуючи пізнавальний компонент, відмітили, що значно зросла кількість дітей 5-6 років, які чітко розуміють роль вигадки, продуктивної уяви (нові образи) у виконанні художніх дій чи то актів, мають уявлення про власні можливості фантазувань і самостійно їх застосовують за різних обставин з 16% до 32%. Одночасно зменшилася кількість досліджуваних, які звикли виконувати дії за чіткими інструкціями дорослих, не усвідомлюють ролі фантазії, вигадки у творчості, не здатні самостійно їх використовувати з 50% до 16% по вибірці.

Отже, за пізнавальним компонентом наявні зміни у ЕГ у поведінці дітей. За поведінням дітей КГ змін у означеній складовій продуктивної уяви не було помічено. Відповідно, у КГ за традиційних умов розвиток продуктивної уяви не був оптимальним, на відміну від учасників ЕГ

Провівши аналіз ставлень п'яти-шестирічних дітей до власних продуктів у художній діяльності й інтерес до неї по ходу виконання завдань зафіксували,

що зросла кількість досліджуваних, які з розумінням, позитивно ставляться до вигадки, створення нових образів, бажають виконувати художню діяльність, адекватно оцінюють власні можливості фантазувань, хочуть покращити рівень творчої уяви і знають, як цього досягнути самостійно з 22% до 44%. Одночасно з цим зменшилася кількість дошкільників 5-6 років, яким властиве невизначене ставлення до художніх дій, які не розуміють як себе потрібно поводити у ситуаціях, де потрібно виявляти уяву, вигадку з 40% до 12% вибірки. Як бачимо, позитивні зміни наявні у дітей ЕГ, а у контрольній групі подібного не помітно за емоційно-мотиваційним компонентом.

Розглянемо показники поведінкової складової. Так, аналізуючи дані контрольного зрізу стало зрозумілим, що значно збільшилася кількість дітей 5-6 років ЕГ, яким властивий успіх у художній діяльності. Вони здатні втілити задум у певний образ, а також наявні практичні вміння щодо створення нових образів уяви (творчої) у розмаїтті художніх дій. Збільшення досліджуваних у даній частині вибірки зафіксовано з 18% до 44%, а одночасно з цим відмічено зниження осіб з низьким рівнем поведінкових дій з 33% до 8%. В цілому по КГ подібних тенденцій не було помічено.

Розглянемо тепер зміни, які існують у рівнях розвиненості фантазії п'яти-шестирічних дітей після формувального етапу, що представлені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Контрольний зріз розвиненості фантазії у дітей 5-6 років

Рівень фантазії (її розвиненість) у дітей 5-6 років	Кількісний склад (у відсотках)					
	Експериментальна група			Контрольна група		
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Динаміка змін	Констатувальний етап	Контрольний етап	Динаміка змін
Високий	18	48	+30	14	18	+4
Середній	52	44	-8	50	50	0

Низький	32	8	-24	36	32	-4
---------	----	---	-----	----	----	----

Як бачимо, представлені показники у таблиці 3.2. на констатувальному й контрольному етапах у контрольній і експериментальній групах мають певні розбіжності. Проведення якісного аналізу отриманих показників сприяв формулюванню таких узагальнень:

- діти 5-6 років ЕГ мають вищі за однолітків КГ показники розвиненості фантазії у художніх діях;
- значно знизилася кількість дошкільників експериментальної групи, яким були властиві ознаки низького рівня розвиненості продуктивної уяви, що безумовно пов'язано з проведенням формувального експерименту: з 32% до 8% (позитивна динаміка становить 24%);
- значно збільшився показник кількості старших дошкільників, учасників ЕГ, яким властиві показники високої міри розвиненості фантазії у художніх діях: з 18% до 48% (кількісний показник позитивної динаміка склав 30%);
- старшим дошкільникам КГ властиві значно менші показники у художніх діях, пов'язаних з фантазією, втіленням творчих задумів: кількість учасників з високим рівнем збільшилася на 4%, а з низьким – зменшилася на 9%. Показники середнього рівня змін взагалі не зазнали.

Зважаючи на отримані результати, зафіксовано ефективність використаних у педагогічному експерименті педагогічних умов, а також модифікованих методів, форм роботи, які дозволили оптимізувати стосунки між учасниками освітнього процесу та підвищити ефективність розвитку та вдосконалення розвитку у дітей 5-6 років фантазії у створенні художніх образів у відповідних цілеспрямованих діях.

Отже, на контрольному етапі з'ясувалося, що збагатилася здатності серед дітей ЕГ у плані виконання художніх дій, втілення задумів у продуктах малювання, ліплення, театралізації. Діти 5-6 років стали більше захоплюватися художньою діяльністю, висловлювати судження щодо власної фантазії,

продуктивної уяви, зроблених поробок, намальованих малюнків, театралізованих дійств.

Як бачимо, п'яти-шестирічні діти експериментальної групи покращили свої показники у художніх діях і вміннях, пов'язаними з продуктивною уявою, чого не можна стверджувати про показники контрольної групи, оскільки вони мають надто слабе покращення.

Отже, можемо зробити висновок, що в учасників ЕГ спостерігаються суттєві зрушення у втіленні задумів у художніх діях, завдяки розвитку фантазії, внаслідок проведеної системи розвивальних впливів.

Оскільки у формувальному етапі брали участь і педагогічні працівники ЗДО, то у контрольному експерименті було проведено їх повторне анкетування. Так, після проведеної роботи з вихователями ЗДО на формувальному етапі помітно зросла кількість осіб з 25% до 75%, яким властиве усвідомлене ставлення до питань розвитку фантазії дітей 5-6 років, розуміють необхідність цілеспрямованої роботи з її розвитку та взаємодію з батьками. Вони з цікавістю опанували новітніми технологіями розвитку фантазії, сучасними методиками розвитку продуктивної уяви. Одночасно з цим нами було виявлено, що значно знизилася кількість педагогів, які слабо орієнтувалися у питаннях дитячого фантазування, не завжди усвідомлювали важливість формування творчої уяви, завдяки тому, що спрямували свої зусилля на опанування сучасних шляхів і прийомів вдосконалення досліджуваного явища, для поповнення фахових знань та вдосконаленню взаємодії з батьками з 25% до 10%. Поряд з цим знизилася суттєво група педагогів, які взагалі були байдужими до досліджуваної проблеми з 50% до 15%. Нажаль повністю змінити установки всіх вихователів експериментального ЗДО не вдалося. Це пояснюємо тим, що обмаль було часу на проведення експериментальних дій з педагогами.

Також були помітними зміни після проведення формувальних впливів і у вибірці батьків ЕГ. Так, значно зросла кількість дорослих членів сімей, які достатньо добре стали усвідомлювати важливість розвитку фантазії дітей 5-6 років, стали більш відкритими для співпраці з вихователями у цьому контексті,

стали працювати вдома з дітьми, використовуючи художню діяльність з метою розвитку продуктивної уяви. Кількість таких дорослих зросла з 21% до 50%.

Крім того, знизилася кількість взагалі інертних осіб до питань розвитку фантазії у художній діяльності з 42% до 12%, а також знизилася кількість батьків, які виявляли суперечливе ставлення до розвитку продуктивної уяви старших дошкільників з 37% до 15%. Отже, загалом 73% батьків стали цікавитися питаннями розвитку фантазії їх сина чи доньки внаслідок проведених впливів на формувальному етапі.

Отже, результати контрольного етапу засвідчили загальне підвищення рівня налаштованості вихователів і батьків на вдосконалення розвитку у п'яти-шестирічних дітей фантазії у художній діяльності.

Таким чином, на контрольному етапі експерименту зафіксували значущі зміни у показниках, які вказують на зростання міри розвиненості фантазії, продуктивної уяви у художніх діях дошкільників ЕГ. Відповідно, ефективність розвивальних впливів на фантазію, продуктивну уяву п'яти-шестирічних дошкільників було можливим за рахунок дотримання наступних педагогічних умов: усвідомлення дітьми власних можливостей продуктивної уяви; вправлення у художній діяльності фантазії та прийомів продуктивної уяви; налагодження взаємодії батьків і вихователів у контексті розвитку у дітей 5-6 років творчої уяви..

Висновки до розділу 3

Концептуальною основою експериментальної роботи стали положення *системного, енциклопедичного, діяльнісного, аксіологічного, особистісно-орієнтованого підходів*, зміст яких зумовив обґрунтування педагогічних умов, які сприяли ефективним розвивальним впливам: *усвідомлення дітьми власних можливостей продуктивної уяви; вправлення у художній діяльності фантазії та прийомів продуктивної уяви; налагодження взаємодії батьків і вихователів у контексті розвитку у дітей 5-6 років творчої уяви.*

Система роботи складалася з розвивальних впливів щодо дітей 5-6 років, вихователів і батьків. Засоби, за допомогою яких реалізувалися розвивальні впливи, було модифіковано відповідно до мети та завдань формувального етапу педагогічного експерименту. Дібрані й осучаснені засоби були розподілені у відповідності до змісту педагогічних умов, які слугували основою втілення програми формувального експерименту.

Було проведено: бесіди тематичного характеру, читання й обговорення літературних творів; переглядання мультфільмів; театралізацію й інсценізацію казок, оповідань, розвивальні ігрові вправи на розвиток фантазії дітей 5-6 років, лекцію та консультацію для вихователів ЗДО, консультування батьків, спільне складання пам'яток сприяння розвитку у дітей 5-6 років фантазії, творчої уяви, організовано спільну діяльність з сином чи донькою зі створення колективної поробки з бісеру.

На контрольному етапі експерименту зафіксували значущі зміни у показниках, які вказують на зростання міри розвиненості фантазії, продуктивної уяви у художніх діях дошкільників ЕГ. Відповідно, ефективність розвивальних впливів на фантазію, продуктивну уяву п'яти-шестирічних дошкільників було можливим за рахунок дотримання педагогічних умов та системи роботи, яка була орієнтованою на пізнавальну сферу дітей 5-6 років, а у своїй основі мала різні види художньої діяльності, яка властива дітям старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного на теоретичному та емпіричному рівнях проблеми формування у дітей 5-6 років продуктивно уяви було досягнуто таких висновків:

За першим завданням, було з'ясовано, що уява розглядається науковцями як здатність до прогнозування та планування власної діяльності, як можливості використовувати набутий наочно-образний і поняттєвий досвід. С. Рубінштейном, Л. Виготським. Я. Голосовкер, Я. Пономарьовим, О. Дяченко та ін. доведено, що фантазії є властивістю уяви і розкривають особистісну суть уяви людини, її творчу міру. Уява є складовою процесу творчості, вона тісно пов'язана з мисленням і є суто людським надбанням.

Продуктивна уява досліджувалася у контексті, проблеми загальних і творчих здібностей. Її розуміють як процес вищого рівня пізнання, що зорієнтований на пошук істини шляхом використання, комбінування і перетворення раніше набутого досвіду у вигляді образів і понять, з метою створення неординарних зображень, виробів, ідей, термінів тощо.

Продуктивна або творча уява відзначається можливим відмежуванням особистості від реальності, на основі внутрішнього плану дій, що також дозволяє прогнозувати й планувати діяльність, її результати та активізувати не лише свідомі пласти психіки, але й несвідомі (інсайт, інтуїція). Означене явище діє на особистість як спонука, актуалізуючи дії, та розвивається в онтогенезі від найменш розвинених форм до найбільш вдосконалених.

За другим завданням, було з'ясовано, що продуктивна уява у період дошкільного дитинства розвивається у певній послідовності з дотриманням логіки, розвитку всієї інтелектуальної сфери особистості. На першому етапі уява дітей 2,5-3 років є у більшій мірі відтворювальною, характеризується мимовільністю, невеликою кількістю образів, слабким розвитком операцій утворення, некерованістю образів.

На другому етапі, у дітей 5 років, значно більший набутий досвід і, відповідно, образи не лише наочні, а й мислительні. Всі вони відрізняються чіткістю, яскравістю, емоційною насиченістю, точністю, диференційованістю. Операції уяви на цьому етапі-довільні, цілеспрямовані, самостійні, вони характеризуються мобільністю (рухливістю) й відбуваються у внутрішньому плані, що передбачає планування й постановку мети, а також відмежування від образів наочних до мислених. Розвиток творчої уяви сприяє у дітей виникнення емоційно-захисної уяви, яка призначена для зняття емоційної напруги у дітей шляхом проєкції в уявний, створений ними у фантазіях світу.

Під творчою уявою дітей 5-6 років розуміють процес створення задумів, який має ознаки самостійності, ініціативності та передбачає видозмінення, комбінування, доповнення й вдосконалення образів, активне використання вже відомих операцій уяви задля пошуку створення оригінального, нового продукту (образ, задум, малюнок, виріб, тощо).

Розвиток творчої уяви дітей у старшому дошкільному віці відбувається за пристальної уваги дорослих й відбувається на ґрунті дитячих ігор, що передбачає цілеспрямований контроль за цим процесом і педагогічне керівництво з боку батьків і вихователів.

Вагомим чинником розвитку продуктивної уяви, фантазії дітей 5-6 років є художня діяльність, яка своїм підґрунтям має сюжетно-рольові ігри, а тому основною умовою її здійснення є художньо-образна природа й творчий задум, що підпитуються образами дитячої фантазії. Т. Титаренко, Н. Ветлугіна, О. Дронова, Я. Янцур, А. Богуш, Н. Гавриш вважають художню діяльність дошкільників складним явищем, яке дозволяє дитині пізнавати навколишній світ, виражати до нього своє ставлення через створені ними продукти (малюнок, виріб, театралізоване дійство, аплікація, художнє слово тощо), завдяки втіленню у них художньо-творчих образів.

До її складу входять: образотворча (малювання, ліплення, аплікація, конструювання), художньо-мовленнєва, театралізована, музична. Розмаїття видів художньої діяльності, їх доступність у дошкільному віці, захопленість

нею дітьми та її продуктивний характер сприяють розширенню досвіду сприйняття мистецького плану, що передбачає суттєве збагачення образів, їх взаємодії, продукуванню й комбінуванню у поєднанні зі зростаючими самостійністю й довільністю уяви дітей.

За третім завданням, було з'ясовано міру розвиненості продуктивної уяви (фантазії) старших дошкільників та схарактеризовано її рівні. Було виділено три групи старших дошкільників, які мали відмінності у своїх проявах продуктивної уяви. Так, високим рівнем характеризувалися 18% дошкільнят, середнім – 50%, низьким – 38%. Так, *дитина з високим рівнем фантазії* знає, що можна різними шляхами втілити певний задум в художній образ; розуміє роль фантазії у художніх діях; орієнтується у можливостях власного фантазування; знає, що здатен до самостійного, довільного втілення фантазій; із задоволенням фантазує, вигадує, захоплюється творенням художніх образів, аналізує предмети й явища світу крізь їх призму; подобаються власні досягнення у художній діяльності, цікавиться витворами фантазії інших, прагне вдосконалювати її у себе; фантазує, здебільшого отримує належний і оригінальний результат; самостійно ставить ціль, контролює етапи її досягнення, оцінює результат; самостійно використовує творчі уміння фантазувати, зможе надати сама або попросити необхідну допомогу.

Дитина з середнім рівнем фантазії знає, що можна різними шляхами втілити певний задум в художній образ (відтворити, створити); розуміє роль фантазії у художніх діях; орієнтується у можливостях власного фантазування у художній діяльності; знає, що інколи здатна до самостійного та довільного втілення фантазій; із задоволенням демонструє художні дії, захоплюється процесом творення, аналізує предмети й явища світу через художні образи, цікавиться їх оригінальністю у дорослих; подобаються власні досягнення у художній діяльності, цікавиться витворами фантазії інших, прагне вдосконалювати її у себе; поєднує окремі частини за уявленням у цілісний художній образ, інколи з допомогою; фантазує, здебільшого отримує належний результат; не завжди самостійно ставить ціль, контролює етапи її досягнення,

оцінює результат; здатен за підтримки дорослого використати творчі уміння фантазувати, потребує інколи допомогу.

Дитина з *низьким рівнем фантазії* інколи не знає, як можна різними шляхами втілити певний задум в художній образ (відтворити, створити); розуміє роль фантазії у художніх діях; ігнорує можливості свого фантазування у художній діяльності; знає, що сама не здатна до самостійного та довільного втілення фантазій, може це зробити лише з дорослим; демонструє художні дії, не завжди захоплюється процесом творення, не завжди бачить художні образи, проте розуміє оригінальність у дорослих; подобаються власні досягнення у художній діяльності, цікавиться витворами фантазії доросли, ігнорує вдосконалення її у себе; рідко поєднує окремі частини у цілісний художній образ, здебільшого це робить лише з допомогою; фантазує, але отримує належний результат не завжди; самостійно ставити ціль, контролювати етапи її досягнення, оцінювати результат здатна за підтримки дорослого; щоб використати уміння фантазувати, потребує допомоги з боку дорослих

За четвертим завданням, було проведено формувальний експеримент, концептуальними засадами якого стали положення *системного, енциклопедичного, діяльнісного, аксіологічного, особистісно-орієнтованого підходів*. Було розроблено систему роботи, яка передбачала три напрями дій експериментатора: з дітьми 5-6 років, вихователями, батьками. До її складу входили модифіковані й осучаснені методи, прийоми і форми роботи: бесіди тематичного характеру, читання й обговорення літературних творів; переглядання мультфільмів; театралізація й інсценізація казок, оповідань, розвивальні ігрові вправи на розвиток фантазії дітей 5-6 років, лекція та консультацію для вихователів ЗДО, консультування батьків, спільне складання пам'яток щодо розвитку і сприяння йому у дітей 5-6 років фантазії, творчої уяви, спільну діяльність батьків і дітей.

На контрольному етапі зафіксували значущі зміни у показниках ЕГ, які вказують на зростання міри розвиненості фантазії, продуктивної уяви у художніх діях дошкільників 5-6 років, позитивна динаміка яких +30% в цілому.

Відповідно, було доведено ефективність розвивальних впливів на фантазію, продуктивну уяву п'яти-шестирічних дошкільників, що стало можливим за рахунок використання різних видів художньої діяльності, яка властива старшим дошкільникам, і дотриманню таких педагогічних умов: *усвідомлення дітьми власних можливостей продуктивної уяви; вправлення у художній діяльності фантазії та прийомів продуктивної уяви; налагодження взаємодії батьків і вихователів у контексті розвитку у дітей 5-6 років творчої уяви.*

Отже, робочі гіпотези дослідження підтверджено, мети роботи досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айсмонтас Б. Общая психология : Схеми. М.: Владос-Пресс,2004. 288с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. *Дошкільне виховання*. 2021. (Спецвипуск). 37 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості. У 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь, 2003. 278 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. К.: Либідь, 2006. 272 с.
5. Бех І.Д. Психологічний супровід особистісно-орієнтованого виховання. *Початкова школа*. 2003. № 3. С.1-6.
6. Блонский П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения в 2 Т. М.: Педагогика, 1979 Г. 2 с. 197-239.
7. Блонский П.П. Педология / Под. ред. В. Сластенина. М.: Владос, 1995. 288 с.
8. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей. М.: Академия, 1998. 320 с.
9. Богуш А. Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах: підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. 304 с.
10. Брушлинский А. В. Субъект: мышление, учение, воображение М.: изд. Института практической психологии 1996. 389 с.
11. Ветлугина Н.А. Задачи, формы и методы нравственно-эстетического воспитания детей. Нравственно-эстетическое воспитание ребенка в детском саду/ Под общ. ред. Н.А. Ветлугиной. М: Просвещение, 1989. с.3-7.
12. Ветлугіна Н. О. Система естетичного виховання в дитячому садку. К., 1977. 255 с.
13. Волков Б.С., Волкова Н.В. Детская психология: логические схемы. М.: Владос, 2002. 252с.

14. Воспитание детей дошкольного возраста/ Под ред. Прокопиенко Л.Н. К.: Рад. шк., 1990. 368 с.
15. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
16. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. М. : Смысл ; Эксмо, 2004. 512 с.
17. Гавриш Н. Художнє слово і дитяче мовлення. К, 2005. 128 с.
18. Галян І. А. Психодіагностика: підр. К.: Академвидав, 2007. 463 с.
19. Гамезо М. В., Домашенко І. А. Атлас по психологии. М.: Просвещение, 1986. 272с.
20. Голосовкер Я. Имажинативный абсолют. Москва, 1979. 91 с.
21. Дронова О. О. Види і жанри образотворчого мистецтва як джерело змісту образотворчої діяльності дошкільнят. *Образотворче мистецтво з методикою викладання у дошкільньому навчальному закладі: підр. / За заг. ред. Г. В. Сухорукової. К.: «Слово». с. 21-99.*
22. Дяченко О. М. Об основных направлениях развития воображения у детей вопросы психологии. 1988. № 6 с.
23. Загальна психологія: Підручник /О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. К.: Либідь, 2005. 464 с.
24. Запорожец О. В. Психология: учебник. 3-е изд. М.: просвещение, 1965. 240 с.
25. Игра дошкольника / Под ред. С. Новоселовой. М.: Просвещение, 1989. 286 с.
26. Козлова С. А., Куликова Т. А. Дошкольная педагогика: учебн. пос. 3-е изд. М.: Академие, 2001. 416 с.
27. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К.: Рад.школа, 1989. 194 с.
28. Краснощекова Н.В. Сюжетно-ролевые игры для детей дошкольного возраста. Р/Д: Феникс, 2006. 25 с.

29. Крейн У. Психология развития человека. 25 главных теорий / Под научн. Ред. А. А. Алексеева. СПб: Прайм-ЕВРО-ЗНАК, 2007. 512 с.
30. Кузин В. С. Психология Учебник / Под ред. Б. Ф. Ломова. М.: Высшая школа, 1982. 256 с.
31. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. 2-е изд. М.: Политиздат, 1977. 304 с.
32. Лиштван З. И. Конструирование. М.: Педагогика, 1988. 235 с.
33. Люблинская А.А. Детская психология: учебн. пос. М.: Педагогика, 1971. 415с.
34. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: навч. Посіб. К.: Вища шк., 2000. 479 с. Титаренко Т. Малюнки – зображувальна форма дитячої гри. Основи гри. Основи психології: підручн. 6-с. вид. / За заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця, К.: Либідь, 2006. с. 221-223
35. Менджеричкая Д.В. Развитие детского творчества и игрового замысла. *Воспитание детей в игре* / Сост. А. И. Матусик, А. К. Бондаренко, М.: Просвещение, 1979. с.19-26.
36. Мухина В. С. Психологические особенности переддошкольного и дошкольного возраста. *Возрастная и педагогическая психология: учебник / Под. ред. А. В. Петровского*. 2-е изд. М.: Просвещение. С. 37-68.
37. Немов Р. С. Психология: учеб. пос.: в 3 кн. 4 изд. М.: Владос, 2000. Кн. 1.: Общие основы психологии, 688 с.
38. Николаева Е. И. Психология детского творчества. СПб.: Питер, 2010. 240с.
39. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі: підручник. / За заг. ред. Г.В. Сухорукової. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 21-100.
40. Общая психология Под Ред. А.В. Петровського 3 еизд М: Просвищение, 1986. 464 с.
41. Огороднійчук З. В. Психологія дошкільного дитинства. *Вікова та педагогічна психологія: навч. пос.* / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. К.: Просвіта, 2001. С. 77-113.

42. Основи образотворчого мистецтва з методикою керівництва у дошкільному навчальному закладі: підр. / За заг. ред. Г. В. Сухорукової. К.: Слово, 2008. 376 с.
43. Основы дошкольной педагогики / Под. ред. А. В. Запорожца. Т. А. Марковой. М.: Просвещение, 1980. 272с.
44. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія. К.: Академвидав, 2008. 432 с.
45. Петровский А. В. Развитие личности и проблема ведущей деятельности. *Вопросы психологии*. 1987. №1. с. 15-26.
46. Пісоцька Л. М., Пісоцький О. П. Лекції з педагогіки дошкільної. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 209 с.
47. Пісоцький О. П., Пісоцька Л. М. Лекції з психології дитячої творчості: навч. метод. посіб. Н.: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 247 с.
48. Пісоцький О. П., Пісоцька Л. М. Основи образотворчого мистецтва та образотворча діяльність у дошкільному віці : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 163 с.
49. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: Підр. 2-е вид. К.: Академ видав, 2013. 464 с.
50. Поніманська Т.І, Дичківська І.М. Дошкільна педагогіка. Практикум. К.: Слово. 2004. 352с.
51. Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика. М.: Педагогика, 1976. 280 с.
52. Психологический словарь / Под общ. Ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд. М.: Политиздат, 1990. 494 с.
53. Психологічна енциклопедія / Упор. О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с.
54. Развитие и диагностика способностей / В. Н. Дружинин, В. Д. Шадриков. М.: Наука, 1991. 181 с.
55. Реуцька Н. Театрализованные игры дошкольников. *Игра дошкольника* / Под. ред. С. Новоселовой. М: Просвещение, 1989.с. 166-170.

- 56.Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. М.: Наука, 1976. 416 с.
- 57.Савчин М. В. Вікова психологія: Навч. пос. К.: Академвидав, 2005. 360 с.
- 58.Смульсон М. Л. Уява і творчість. *Психологія: підр. 5-е вид.* / Під ред. Ю. Л. Трофімова. К.: Либідь, 2005. с.315-336
- 59.Співак Н. В. Уява. *Загальна психологія: підручник* / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. п.: Либідь 2005. с. 204-218.
- 60.Художественное творчество и ребенок/ Под ред. Н. А. Ветлугиной. М: Педагогика, 1972. 271с.
- 61.Эльконин Д. Б. К проблеме периодизации психического развития. Вопросы психологии. 1971. №4. с.
- 62.Эстетика: словарь. / под общ. ред. А. А. Беляева и др. – М.: Политиздат, 1989. 447с.
- 63.Янцур Л. А. Види образотворчої діяльності та їх взаємозв'язок. *Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі* / За заг. ред. Г. В. Сухорукової. с. 149-165.

ДОДАТКИ

Додаток А

Бесіди, які проводилися з дітьми на констатувальному етапі

Бесіда з дітьми №1

1. Чи чув ти такі слова як уявити, передбачити, фантазувати? (так, ні).
Поясни, як ти їх розумієш
2. Чи знаєш ти що таке уява, фантазія людини?
3. Що ти знаєш про власну уяву?
4. Коли тобі найбільше допомагає (стає у нагоді) власна уява?
5. Чи любиш ти творити? (Так, Ні)
6. Чи стає тут тобі у нагоді власна уява під час малювання, ліплення, аплікація (Так, Ні)
7. Що тобі найкраще вдається малювання, ліплення, аплікація, ігри у театр?
Поясни.

Бесіда з дітьми № 2

1. Чи є серед твоїх знайомих (чи то дорослі, друзі) такі, у яких гарно розвинене фантазування, уявлення, на твою думку? (Так, ні)
2. Які риси особистості властиві для них? Поясни.
3. Чи подобаються тобі їх малюнки, ліпні вироби, аплікації? (Так, ні)
4. На твою думку, допомагає їм у цьому їх розвинена здатність уявляти, фантазувати? Поясни.
5. Як на твою думку тобі варто вдосконалювати здатність до фантазування, уявлення? Навіщо, поясни.
6. Якої ти потребуєш допомоги від дорослих? Перелічи, будь-ласка.
7. Як би ти сказав про власні можливості фантазування, уявлення:
  - а) вони дуже гарно розвинені
  - б) нічим не відрізняються від можливостей друзів
  - в) гірші від можливостей друзів

*Анкета для батьків***Запитання анкети для батьків**

1. Чи знаєте ви, що таке уява, фантазування, уявлення? *Так, ні*
2. Поясніть, що ви розумієте під цими поняттями.

3. Чи властиві вони дітям дошкільного віку? *Так, ні.*
4. Чи є вони досконалими у цьому віці? *Поясніть власну думку.*

5. Чи варто розвивати фантазування у дошкільному віці? *Так, ні*
6. Чи прагнете вдосконалювати дитячу уяву вдома? *Так, ні, важко сказати*
7. Якщо відповідь «так, розвиваєте», які методи використовуєте (*вказіть найбільш використовувані*)?

8. До яких видів діяльності вдаєтеся, *перелічіть*?

9. Чи цікавилися ви у вихователя про здатності до фантазування (уяви) вашої дитини? *Так, ні*
10. Чи розповідав вам вихователь про здатності до фантазування (уяви) вашої дитини? *Так, ні*
11. Якщо відповідь «так», у якій формі це відбувалося (*необхідне підкресліть або ж допишіть*): на батьківських зборах, під час індивідуальної бесіди, у ході групової консультації.
12. Зазначте, що найбільше вас цікавить про дитяче фантазування, творчу уяву?

13. Де саме ви знаходите необхідну інформацію (*необхідне підкресліть або ж допишіть*)? Телепередачі, журнали, матеріали, які пропонують у дитячому садочку, у соціальних мережах, на сайтах у мережі Internet

*Анкета для вихователів***Запитання анкети для вихователів**

1. Що ви розумієте під поняттями: уява, фантазування, уявлення?
2. Поясніть, що ви розумієте під поняттям «продуктивна уява».
3. Чи властиві перелічені психічні якості дітям дошкільного віку? *Так, ні, частково.*
4. Як на вашу думку, чи є вони досконалыми у цьому віці? *Поясніть власну думку.*
5. Чи варто розвивати продуктивну уяву у дошкільному віці? *Так, ні*
6. Чи прагнете вдосконалювати продуктивну уяву дітей дошкільного віку у ЗДО? *Так, ні, важко сказати*
7. Якщо відповідь «так, розвиваєте», які методи використовуєте (*вказіть найбільш використовувані*)?
8. Якщо відповідь «так, розвиваєте», у яких видах діяльності вона найбільше піддається впливу, *назвіть й обґрунтуйте?*
9. Чи цікавилися ви у батьків про здатності до фантазування (уяви) їх дітей? *Так, ні*
10. Чи зверталися до вас батьки вихованців про допомогу щодо формування здатності дітей до фантазування? *Так, ні*
11. Якщо відповідь «так», у якій формі це відбувалося (*необхідне підкресліть або ж допишіть*): на батьківських зборах, під час індивідуальної бесіди, у ході групової консультації.
12. Чи змогли ви (*з вашої точки зору*) у повній мірі допомогти батькам (відповісти на їх запитання)? *Так, ні, частково.*
13. Якщо відповідь «ні» або «частково», чого вам бракувало для відповіді? *Напишіть*
14. Зазначте, що вас найбільше вас цікавить про дитяче фантазування, творчу уяву?
15. Де саме ви знаходите необхідну інформацію (*необхідне підкресліть або ж допишіть*)? Телепередачі, журнали, матеріали, які пропонують у дитячому садочку, у соціальних мережах, на сайтах у мережі Internet

Зразок вправ на розвиток творчої уяви

Озвучування відео

Переглянути короткометражний мультфільм без звуку. Однак перед цим розподіляємо між дітьми ролі та персонажів, яких потрібно озвучувати. Коли дитина побачить на екрані свого героя, вона має одразу ж вигадати репліку. Вправа розвиває винахідливість та вміння швидко думати. Можна ускладнити завдання, закріпивши за одним персонажем кількох учнів: частину реплік вигадує одна дитина, частину – друга. Це буде весело для учасників та спостерігачів гри.

Казки навпаки

Казки для дітей стануть цікавішими, якщо звичний сюжет дещо змінити. Наприклад, усі знають історію Колобка. А що, якщо б бабуся зліпила його не з тіста, а з глини? Мабуть, тоді його прогулянка лісом була б безпечнішою, а звірі вже не здавалися б такими страшними. Може, варто поміняти місцями персонажів у казці «Червона шапочка», де добрі герої стануть злими, а злі – добрими. Що дивнішою буде розповідь, то краще вона розвиватиме уяву та зв'язне мовлення школярів.

Намальована музика

Слухаємо з дітьми класичну музику з яскраво вираженим характером. Доки вона лунатиме, попросіть учнів закрити очі та уявити, про що мелодія. Далі всі мають зобразити свої відчуття фарбами/олівцями на папері. Для цієї арт-терапії чудово підійде музика «Пори року» Вівальді («Червень») або уривок із увертюри «Руслан і Людмила» Глинки. Можна обрати будь-яку мелодію, але без слів, щоб вони не нав'язували дітям свої образи.

Фантастичні гіпотези

Пропонуємо дітям скласти магічне запитання за шаблоном «що було б, якби + іменник + дієслово?» та вигадати відповідь. Наприклад, «що було б, якби море співало/коти літали/квіти говорили?».

Можна полегшити дітям завдання. Для цього дорослий має завчасно підготувати 10 карток: 5 – з іменниками (наприклад: лампа, праска, шоколад, телефон, хом'як), а ще 5 – з дієсловами (наприклад: літати, винаходити, мріяти, дружити, танцювати). Діти мають самостійно обрати картки та поєднати їх із запитанням «що було б, якби...?». Ця гра покращує фантазію дітей, оскільки вони вчаться дивитися на звичні речі по-новому.

Консультація для батьків

5 простих способів розвинути в дитини уяву

Уява дитини – основа для подальшого розвитку її інтелекту та основних соціальних навичок

Ви прагнете, щоб ваша дитина максимально розвинула свій інтелектуальний, емоційний і соціальний потенціал? Для цього вам потрібно зрозуміти, як у неї влаштована уява, і розвинути в неї творчі здібності.

Важливість уяви для дітей

Першим кроком до розвитку творчих здібностей та інтелектуального потенціалу є розвиток уяви:

- уява сприяє формуванню пізнавальної та емоційної сфер дитини. Вона допомагає їй генерувати творчі ідеї та розв'язувати проблеми. Виховуючи дитину молодшого віку, ви маєте більше зосередитися на розвитку в неї творчих здібностей і навичок критичного мислення;
- навчання й розвиток дитини взаємопов'язані. Діти поєднують свої уяву, творчість і знання під час ігор та інших занять, пов'язаних із процесом емоційного й розумового вдосконалення.

Згадайте, як діти граються, «готуючи їжу» з піску, листя, трави тощо. Так вони сприймають світ і намагаються зрозуміти те, що довкола. Але батьки часто перешкоджають таким проявам творчості в дитини, турбуючись, що вона не зможе надалі відрізнити реальність від вигадки. Найбільша шкода, яку ви здатні заподіяти своїй дитині – це загальмувати її творчі здібності, не давши їм розвинутися.

Зрозумійте, що уява допомагає вашій дитині формувати унікальні ідеї, розвиває її соціально й емоційно, підвищує впевненість у собі. Ці навички залишаються з нею упродовж усього життя.

Як розвинути уяву в дитини

Дитина, у якої розвинена уява, набагато щасливіша й уважніша від своїх однолітків, а також краще дає раду важким ситуаціям. Розгляньмо декілька способів розвинути уяву в дитини.

1. Історії

Діти мають вроджену любов до різних історій. Пригоди надихають їх самих ділитися власними думками й почуттями. Оскільки розповіді ґрунтуються на уяві, діти не просто чують і розповідають історії, вони їх проживають. Кожен епізод відбувається з ними в їхній уяві. Саме так у дітей розвивається творчість.

Читайте дитині книги й розповідайте історії, які ви пам'ятаєте зі свого дитинства. Переказуйте епізоди зі своїх улюблених п'єс. Дивіться разом із дитиною фільми й допоможіть їй дізнаватися історії з різних джерел. Не обмежуйтеся тільки вигаданими історіями. Розповідайте дитині про історичні події, видатних людей і винаходи. Це збагатить її розум.

Корисні поради

- обговорюйте з дитиною сцени з книг і фільмів, придумуйте разом із нею альтернативні закінчення;
- спільно вигадуйте історії;
- разом із дитиною уявіть себе героями фільму або книги і придумайте власний сюжет;
- якщо ваша дитина ще маленька, читайте їй книги з картинками. Особливу увагу приділіть розгляданню ілюстрацій;
- використовуючи історії, допоможіть дитині вчити нові слова, географічні назви та дізнаватися про історичні події.

2. Мистецтво

Дитячі малюнки на шпалерах приголомшують батьків. Однак це перші спроби дитини виявити творчість. Важливість занять дитини різними видами мистецтва часто недооцінюється: батьки вважають за краще навчати дитину основ різних наук, ніж розвивати в неї творчі здібності. Однак визнання творчості дитини сприяє її самовираженню, розвиває в неї творче мислення і зміцнює почуття власної гідності.

Корисні поради

- дайте дитині необхідні інструменти для малювання та ліплення;
- запишіть дитину в художню школу;
- водіть її на виставки, у музеї тощо;
- не критикуйте роботи дитини, не навішуйте на них ярлики. Просто спостерігайте;
- не намагайтеся раціоналізувати. Якщо дитина вважає, що сонце не обов'язково повинне бути жовтим – це її право;
- дозвольте дитині використовувати для творчості все, що їй доступне. У ролі полотна може бути картонна коробка або стара ваза;
- розглядайте разом із дитиною художні альбоми з репродукціями картин.

3. Ігри на розвиток уяви

Ваша дитина любить гратися в лікаря, бізнесмена або співака? Вона охоче бігає по калюжах, готує уявні страви з листя та землі чи малює небо чорного кольору? Усе це означає, що саме так вона бачить світ.

Як підтверджують результати досліджень, якщо в дитини немає змоги гратися в ігри на уяву, це обмежує її здатність до пізнання, вирішення проблем, соціалізації, а також здатність до вивчення мов, математики та інших дисциплін.

- за допомогою ігор на розвиток уяви діти дізнаються, що їм подобається, а що – ні;
- діти експериментують і намагаються усвідомити, що вони бачать навколо;
- через рольові ігри діти пізнають реальний світ і пристосовуються до нього.

Коли дитина грається в ігри на уяву, підіграйте їй. Немає нічого страшного в тому, що вона говорить: «Я сьогодні дресирувала лева» або «Спробуй торт, який я спекла».

Корисні поради

- запропонуйте дитині переказати свою улюблену історію, продовжити її й додати нові деталі. Якщо вона матиме труднощі, запропонуйте їй подумати, що в запропонованій вами історії може статися далі;
- дайте дитині реквізити для того, щоб вона могла розігрувати придумані нею сцени. Не обов'язково купувати щось у спеціальних магазинах: реквізитом можуть бути м'які іграшки, маріонетки або щось, власноруч зроблене з паперу. Якщо дитина запрошує вас взяти участь у п'єсі – погоджуйтеся;
- купіть або зробіть спеціальний реквізит для улюблених ігор дитини. Зазвичай діти люблять гратися в ресторан, магазин, лікарню або кухню.

4. Дослідження природи

Діти часто дивуються, чому птахи можуть літати, а вони – ні. Вони виявляють свої дизайнерські здібності й будують замки з піску.

Дослідження свідчать, що регулярний контакт із природою добре впливає на психічне, фізичне та соціальне здоров'я дитини. Спілкування з природою розвиває її пізнавальні навички, критичне мислення, здатність до візуалізації й інші важливі навички.

Корисні поради

- ходіть із дитиною в парк і ботанічні сади;
- використовуйте прогулянки на природі для навчання дитини;
- проводьте більше часу в саду, лісі тощо;
- читайте дитині книги про природу, нашу планету;
- під час прогулянок дозволяйте дитині збирати листя, соснові шишки тощо.

5. Вияви цікавості в дитини

Діти цікавляться всім у своєму довкіллі. Цікавість сприяє розвитку їх активного мислення, мотивує вивчати те, чого вони ще не знають. Тому діти ставлять так багато запитань.

Приділіть час дитині, дайте відповідь на всі її запитання. Якщо якесь питання заводить вас у глухий кут, пошукайте відповідь спільно з дитиною. Виявіть свою творчість, діліться з дитиною своїми думками та ідеями, щоб допомогти їй зрозуміти навколишній світ.

Корисні поради

- ставте дитині відкриті питання, щоб вона могла міркувати над ними;
- ставте запитання, які починаються зі слів «як», «чому», «а якщо»;
- давайте дитині можливість задовольнити цікавість. Якщо після походу в зоопарк вона стала цікавитися тиграми, подивіться разом документальний фільм про тигрів і дайте відповідь на всі питання дитини;
- вирішуйте разом різні головоломки;
- придумуйте римовані речення;
- відвідайте нові місця.

Єдине, що може обмежити уяву вашої дитини, – це ваша власна уява. Відчуйте себе дитиною, спробуйте подивитися на світ її очима. Займайтеся разом із дитиною справами, які допоможуть їй розвинути уяву.

Додаток Е

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВИХОВАТЕЛІВ
по темі: « Розвиток уяви старших дошкільників
у різних сферах життєдіяльності

- 1) Створити умови для реалізації творчого потенціалу дитини.
  - 2) Ознайомитися з матеріалами періодичних видань щодо планування, тематичної направленості та методів організації дітей.
  - 3) Креативно застосовувати свої теоретичні, практичні і методичні знання, аби щоразу робити навчання для своїх вихованців нестандартним, цікавим, захопливим.
  - 4) Забезпечити рівноправні партнерські позиції вихователя і дитини, виховувати почуття власної гідності.
  - 5) Підтримувати в кожній дитині віру в себе в свої сили, заохочуючи її довірою, позитивними оцінками.
  - 6) Підтримувати такі бажання дітей, як «Хочу все знати», «Хочу дізнатися, що це».
  - 7) Користуватися запитаннями: «А як інакше це можна зробити», «Чи можеш ти запропонувати, як по - іншому розв'язати це питання », «Що сталося якби... »
  - 8) Створюйте проблемні ситуації, в яких діти можуть займатися цілеспрямованою пізнавальною діяльністю: скажімо, відшукати певні відомості під час розв'язання завдання, встановлювати залежності та закономірності.
  - 9) Спрямуйте дітей робити висновки, використовуючи власний життєвий досвід, аналіз ситуації; підтримуйте ініціативу дітей висловлювати свої міркування.
  - 10) Порадьте батькам використовувати кожен слушний нагоду, щоб дитина могла поспостерігати, порівняти, виділяти, узагальнити, дослідити предмети вдома.
- Пам'ятайте! Завдання над якими працює дитина, не мають бути простими, але й не занадто складними, тоді така діяльність принесе їй задоволення, радість від пізнання і вона проявлятиме як свою активність, так і набуті знання.*

Лекція для вихователів

(міні-лекція)

Роль творчої діяльності вихователя у розвитку творчих здібностей дошкільників (Міні-лекція для вихователів) Що означає бути творчим вихователем? Які особливості педагогічної творчості? Як це - творчо взаємодіяти з вихованцями? Поміркуймо разом... Поняття творчість педагога здебільшого вживається, коли йдеться про впровадження інноваційних ідей у педагогічну діяльність. Результатом творчості вихователя є зростання його професійної майстерності та особистісний саморозвиток. Отже, творчість вихователя - це здатність винаходити в процесі повсякденної професійної діяльності щось нове, комбінувати й видозмінювати, адаптувати відоме до вікових та індивідуальних особливостей кожної дитини; гнучкість у виборі адекватних засобів впливу на малюка; пошук нестандартних способів розв'язання освітніх завдань; оригінальне доцільне застосування засобів стимулювання творчої ініціативи вихованців та їхньої пізнавальної активності. Іншими словами, педагогічна творчість - засіб і водночас результат діяльності вихователя у подоланні себе вчорашнього, процес оновлення, вдосконалення у професійній діяльності.

Що може спонукати вихователя до творчості? 1. *Готовність до творчості в професійній діяльності, його активна життєва позиція.* 2 *Професійна потреба в оволодінні секретами майстерності.* 3. *Прагнення вийти за межі умовностей та консервативних правил.* Варто пам'ятати: особливо добрий ефект є від того, коли творчий педагог, педагог-новатор не залишається на самоті зі своїми ідеями і надбаннями; він не лише розповідає про свої досягнення, демонструє їх, ділиться ними, а й спонукає своїх колег та залучає їх до спільного творчого пошуку, передає свій досвід роботи для активного використання у своєму та інших педагогічних колективах; творчий вихователь ніколи не буде сліпо списувати, а вдумливо генерувати свої ідеї у розв'язанні даної проблеми.

Оскільки саме діяльність визначає розвиток дитини, настав час переорієнтувати освітній процес зі словесного, монологічного керівництва поведінкою і заняттями дітей на організацію діалогічної взаємодії в парах «дитина - дорослий» або мікрогрупах «дитина - діти», «діти - діти», чи навіть елементів полілогу в ході різних видів діяльності дітей (Замість монологічних вказівок вихователя - діалогічна взаємодія з дітьми). Дитяча творчість, як правило, пов'язана з грою. Дошкільнята малюють і - грають, танцюють і - грають, конструюють і - грають, називають слова, складають речення, вигадують казки і - грають. Через гру дитина пізнає світ, у грі дитина робить спроби знайти своє місце в житті. Отже, в грі дитині слід ненав'язливо розкривати прийоми творчого мислення, вчити її помічати незвичне, виявляти креативність - одну із базових характеристик, що полягає у розвитку здатності дитини до творчості. Характеристики творчості дитини: швидкість думки;

гнучкість мислення; оригінальність ідей та рішень; сміливість; надзвичайна допитливість і цікавість; здатність до значної концентрації уваги протягом тривалого часу; стійкі бажання робити все по-своєму - незалежність дій і думок; винахідливість. Варто зауважити: про рівень професійної майстерності вихователя та його творчий потенціал можна судити, виходячи із кількості в групі творчих дітей. На це вказують їх відповіді на заняттях, роботи з образотворчої діяльності, розповіді дітей з власного досвіду, створені казки, небилиці, загадки, конструкції з будматеріалу, виконані ролі в сюжетно-рольовій грі тощо. Як показують наукові дослідження й досвід педагогів-практиків, творчі здібності дітей виявляються приблизно з п'ятого року життя, але це зовсім не означає, що до цього моменту їх не слід розвивати.

Оскільки творчі здібності уяви дитини формуються в процесі різних видів діяльності, педагогу варто постійно дбати про психолого-педагогічні умови для їх розвитку:

1. Забезпечувати систематичне накопичення дітьми якнайбільше позитивних вражень про навколишній світ під час різних видів діяльності (гра, малювання, конструювання, ліплення, аплікація, гра на ДМІ, співи й танці, театралізована діяльність, читання, письмо, складання віршів чи казок, праця, ДПД тощо).
2. Прагнути, щоб діти отримували задоволення від самого процесу діяльності і не займалися нею під примусом дорослого.
3. Забезпечувати стимулююче розвивальне середовище, наявність необхідних для творчої діяльності дошкільників завжди доступних матеріалів.
4. В жодному разі не давати негативної оцінки дитячій творчості.
5. Заохочувати цікаві та глибокі запитання дітей.
6. Активно використовувати в освітньому процесі нестандартні творчі завдання (зображувальні, музичні, словесні, логіко-математичні, творчі завдання комбінованого типу).
7. Не допускати надмірної опіки дітей, яка може заважати дитячій творчості.
8. Забезпечувати позитивний психологічний мікроклімат у групі.